

K. KURE · J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

IX
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-21086

Ingrid Puro.

K. KURE ja J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

IX KLASSILE

Viies, parandatud trükk

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Kinnitatud
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATU KOOGU

I. LAUSEST JA LAUSEÕPETUSEST.

Lause mõiste. Lauseõpetus ja selle tähtsus.

1. Keel on ühiskondlik nähtus. Ta on tekkinud tootmisprotsessis koos inimühiskonna tekkimisega ning areneb seoses kogu ühiskondliku elu arenemisega.

Keele abil inimesed suhtlevad üksteisega, vahetavad mõtteid ja saavutavad vastastikuse mõistmise.

Inimesed ei saa korraldada ühist tööd ja tegevust ilma vastastikuse mõistmiseta. Et üksteist mõista, on vaja mõtteid vahetada. Mõtete vahetamine toimub keele abil. Keel ja mõtlemine on teineteisega vahetult seotud. Ka mõtlemine ise toimub keele abil, niiütelda keelelises kestras.

2. Kõne koosneb lausetest. Igas lauses kui suhtlemise ühikus, mis koosneb sõnadest, on teatav mõte.

Lause on kõneühik, mis väljendab suhteliselt terviklikku mõtet.

Igas mõttes peegeldub tegelikkuse teatav nähtus, millest kõneleja teatab kuulajaile.

Näit. *Eemalt hoonete tagant kostis kose tume müha.* (E. V.)

Lause koosneb sõnadest. Sõnad on lauses grammatiliselt organiseeritud, s. t. on muutelõppude ja abisõnade abil üksteisega seostatud.

Kõnelemisel hääldatakse iga lauset vastava intonatsiooniga ning eraldatakse teistest lausetest peatuse ehk pausiga.

Tuiskas. Külma oli käre. Raske oli käia mööda maanteedki. Nõukogude armee sõdurid aga liikusid kiiresti üle lumega kaetud väljade. Nad vabastasid fašistidest ühe küla teise järel.

Selles katkendis on viis lauset, viis suhteliselt lõpetatud mõtet. Esimese lause mõte on väljendatud ühe sõnaga. Teised laused koosnevad igaüks mitmest sõnast, mis üksteisega on mõtteliselt ja grammatiliselt seostatud.

Seejuures on iga lause täielik mõistmine võimalik seoses teisega, naaberlausetega. Kui me näiteks ütleme *Nõukogude armee sõdurid liikusid kiiresti üle lumega kaetud väljade*, siis pole selge, miks ja millal nad seda tegid. Ühenduses eelnevate ja järgnevate lausetega saab meile selgeks, et tegevus toimus Suure Isamaasõja võitluspäevil talve karmides tingimustes ja et selle sündmuse jutustaja hindab kõrgelt vabastaja Nõukogude armee kangelaslikkust.

3. Keeleõpetuse osa, milles vaadeldakse lauseid ja nende ehitust, nimetatakse lauseõpetuseks ehk süntaksiks.

Kui morfoloogia (vormiõpetus) on reeglite kogu sõnade muutmisest, siis süntaks (lauseõpetus) annab reeglid lausete moodustamiseks.

Lauseõpetus võtab selle üldise, mis on sõnade lauseteks ühendamise aluseks, ja formuleerib lauseehituse seadused. Teatavate vormiliste ja sisuliste tunnuste alusel võime määrata lauseliikmeid ja nendevahelist seost. Näiteks niisugused laused, nagu *Kolhoosnik künnab* ja *Õpilane kirjutab* on küll erineva sisuga, kuid nad mõlemad koosnevad täisalusest ja pöördõnalisest öeldisest. Samuti on ka laused *Niidetakse heina* ja *Püüti kalu* erineva sisuga, kuid üldjoontes ühesuguse grammatilise ehitusega: nad mõlemad koosnevad umbisikulisest öeldisest (esimeses lauses on see olevikus, teises minevikus) ja osasihitisest (esimeses lauses ainsuslik, teises mitmuslik).

Lauseehituse seadused on püsivad, ja kuigi nad aja kestel muutuvad, toimub see muutumine väga pikkamisi nagu kogu keele grammatilise struktuuri muutuminegi.

4. Lauseõpetust on tarvis tunda, et osata nii kõnes kui kirjas oma mõtteid selgesti ja täpselt väljendada.

Lauseõpetuse praktiliseks ülesandeks on:

a) õpetada lauses tarvitama õigeid sõnavorme, nii et mõte oleks täpselt väljendatud (näit. alust ja öeldistäidet nimetavas või osastavas, sihitist osastavas, nimetavas või ainsuse omastavas, määrust sise- või väliskohakäändeis jne.); õpetada ühildumist ja sõltumist;

b) õpetada lauses tarvitama õiget sõnade järjekorda, mis võimaldab täpselt väljendada mõtet ja vastab meie keele iseloomule (näit. *Järv, kus lapsed käisid kalal, oli metsa serval*, mitte: *Järv oli metsa serval, kus lapsed käisid kalal*);

c) õpetada lauseid ja lauseosi õigesti seostama (näit. *Pioneeridel, kes seal lähevad, on kaasas trumm*, mitte: *Pioneeridel, kes seal lähevad, neil on . . .*);

d) õpetada kõrvallausete asemel õigesti tarvitama lauselühendeid ja ümberpöörduvalt (näit. *Maja, mis asub keset küla, on koolimaja* > *Keset küla asuv maja on koolimaja*);

e) õpetada õigesti tarvitama lause mõttele vastavaid kirjavahemärke ning õige intonatsiooniga lugema (näit. *Peeter ütles: «Jüri on tublt poiss.»* või *«Peeter,» ütles Jüri, «on tublt poiss.»*).

Jutustavad, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid ning kirjavahemärgid lause lõpus.

Sõltuvalt lause eesmärgist ja ka kõneleja suhtumisest selle sisusse jagunevad laused: 1) jutustavaiks, 2) küsi-, 3) käsk- ning soov- ja 4) hüüdlauseiks.

5. Jutustavais lauseis teatatakse või jutustatakse midagi kaasvestlejaile või kuulajaile.

a) *Järgmisel hommikul jalutasime läbi küla. All hingas raske sügistinane meri. Kaugemal tehti uute paatidega esimesi proovisõite. Naised ja lapsedki olid tulnud välja seda vaatama.* (E. M.)

b) *Eestlased kuuluvad sõbralike Nõukogude rahvaste perre. Maailma töötav rahvas ei taha sõda. Nõukogude Liidus ei ole inimese ekspluaterimist inimese poolt.*

Jutustav lause lõpeb harilikult alaneva intonatsiooniga.

Kirjas asetatakse jutustava lause järele punkt.

6. Kõsilause sisaldab küsimust, millega kellegi poole pöördutakse, et teada saada tema mõtet, arvamust.

Mis seal's kisatakse?

«Delfiini» lastakse vette. (A. J.)

Kõsilause algab harilikult küsiva ase-, määr- või kildsõnaga.

Millal te käisite teatris? Kes sealt tuleb? Kas on palju paate merel?

Kirjas pannakse küsilause lõppu küsimärk.

7. Käsk- ja soovlauseid väljendavad käsku, keeldu, palvet, üleskutset, soovi, hoiatust või ergutust.

Õppige hästi! Ema, palun, ära mine veel! (A. J.) *Oota nüüd! Kannata!* (A. J.) *Lähme liisku heitemaie!* («Kalevipoeg».) *Mine nüüd ometi, Juhan! Tehku igaüks oma tööd ausasti!*

Käsk- ja soovlauseid on oma intonatsioonilt mitmesugused, sõltuvalt sellest, kas nad väljendavad käsku, kutset, keeldu, palvet, soovi vm.

Ole hea, aita mind! Astuge tuppa! Poisid, tõstke kotid autosel!

Käsk- ja soovlausestes on öeldiseks olev tegusõna harilikult käskivas kõneviisis. Võib aga olla ka lauseid, milles käsku väljendatakse *da*-tegevusnimega. Näit. *Vastu pidada!* (E. M.) *Mitte ette ütelda!*

Käsklause lõppu pannakse hüüumärk.

Hakake nüüd kiiresti tööle! «*Las ma kõnelen!*» käratas Raamat. (J. M.)

Märkus. Kui aga käsk- või soovlauseid öeldakse rahuliku tooniga, võime tema lõppu panna punkti.

Pane homme veel kast lisaks. (E. M.) *Ehk võiksite mind pisut aidata.* (A. T.) *Palga kinnipidajad kaevake kohtusse.* (J. M.) *Lahendada järgmine ülesanne.*

8. Lauseid, milles väljenduvad hüüu kujul tundmused, nagu vaimustus, rõõm, kaastunne, imestus, kannatamatus, viha jne., nimetatakse hüüdlauseteks. Hüüdlausele on omane väljendatud tundmusele vastav intonatsioon.

Küll on suurepärane ilm! Tere tulemast! Kui raske oli tööliste elu fašistliku okupatsiooni aastatel! Elagu rahu, demokraatia ja sotsialismi jõud kogu maailmas!

Hüüdlause lõppu pannakse kirjas alati hüüumärk.

Märkus. Ka jutustav, küsi- ja käsklause võib väljendada tundmust ja saada sel puhul hüüdlauseks.

Vaatleme, missuguse intonatsiooniga öeldakse lauseid vasakpoolses ja missugusega parempoolses tulbas.

*Isa, Enn tuli koju.
Kas te mõtlete juba minema
hakata?
Palun teid kohe
kaasa tulla.*

*Isa, Enn tuli koju!
Kuidas, te mõtlete juba minema
hakata!
Palun teid kohe
kaasa tulla!*

9. Kõnes, eriti vestluses esineb ka niisuguseid lauseid, mis on lõpetamata, mille mõte jääb pooleli. Mõtte katkestamise põhjuseks võib olla kõneleja ärritus, unustatu meeldetuletamine, teiste vahelesegamine vm.

«Ma tahtsin ütelda, et...» — «Aitab, mulle on see küsimus selge.»

Kirjas pannakse katkelise või poolelijääva lause lõppu **mõttepunktid**.

Pime Juhan: «Jah... noh, küllap minulgi... kus see inimene siis ikka, senikaua kuni elab, unistab...» (A. H.)

Kui katkemise kohal intonatsioon nõuab küsi- või hüüumärki, siis pannakse see pärast mõttepunkte.

Tahate selle teega hobuseid...? (R. S.)

Harjutus 1. Koostada mõtteliselt seotud katkend, milles esineb jutustavaid, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid.

Harjutus 2. Seletada õpetaja ülesandel kirjandusliku lugemiku ühe lehekülje kirjavahemärgid lausete lõpul, määrates iga lause liigi tema väljenduse eesmärgi seisukohalt.

Harjutus 3. Panna lausete järele kas punkt, küsi- või hüüumärk.

Kogu rood tundis nagu uut jõudu Mehed tõusid püsti, vaatasid üksteise otsa ning naeratasid Nende pilkudes oli uhkust ja võidurõõmu Matt hüppas tagasi kaevikusse ning hüüdis:

«Tagasi löime Ma usun, üks junkers¹ sai pihta Nagu part padistab teistele järele»

«Õigus Selle augu tegid pikapüssimehed²»

Tankitõrjujad seisid tõsiselt ja rahulikult oma relvade juures Mõned neist pühkisid mütsipõhjaga higist nagu Nad olid vaikivad poisid, pisut õlised ja suitsunud nagu sepad oma alasite juures

Leitnant Kaivas haaras Miku ümbert mõlema käega kinni ja keerutas teda ringi

«Hästi võitlesid Poisid, kas võtame ta seitsmenda roodu meheks»

«Võtame» hüüti siit ja sealt

Kõigil oli lõbus Detsembripäike helkis lumel Karedate sine-
lite all hakkas hubaselt soe Mehed keerutasid ajalehepaberisse
tubakat ning läitsid, kätega tuult varjates, suitsud Need olid
rõõmsad, rahulikud minutid, nagu õhtud pärast väsitavat tööd
Mõned hetked tõmbas kogu rood hinge tagasi. (E. M.)

¹ Saksa lennukitüüp.

² Pikk püss = tankihävitamispüss.

Sõnaühend ja sõnade grammatiline seos lauses.

10. Sõnad, mis moodustavad lause, on omavahel seotud nii mõttelt kui ka grammatiliselt.

Eraldi võetud sõnad ei moodusta lauset.

Näiteks sõnad *tulevik, kolhoos, esimees, minema, kolhoos, auto, ostma* ei väljenda terviklikku mõtet, nagu seda märgivad samad sõnad lauses, kus nad on üksteisega grammatiliselt seostatud: «*Tuleviku*» kolhoosi esimees läks kolhoosile autot ostma.

Sõnade mõttelist (sisulist) seost lauses väljendatakse keele grammatiliste vahenditega. Selleks on eesti keeles:

1) käänded ja pöörded: *kala ujub ja kalad ujuvad; läheb heinamaale ja läheb heinamaal; ostan raamatut ja ostan raamatu; (jutt) noorte tuvidest ja noortest tuvidest; kadunu kirjad ja kadunud kirjad jne.; ehitame aita ja ehitame aida; õmbles särki ja õmbles särgi; võta lipp kaasa ja lipp kaasa võtta jne.*

2) abisõnad (kaas-, side- ja kõrvalsõnad): *seisab laua ees ja seisab laua taga; tule enne lõunat ja tule pärast lõunat jne.; vend ja õde jt.; sõi kala ja sõi kala ära; künnab kesa ja künnab kesa üles jne.*

3) rõhk, rütm ja intonatsioon, mille alusel väljendub kõnes sõnade tarvitamine üksik- ja liitsõnadena: *suur tükk ja suurtükk; kassi käpp ja kassikäpp jne.*

11. Kaks iseseisvat sõna, mis mõtteliselt on ühendatud ning grammatiliselt seostatud, moodustavad sõnaühendi. Näiteks: *vend õpib; lapse raamat, niidab heina, varreta reha, rohi aasal, raske koorem, raudbetoonist maja, ära kutsu koera kaasa jne.*

Märkus. Abisõnad, s. o. kaas-, side- ja kõrvalsõnad, abitegusõna olema vormid liitaegades, sõna kõige ülivõrdes, samuti eitavad sõnad väljendavad iseseisvate sõnade grammatilisi seoseid ja suhteid ning seepärast ei ole nad sõnaühendi iseseisvaiks osadeks. Vrd.: *pane (raamat) lauale ja pane (raamat) laua peale*. Näiteid: *läheb akna juurde, kästi ära minna, me oleme söönud, kiri on ära saadetud, ärge ütlege teistele ette, kõige pikem päev jne.*

Jälgides sõnaühendeid võime märgata, et neis üks sõna seletab või laiendab teist, mida saab küsimuse abil selgitada.

Näit.: loeb ajalehte (*mida?*)
võttis sulle (*mille?*)
astuge tuppa (*kuhu?*)
tulevad põllult (*kust?*)

õpilase (*kelle?*) vihikud
maja (*mille?*) katus
mõistlik (*missugune?*) poiss
araabia (*missugune?*) number

Seda sõna, millest teine sõna grammatiliselt sõltub, nimetatakse **põhisõnaks**. Põhisõnast lähtudes esitatakse teise sõna kohta küsimus. Seda sõna, mis seletab põhisõna ja sõltub sellest, nimetatakse laiendsõnaks ehk **laiendiks**. (Eespool esitatud sõnaühendites on põhisõna sõredalt trükitud.)

Harjutus 4. Sõredalt trükitud sõnaühendites tõmmata põhisõnale joon alla ja laiendi suhtes esitada küsimus.

1. Kojamehed kastsid tänavaid. (J. M.) 2. Ema silmitses mind uuriva pilguga. (O. L.) 3. Sellistes vagusates paikades käisid nad nüüd tihti töötamas. (J. M.) 4. Töö järgi hinnatakse meest. (J. Sm.) 5. Tuul puhus kerge lõõtsumisega üle maa. (E. P.) 6. Hommikul vara läks vanem õde allikale silmi pesema. (Kr.) 7. Vaikselt lumi alla langeb läbi oksade. (J. Sm.) 8. Öhtune vinge tuul oli hommikuks kadunud. (J. M.) 9. Valged ülased ajasid värske maa põuest ninad välja. (J. M.) 10. Sahisevate pärnade all pikadel puisteedel jalutasid rahulikult inimesed. (J. M.) 11. Nad sõitsid mööda lumist teed Laadogani. (E. M.) 12. Mihkel olevat juba eile Moskva sõitnud. 13. Ühiskondlikud toimetused sundisid neid unustama isiklike asju. (J. M.) 14. Ta armastas öhtuti viiulit mängida. 15. Maantee ääres koristati kombainiga rukist. 16. Uue laeva mudeli kallal töötas meister terve nädala. 17. Meie arendame sisult sotsialistlikku ja vormilt rahvuslikku kultuuri. 18. Kaugemaist taludest olid värvilise udu sees ainult tõmmukad varjud silmale seletatavad. (E. V.)

Näidis: armastas mängida (*mida teha?*), maa (*mille?*) põuest.

12. Grammatilist seost põhisõna ja laiendi vahel nimetatakse **alistavaks seoseks**, sellepärast et laiendsõna vorm on põhisõnast.

Alistav seos on kaheksugune: **ühildumine** ja **sõltumine**.

Ühildumiseks (kongruentsiks) nimetatakse seesugust sõnade seost, kus laiendsõna vorm ühildub põhisõna vormiga nii arvus kui käändes. Näiteks omadus- ja nimisõnade puhul ühildub **omadussõna** arvus ja käändes nimisõnaga: *tark õpilane, tarka õpilast*,

targa õpilase, targal õpilasel; targad õpilased, tarku õpilasi, tarkade õpilaste, tarkadel õpilastel jne.

Sõltumiseks (rektsiooniks) nimetatakse säärast sõnade seost, kus laiendsõna vorm oneneb põhisõna tähendusest või sõnaühendi enda tähendusest. Laiend asetatakse niisugusesse käändesse või käändesse koos kaassõnaga, mida nõuab põhisõna. Näiteks lauses: *Kuidas teie suhtute sellesse küsimusse?* tarvitatakse tegusõnaga *suhtuma* nimisõna sisseütlevas käändes. *Arno jõudis jõe äärde.* (O. L.)

Laiend asetatakse vastavasse käändesse või käändesse koos kaassõnaga ka sõltuvalt sõnaühendi sisust. Näiteks: *otsis raamatut, otsis raamatu (üles), otsis raamatust (andmeid), otsis raamatule (koha riivil), otsis raamatu alt (pabereid) jne.*

Põhisõna võib muutuda, kuid laiend peab jääma samasse käändesse, et sama vahekord säiliks. Näiteks lauses *Kaevab aias labidaga maad* võib sõnaühendis *kaevab maad* põhisõna *kaevab* muutuda: *kaevan maad, kaevate maad, kaevake maad, kaevasid maad jne.*

Märkus. Esineb sõnaühendeid, kus sõnad ei sõltu üksteisest, küll aga alistuvad ühisele põhisõnale. Niisugusel korral on tegemist **rinnastava seosega**. Näit. *(ostsin) vihikuid ja sulgi, (õpilane) loeb ja kirjutab, (müüakse) liha ja kala, (peenrail õitses) punaseid, valgeid, kollaseid ja siniseid lilli.*

Harjutus 5. Sõredalt trükitud sõnaühendites tõmmata põhisõnale joon alla ja märkida, kas seos sõnade vahel on ühildumine või sõltumine, ning sõltumise puhul märkida laiendi kääne või kääne ja kaassõna.

Revolutsiooni kohale kogunes musti pilvi. Jaama ees seisab kuus-seitse rongi punaväelastega. Pataljon asetses jaama juures lagedal väljal. Kümnekonna mehega pidas Juhan vaenlastele vastu. Uraali töölistes annetasid polgule vahvuse eest punase lipu. Eestist saabus pidevalt uusi seltsimehi polkudesse. Tapa all pidas lahinguid vahva Viljandi polk. Narvas astus Punaarmee polkudesse sadasid uusi võitlejaid. Valged põgenesid paanikas. Kaagimeeste käpa alt vabastatud maal asutati nõukogud. (V. J.)

Kuis mulle on tuntud see elu juba lapsepõlvest! Aias on lumivalge laud. Avan akna. Nüüd ma juba ammugi olen ära leppinud turbarabaga. Tahan teda kuidagi aidata. Kuhugi kaugemale ei tohi sa tõsta oma jalga. Ema tuleb meid saatma. (O. Lutsu järgi.)

Päike paistis heledasti katuseaknaist. Kirjud ja triibulised lipud lehvisid vanade pärnade küljes. Vabrikute ja töökodade viled huilgasid. (J. M.)

13. Eespool esitatud sõnaühendid on vabad ehk lahutatavad. Peale nende aga esineb meie keeles veel sõnaühendeid, mis on kas süntaktiliselt või leksikaalselt lahutamatud. Süntaktiliselt lahutamatud sõnaühendid moodustavad ühe lauseliikme. Leksikaalselt lahutamatuid sõnaühendeid nimetatakse fraseoloogilisteks sõnaühenditeks.

Süntaktiliselt lahutamatu sõnaühendite hulka kuuluvad näit.

arvu, hulka ja mõõtu märkivad sõnad ühes nimisõnadega, nagu: *kolm neiu, kakskümmend viis õpilast; liiter piima, palju rahvast jt.*

Fraseoloogilised sõnaühendid on esemete ja nähtuste kahe- või isegi mitmesõnalised nimetused. Näiteks lauses: *Punaste sõstarde kobarad paistsid juba eemalt roheliste lehtede vahelt* märgib sõnaühend *punased sõstrad* üht teatavat marjade liiki ja neid sõnu ei saa teineteisest lahutada, sest kui seda teha, siis kaob see tähendus. Sõnaühend *rohelised lehed* aga on lahutatav, sest need sõnad on ainult antud korral selleks sõnaühendiks, kuna muil juhtumel samad sõnad moodustavad teisi sõnaühendeid, näit. *rohelised põõsad, kollased lehed* jne. Fraseoloogilisteks sõnaühenditeks on ka tegusõnad ühes neist lahutamata laienditega (sihitise, kaudsihitise või määrusega), näit. *tööd tegema*, seda võib ühe sõnaga väljendada *töötama, habet ajama, aru saama, püssi laskma, kohut mõistma* jt.; *ellu viima, silmas pidama, pahaks panema* jt.

Lauses *Noorema poja käsi käib praegu hästi* on *käsi käib* fraseoloogiline sõnaühend (idioom), mis tähendab *elab*. Fraseoloogilist sõnaühendit tuleb vaadelda kui tervikut.

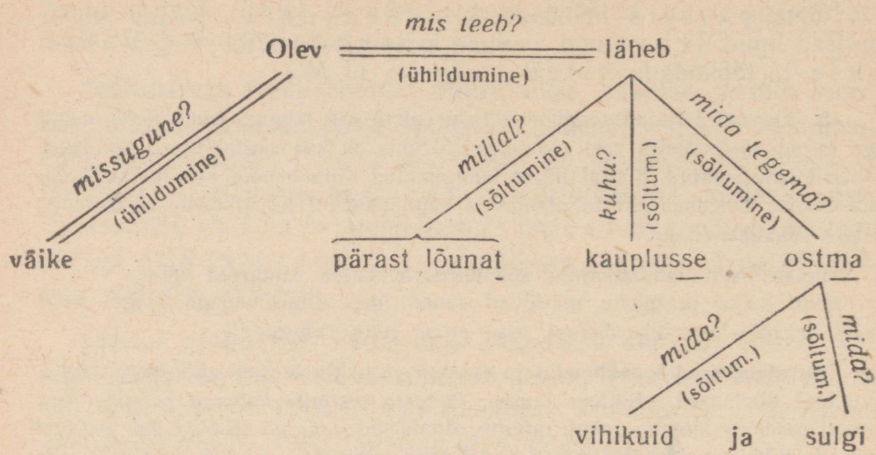
Erilise liigi lahutamatu sõnaühendeid moodustavad mitmesõnalised pärisnimed, näit. *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit (NSVL), Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP), «Tõde ja õigus», Peeter Esimene, Must meri, Tallinna linn* jne.

Lausete koosseisust.

14. Laused koosnevad sõnadest, mis on vormistatud keele grammatika reeglite järgi. Sõnade omavahelist seost lauses võime kõige paremini selgitada küsimuste varal. Võtame selleks lause *Väike Olev läheb pärast lõunat kauplusse vihikuid ja sulgi ostma*.

Selles lauses on üks peamine sõnaühend: *Olev läheb*. Kõik teised sõnad lauses laiendavad (seletavad) selle sõnaühendi sõnu, kusjuures laiendil *ostma* on veel omakorda laiendid.

Anname selle lause sõnad järgnevas skeemis ning märgime ühildumisseose (kongruentsi) kahe peene joonega ja sõltumisseose (rektsiooni) ühe jämeda joonega.

Sõnu lauses, mis vastavad teatavaile küsimustele, nimetatakse lauseliikmeteks.

Niisugused sõnad esinevad vajalikes vormides või vormides koos abisõnadega.

Lauseliikmeks võib olla ka sõnaühend.

Lauseliikmed on: **alus**, **öeldis**, **sihitis**, **kaudsihitis**, **määrus** ja **täiend**. Need võime selgitada küsimuste abil.

Lauses *Mina olen Siberi kaks korda läbi sõitnud* (A. H.) on järgmised lauseliikmed: 1. *mina* — alus, 2. *olen läbi sõitnud* — öeldis, 3. *Siberi* — sihitis, 4. *kaks korda* — määrus. Lauses *Kolm õnnelikku inimest rändasid ehapunal mööda merekallast linna poole* (E. V.) on 1. *kolm inimest* — alus, 2. *õnnelikku* — täiend, 3. *rändasid* — öeldis, 4. *ehapunal* — määrus, 5. *mööda merekallast* — määrus, 6. *linna poole* — määrus. Lauses *Kas te võite meile oma elulugu jutustada?* on: 1. *te* — alus, 2. *võite jutustada* — öeldis, 3. *meile* — kaudsihitis, 4. *elulugu* — sihitis, 5. *oma* — täiend.

Oma koosseisult on lauseid mitmesuguseid. Peale **laiendamata lihtlause**, mis koosneb ainult alusest ja öeldisest, nagu *Rahu võidab*. *Viljasaak oli hea* on enamik lauseid niisugused, milles peale aluse ja öeldise leidub veel teisi lauseliikmeid. Alus ja öeldis ei sõltu teistest lauseliikmetest ja seepärast nimetatakse neid lause **pealiikmeteks**. Kuigi nad lause pealiikmetena on sisuliselt iseseisvad, ühildub öeldis grammatiliselt alusega, näit.: *mees töötab, mehed töötavad, meie töötame*.

Lauses *Meie brigaad niitis hommikul jõe ääres heina* on sõna *meie* laiendiks nimisõnale *brigaad* (alus) ja sõnad *heina, hommikul, jõe ääres* on laienditeks tegusõnale *niitis* (öeldis). Laiendid märgivad kas tegevusealust eset (näit. *niitis heina* — sihitis), määravad tegevuse aega, kohta jm. (määrused) või näitavad, kelle, mille oma või missugune on ese (täiendid). Need laienditena esinevad sõnad on lause **kõrvalliikmed**. Lauseid, milles esineb peale aluse ja öeldise veel kõrvalliikmeid, nimetatakse **laiendatud lihtlauseiks**.

Laiendatud lihtlause kuulub osa laiendeid aluse, osa öeldise juurde. Aluse juurde kuuluvad sõnad koos alusega moodustavad **alusrühma**, öeldist laiendavad sõnad koos öeldisega aga **öeldisrühma**. Lauses *Kolhoosi rammusad loomad sõid karjamaal värsket rohtu* on alusrühmaks *kolhoosi rammusad loomad*, öeldisrühmaks *sõid karjamaal värsket rohtu*. Nii alus- kui ka öeldisrühma kuuluvad sõnad võivad olla lauses mitmeti paigutatud. Näiteks lauses *Mööda maanteed sõitsid / mõned autod / linna poole* alusrühm asetseb öeldisrühma vahel.

Kui lauses esineb nii alus kui ka öeldis, siis võib lauses eraldada vastavalt kaks rühma; kui aga lauses on ainult üks pealiige, siis on loomulikult lauses kas ainult öeldis- või ainult alusrühm. Nii esineb lauses *Kolhoosi keskuse ehitati neli uut hoonet* ainult öeldisrühm, lausetes *Täielik vaikus. Kuuvalge öö* ainult alusrühm. Eesti keeles on rohkesti umbisikulisi lauseid, mis koosnevad ainult öeldisrühmast.

15. Kõnes esinevad laused võivad olla omavahel mõtteliselt kas tihedamalt või lõdvemalt seotud. Tihedamalt seotud lauseid saab liita üheks tervikuks, missugusel korral tekib **liitlause**. Nii näiteks laused *Mäed oigasid ja Kõrged siledatüvelised paplid lainetasid nagu õlekõrred* võivad olla seotud sidesõnaga ja ning moodustada sel puhul liitlause *Mäed oigasid ja kõrged siledatüvelised paplid lainetasid nagu õlekõrred*. (E. M.) Lihtlauseid on liitlausest seotud kas **rinnastavalt** (nagu eelmises liitlausest) või **alistavalt**, kus üks lause sõltub teisest. Näiteks lauses *Lenin ütles, et eesrindliku võitleja osa võib täita ainult partei, keda juhib eesrindlik teooria* on iga järgnev lause sõltuv eelmisest, alistub eelmisele.

Liitlause on seega niisugune lause, mis koosneb kahest või rohkemast omavahel mõtteliselt ja grammatiliselt seotud lihtlausest.

Et lause koosseisu mõista, on vaja analüüsida lauseid, määrata lauseliikmed, selgitada sõnade omavahelist seost lihtlauses ja lausete omavahelist seost liitlauses. Lauseanalüüsi puhul määrame lause pea- ja kõrvalliikmed, vaatleme, kuidas vastavad sõnaühendid on nii sisuliselt kui ka grammatiliselt seotud (rinnastav ja alistav seos ning viimases ühildumine ja sõltumine), jälgime liitlauseid, nende tüüpe ja ühendamisviise. Analüüsides lauseid suudame õigesti mõista lause ülesehitust, õpime tundma lauseõpetuse reegleid, õpime õigesti tarvitama ühildumist ja sõltumist. Lauseõpetus annab meile reeglid selle kohta, kuidas õigesti lauseid koostada, kuidas täpselt ja selgesti oma mõtteid väljendada ning kirjavahe-märke õigesti tarvitada.

Selleks, et mõista keelt, on vaja tunda keele grammatilist ehitust, on vaja tunda sõnade lauseteks ühendamise reegleid.

Harjutus 6. Eraldada püstjoontega alus- ja öeldisrühm; lausetes, milles on ainult üks rühm, märkida, kas see on alus- või öeldisrühm.

1. Sügis. 2. Augustikuu viimased päevad.

3. Oodati päevast päeva... 4. Vahiti koidu ärkamisest eha kustumiseni. 5. Alustati igal hommikul uue lootusega... 6. Laeva ei tulnud! (E. V.)

7. Streigikomitee määras streigipiketid. 8. Kolmekaupa varitsesid streigipostid tehase ümbruskonnas. 9. Streigimurdjate vastu tarvitati kõiki abinõusid. 10. Streigimurdjatega puutus kokku vana Reburai. (J. M.) 11. Jaamas aeti nad kaubavagunitesse. (V. J.)

12. Mõõda laia süvendatud jõesängi jooksis vesi. 13. Äsjasest vihmavalangust üleuhetud akna taga sädeles tuhandeis tilkades päike. 14. Eemalt hakkas kostma paljude häälte kära. (H. L.)

15. Umbes pool tundi hiljem jõuan ma oma kompsukestega kokkulepitud kohale. (A. J.) 16. Diviisi staabi teine osakond asub nüüd meie küla päramises sosis. (A. J.) 17. Õhus tundus juba tublisti edenevat sügist. (A. J.)

Leht 5
Kirjutus 3

II. LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

Alus.

16. Alus (subjekt) on lause pealiige, mis väljendab olendit, eset või nähtust, kes või mis on lauses tegijaks või olijaks.

Ta on lauses teistest sõnadest grammatiliselt sõltumatu.

Alus esineb nimi- ja asesõna nimetavas või osastavas käändes, vastates seega küsimusele *kes? mis? või keda? mida?*

Näiteid. A. 1. *Traktor* (mis?) *künnab kolhoosi põllul.* 2. *Poisid* (kes?) *läksid jõe äärde kalu õngitsema.* 3. *Meie ema* (kes?) *oli väga töökas.* 4. *Lepp* (mis?) *on puu.* 5. *Päikese-
paiste* (mis?) *ujus täie särava aia raagus puude vahel.* (E. V.) 6. *Nõukogude inimese üheks põhiomaduseks on ausus* (mis?). 7. *Kogu kodanluse väeliinil algas lagunemine* (mis?) *pöörase kiirusega.* (V. J.) 8. *See* (mis?) *oli teine väljaastumine peale klassisõda.* (J. M.) 9. *Ma* (kes?) *tahan jälle tuulte mehist ulgu.* (J. S.)

B. 10. *Rahvast* (keda?) *oli siia paari tunniga õige palju kokku tulnud.* 11. *Hommikust saadik sadas vihma* (mida?) *nagu oavarrest.* (V. J.)

Esitatud näidetes 1) alus nimetab öeldisega väljendatud tegevuse tegijat 1., 2., 5., 10. ja 11. lauses, 2) alus nimetab öeldisega väljendatud omaduse või mingi muu tunnuse kandjat 3., 4., 6., 7., 8. ja 9. lauses.

Aluseks võivad olla:

1) nimi- ja asesõna (nimetavas või osastavas), samuti ka nimi- sõna tähenduses esinev **omadus-** või **arvsõna**.

Näit. *Kolhoosnikud* (kes?) *kaalusid küsimuse läbi. Augusti keskpaiku olid masinad* (mis?) *korras, kolhoosis algas viljapeks* (mis?). (K. S.) *Autasustatu* (kes?) *istus presiidiumi laua taga. Paari minuti pärast ilmus haigetalitaja* (kes?).

(E. V.) *Kas sina* (kes?) käisid laulupeol? *Keegi* (kes?) palub seal sõna.

Neli teevad aset, *kaks* näitavad tuld, *üks* heidab magama? (Mõistatus.)

Õpilasi (keda?) polnud vahetunni ajal klassis. *Kuldmedaliga lõpetanuid* (keda?) oli meie koolis mitu. *Kevadel* õitseb aasal *lilli* (mida?). *Teda* (keda?) ei ole praegu kodus. *Eesriindlikke* (keda?) oli meie klassis rohkem kui teistes.

2) a) *da-tegevusnimi*, kui see on teonime tähenduses.

1) *Suitsetada* on kahjulik (mis on kahjulik? — *Suitsetamine*).

2. *Töötada* meie maal ükskõik millisel alal on austav ja röömustav (mis on austav ja röömustav? — *Töötamine*). 3. *Õngega kala veest välja tõmmata* on suur lõbu.

b) *Nimisõna* tähenduses tarvitata *oleviku kesksõna* (nimetavas ja osastavas käändes).

Oodatav (kes?) tuli alles järgmisel päeval. *Kuivendustööle saabu vaid* (keda?) oli autobussis rohkesti.

3) Aluseks võivad olla ka *muud sõnaliigid* ja *väljendid*, kui nad esinevad *nimisõna* tähenduses, mille juurde kuulub öeldis.

«*Tulen*» kostis tänavalt. «*Eile*» on *määrsõna*. *Maidemonstratsioonil* kõlas võimsalt hurraa. «*X*» esineb *võörnimes*des. «*Poiss õpi*b» on *laiendamata lihtlause*. «*line*» liitub ainult *vokaalile*.

Peale eespool toodu võivad aluseks olla ka *sõnaühendid*.

1) *Põhiarvsõna* (nimetavas või osastavas) *ühes nimisõnaga* (osastavas). Siia rühma kuuluvad ka sõnad *paar* ja *mitu*.

Koosolekul esinesid *kaks seltsimeest kõnedega*. *Paar õpilast* mängisid malet. *Üht võistlejat* ei olnud kohal.

2) *Hulka* ja *mõõtu* tähendav *nimisõna* (nimetavas või osastavas) *ühes nimisõnaga* (osastavas).

Osa rahvast oli läinud ehitustöödele. *Rühm poisse* mängis võimlas võrkpalli. *Öösel* oli palju lund sadanud. *Sellesse purki* mahub liiter piima.

Märkus. Aluseks võib olla ka *arvsõna nimisõnaga* koos *kaassõnadega üle, alla, ligi, peale* jt.; näit: *Koolinoorte spartakiaadist võttis osa üle kahe tuhande õpilase*.

3) **Põhiarvsõna** (nimetavas või osastavas) ühes **nimi-** või **ase-**sõnaga (mitmuse seestütlevas). Siia kuuluvad ka **asesõnad**, nagu *mõni, keegi, ükski* jt.

Üks töolistest võttis kohe sõna. Kolm meist jäid kohale. Ükski koosolijaist ei vaieldud ettepanekule vastu.

4) **Nimi-** või **asesõna** (nimetavas) koos **nimi-** või **asesõnaga** (kaasaütlevas).

Meie (või mina) sinuga jääme tube koristama. Isa emaga läksid hommikul käitisse tööle.

Märkus. Niisugustes sõnaühendites on öeldis mitmuses, sest ta kuulub mõlema aluse juurde. Kui aga seesuguses väljendis nimetavas käändes olev sõna etendab kandvat osa, siis on öeldis ainsuses ja aluseks on ainult nimetavas käändes olev sõna. Näit. *Kana tibudega läks aeda.*

5) **Mitmesõnalised pärisnimed.**

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit on rahu ja rahvaste julgeoleku kindel kants. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloo.

Märkus. Üksikasjalisemal analüüsimisel on võimalik mitmesõnalistes pärisnimedes ka üksikute sõnade seoseid vaadelda.

6) **Vanad rahvapärased kaksikalused.**

1. *Õde-venda* läksid marjule. 2. *Meest-naist* ei tahtnud ikka veel minna. (E. P.) 3. *Uhel* juunikuu kuumal päeval kündsid *Jurit-Jaani* kesa.

Harjutus 7. Ärakiirutamisel tõmmata alusele joon alla ning sõna järele sulgudes märkida, millega see on väljendatud.

1. Ikka rohkem ja rohkem toob vilu tuul kollast kaskede lehtedesse.
2. Üle ööde mustade tundide päevad sammuvad sügisesse.
3. Kas te tunnete Andrus Ojasood? Ta on ehitustööl üks ülem.
4. Noored kõikidest valdadest Võrumaalt teda austavad nii nagu isa.
5. Näe — meie meestest Paul Haavaoks päevas Kaarnaga koos lööb kaks normi. On tore neid vaadata töö juures koos...
6. Taevas kõrges ja sügistumedas nões särab hellalt tähtede silmi. Mustjashallina voolavas Võhandu jões vastu peegeldub rebitud pilvi.

7. Võhandu on sünk kui Toone.
Aga valge jaamahoone
heidab jõeale röömsa laigu,
vastu peegeldub ta vees. (J. Sm.)
8. Võidu sinuga talvistel tuiskudel
tuul tormitseb tulise hooga. (P. R.)

Täis- ja osaalus.

17. Alus eesti keeles on kahesugune: täisalus ja osaalus.

1. Täisalus väljendab täit kogu ehk tervikut, või kõiki teatavaid esemeid või olendeid antud olukorras ning esineb nimetavas käändes.

Kõik aktiivi liikmed (kes?) olid koosolekule tulnud.

Mereranniku liiv (mis?) oli soe.

Osaalus väljendab ebamäärast osa või hulka ja esineb osastavas käändes. Osaalust tarvitatakse ainult lauses, milles öeldiseks on sihitu tegusõna ainsuse 3. pöördes.

Aktiivi liikmeid (keda?) oli palju koosolekule tulnud.

Liiva (mida?) läks kinga.

Jaatavad laused.

Täisalus (nimetav k. — kes? mis?)	Osaalus (osastav k. — keda? mida?)
Meie klassi õpilased on saalis (kõik õpilased).	Meie klassi õpilasi on saalis (osa õpilasi).
Suhkur on toosis (kogu teatav, kõnesolev suhkur).	Toosis on suhkrut (ebamäärane osa).
Õunad olid korvis.	Õunu oli korvis.
Selles laos on nahk, tolles on kumm (ainult nahk ja kumm, muud materjali ei ole).	Selles laos on nahka, tolles kummi (ja ka muud materjali).
Aeg kaob kiiresti.	Aega on vähe.
Kalad elavad vees.	Turul oli rohkesti kalu.
Männid on okaspuud.	Selles pargis kasvab ka mände.

2. Eitavas lauses tuleb tarvitada **osaalust**, kui alusega märgitud olendi, eseme või nähtuse olemasolu antud olukorras eitatakse. Kui aga eitus käib millegi muu kohta lauses, esineb **täisalus**.

Täisalus Eitus käib öeldise kohta	Osaalus Eitus käib aluse kohta
Hobune ei jaksa vastu mäge joosta (ei eitata alust, vaid selle tegevust). Eilne vihm ei olnud soe. Meie tiigis kogred ei ela. Raamat ei olnud laual, vaid riiulil.	Kehvikul ei olnud hobust (eitatakse hobuse olemasolu antud tingimustes). Eile vihma ei tulnudki. Meie tiigis ei ole kokri. Raamatut ei olnud enam laual.

Märkus. Lauses *Ega nad trammi oota* käib eitus sihitise *trammi* kohta.

3. Kui öeldiseks on sõnad *on vaja, on tarvis, läheb vaja, läheb tarvis* vms., esineb ka jaatavas lauses **osaalus**.

Neid kõäre on mul veel vaja (või: *läheb mulle veel vaja*).
Koolile oli teenijat tarvis. Juurdetulnute jaoks läheb veel lisataldrikuid vaja.

4. Kui öeldiseks on sihiline tegusõna, peab lauses olema **täisalus**.

Pioneerid tervitasid koosolijaid (mitte: *pioneere tervitas koosolijaid*).
Kojamehed kastsid tänavaid. (J. M.)
Külmad lained peksid kallast.

Harjutus 8. Tarvitada järgnevais lauseis õigesti kas täis- või osaalust ja põhjendada seda sisuliselt. Kui on mõlemad võimalikud, selgitada nende tähenduslik vahe.

1. Meil (leidumä) küllalt (inimesed), kes mingisuguste raskuste ees ei kohku. 2. Nõukogude (inimesed) (täitma) ausalt ja kohusetruult oma ülesandeid. 3. Noorte (kasvatamine ja õpetamine) (toimuma) käsikäes. 4. Koolis (kuluma) mul (aeg), enne kui ma hakkasin aru saama, kuidas ülesandeid tuleb lahendada. 5. «Uue Elu» kolhoosi (naised) (tõttama) õhtu saabudes laulukoori harjutusele. 6. Raamatukogus (olema) (raamatud) eesti, vene, saksa, prantsuse ja inglise keeles. 7. (Lumi) (langema) nüüd paksult ja see

(matma) merejää pehme lumevaiba alla. 8. (Polema) (kahtlus), et meie mõne aasta jooksul piimatoodangu suudame kahekordseks tõsta. 9. (Mööduma) (mõned kaunid augusti päevad). 10. Meie kolhoosil (olema) (haritud põld) tänavu rohkem kui möödunud aastal. 11. Pargis (mängima) (lapsed). 12. (Poisid) (vaatama) traktorit, mis lähenes jõe poolt. 13. Kraanist (tilkuma) (vesi). 14. NSV Liidus (ilmuma) (ajalehed) umbes 60 keeles. 15. (Inimesed) (liikuma) siin alatasa. 16. Ülevalt jõe kaldalt (voolama) vähehaaval (liiv) alla. 17. (Õpetaja) (ei olema) veel koosolekule jõudnud. 18. (Õpilased) (olema) koosolekul. 19. Kõrbes (ei olema) (vesi). 20. Juba hommikul (hakkama) (külalised) kogunema.

Harjutus 9. Leida 6 lauset, mille alus on osastavas käändes.

Aluseta laused.

18. On lauseid, milles alust ei ole. Niisuguseid lauseid nimetatakse aluseta lauseiks.

1. Aluseta on kõigepealt laused, milles öeldis on umbisikulises tegumoes, nagu näiteks *Heina niidetakse*. Selles lauses ei ole öeldud, kes niidab, kuid niitjaid on, sest selline teguvus ei saa ilma tegijata toimuda. Sõna *heina* on siin sihitiseks.

Näiteid. 1. *Ekskursioonidega käiakse kodumaa ilusamais kohtades.* 2. *Palju huvitavat nähakse käitistes ja muuseumides.* 3. *Meile jutustatakse nõukogude rahva kangelastegudest.*

4. *Kõik töö tehti käsitsi ära...* (E. V.) 5. *Tegevuskomitee liikmeist valiti koosoleku juhataja.* (J. M.) 6. *Viimaks murti politseitõke lõplikult läbi.* (J. M.)

2. Alust ei ole ka lausetes, milles puudub tegija või olija üldse, olgugi et tegusõna on vormilt isikuline.

Näit. *Koidab. Müristab. Hakkab külmetama. Kõrvus kohises, silmade ees läks mustaks.*

3. Aluseta on laused, mille öeldiseks on:

- a) sõnad *on vaja, on tarvis* koos *da*-tegevusnimega,
- b) tegusõna *tuleb* ains. 3. pöördes koos *da*-tegevusnimega.

Näit. 1. *Homme vaja linna sõita* (öeldis on *vaja sõita*).

2. *Teil tuleb veel palju õppida* (öeldis on: *tuleb õppida*, alust ei ole). *Iga asja tuleb aja da ikka arukalt.* (O. L.)

Märkus. *da*-tegevusnimi on lauses aluseks, kui temale saame esitada küsimuse *mis?* ning asendada teonimisõnaga. Sel puhul öeldis on käändsõnaline, näit. *Puhata on vajalik (mis on vajalik? — Puhkamine).*

4. Aluseta võivad olla ka laused, mille öeldiseks on tegusõnad *võib, rohib, saab* (täh. võib) koos *da*-tegevusnimega ja *peab* koos *ma*-tegevusnimega, kui nad on umbisikulises tähenduses.

Näit. 1. *Seda võis temalt oodata.* 2. *Kas tohib sisse astuda?* 3. *Sellega peab rahule jääma.*

Märkus. Aluseta lausetest tuleb eristada niisugused laused, kus alus ei ole küll sõnaliselt väljendatud, kuid selgub pöördelõpust

Näit. *Aidake oma vanemaid! Ära viida aega, seltsimees! Homme läheme metsa marjule. Võib-olla soovite teed? Kas näed seda maja seal puude all?*

Harjutus 10. Seletada, mispärast järgmistes lausetes ei ole alust.

1. «Bolševiku» kolhoosis alustati täna kesaküundi. 2. «Punase Koidu» käitises töötatakse kolme vahetusega. 3. Turuhoonest saab osta värsket leiba. 4. Sõideti mööda jõukaist sovhoosidest. 5. Tuis-kab. 6. Kõik riiginormid täideti enne tähtaega. 7. Kui armasta-takse tööd, ei kurdeta elu raskuste üle. 8. Otsitakse igalt poolt, aga ei leita kuskilt. 9. Sulatab. 10. Rahukongressil otsustati kut-suda töötavat rahvast üles võitluseks sõjaohu vastu. 11. Väljas oli soe. 12. Olemasolevale maaparandusjaamale lisaks luuakse veel viis jaama. 13. Siin tõmbab kangesti. 14. Külmetab. 15. Siit ei pääse läbi, peab ümbert minema. 16. Mind ajab higistama. 17. Mõnikord ei vea kohe.

Öeldis.

19. **Öeldis** (predikaat) on lause pealiige, mis väljendab aluse tegevust, olekut (seisundit), omadust või mõnd muud olulist tunnust.

Öeldisel on aja, kõneviisi, tegumoe ja kõne vormid.

Öeldisena esineb tegusõna pöördeline vorm või käändsõna koos *olema* verbi pöördelise vormiga. Öeldis vastab küsimustele: 1) *mis (mida) alus teeb, tegi, teeks, on teinud?* jne.; 2) *missuguses seisundis (olekus) on alus?* 3) *missugune on alus?* 4) *mis või kes on alus?* Öeldis sõltub grammatiliselt alusest, ühildudes sellega isikus (pöördes) ja arvus.

Umbisikulises lauses on öeldis teistest sõnadest sõltumata lauseliige. Ta vastab umbisikulise tegumoe küsimustele (*mida tehakse? mida tehti?* jne.).

Öeldis on kahesugune: 1) **pöörd sõnaline** ja 2) **käändsõnaline**.

I. Pöördsõnalise öeldise näiteid.

A. Alusega lauses.

1. *Õpilased kirjutavad* (mis teevad?) *kirjandit*. 2. *Mehed niitsid täna heina maha*. 3. *Siin kaldapealsel oli ta alati oma maipäevade lugusid mänginud*. (E. M.) 4. *Traktor on uudismaa üles kündnud*. 5. *Kui te ometi varem seda oleksite ütelnud!* 6. *Sa ära mine veel ära!* 7. *Elagu rahvaste võitlus rahu eest!* 8. *Sel kevadel valendasid* (olid mis-suguses olekus?) *aiad õunapuude õites nagu lumes*. (E. M.)

B. Alusetu lauses.

1. *Toodi* (mida tehti?) *ajalehed*. (J. M.) 2. *Volga jõe ehitatakse* (mida tehakse?) *hiiglaslikke hüdroelektrijaamu*. 3. *Lasterikkaid emasid autasustati*.

II. Käändsõnalise öeldise näiteid.

1. *Pionööri kaelarätt on punane* (on missugune?). 2. *Tammepuu on kõva*. 3. *Juhan Lilienbach oli luuletaja* (oli kes?). 4. *Vaal ei ole kala*. 5. *Porgand on aedvili* (on mis?). 6. *Seltsimees Mägi on tehase paremaid treialeid* (on kes?). 7. *Päevi oli sajuseid ja selgeid* (oli missuguseid?).

Harjutus 11. Märkida igas lauses alus ja öeldis.

1. Metallistide ühing oli esimesena läinud revolutsiooniliste proletaarlaste juhtimisele. (J. M.) 2. Nõukogude riigis on rahvas peremees. 3. Suure vaimustusega ehitab kogu nõukogude rahvas kommunismi. 4. Ilma õppimata ja harjutamata ei oleks nii kaugele jõutud. 5. Kas sa oled Moskvast käinud? 6. Faktid on tugevamad kui sõnad. 7. Prantsuse, Itaalia ja teiste maade kommunistlikud parteid juhivad nende maade töölisklassi ja selle liitlasi võitluses rahu eest imperialismi vastu. 8. Nõukogude Eesti tööstuses on levinud sotsialistlik võistlus toodangu kvaliteedi parandamiseks. 9. Loogika on teadus mõtlemise vormidest ja seadustest. 10. Lenin on edasi arendanud marksistlikku riigiteooriat üldse, sotsialistliku riigi teooriat eriti. 11. Marksistlik dialektiline meetod nõuab iga nähtuse hindamisel konkreetsete tingimuste arvestamist. 12. Vana kadumine ja uue kasvamine on arenemise seadus. 13. Nõukogude riik on uut tüüpi riik. 14. Kogu maailma töörahvas austab Leninit.

Pöördsõnaline öeldis.

20. Pöördsõnaline öeldis esineb tegusõna kõigis pöördelistes vormides.

1. *Sotsialistlik võistlus äratab töörahva loomingulist initsiatiivi.* 2. *Meie maal on töörahvas sotsialismi juba üles ehitatud.* 3. *Nõukogude Liidus on alanud üleminek sotsialismilt kommunismile.* 4. *Ärge rikkuge liiklemismäärust!* 5. *Ma ei kohanud rongis ühtki tuttavat.* 6. *Nõukogude Liidus kasutatakse aatomienergiat rahulikel eesmärkidel.* 7. *Pärast pikka ootamist juhitigi mind teise ruumi.* (E. V.)

Märkus. Ühed tegusõnad on sihilised ja nõuavad sihitist, vastates küsimusele *keda? mida?*, nagu *võtma, andma, tegema* jne.; teised on sihitud, nagu *töötama, elama, olema* jne.

Ühed tegusõnad väljendavad tegevust, nagu *kündma, külvama, lõikama, peksma, saagima, ehitama* jne.; teised väljendavad olekut või seisundit, nagu *olema, olenema, suhtuma, asetsema, koosnema, tähendama, sisaldama* jne.; kolmandad väljendavad meelte tegevust, tundmusi ja tahet, nagu *nägema, kuulma, armastama, vihkama, mõistma, teadma, tahtma, soovima* jne.

Ainult tegevust väljendava tegusõna kohta võib esitada küsimuse — *mis (mida) teeb?*, aga mittetegevuse verbide kohta ei saa seda küsimust esitada.

Pöördsõnaliseks öeldiseks võib olla liht-, liit- või ühendverb. Ühendverbi puhul kuuluvad öeldise koosseisu ka kõrvalsõnad, nagu *ära, läbi, üles, alla, üle, sisse, välja, ette*, ja mõned kõrvalsõna tähenduses esinevad sõnad, nagu *täis, valmis, lahti, kinni, katki* jt. (*ära* saatma, *sisse* laskma, *välja* võtma, *täis* ajama, *lahti* laskma, *kinni* panema, *katki* tegema jne.).

1. *Kõneleja pani ette ka meie kolhoosis maisi kasvatamist suurendada.* 2. *Käbliku munakese pistis noorik hellalt pessa tagasi.* (E. V.) 3. *Lapsed käivad sisse ja välja.* (E. V.) 4. *Ma näitan sulle su toa kätte.* (A. K.) 5. *Kolhoosnikud tegid eelkõige ühislauda valmis.* 6. *Ajage need kanad siit ära!*

Märkus. Öeldise koosseisu kuuluvad leksikaalsed sõnaühendid, milles esinevad nimisõnad, mis on kaotanud oma nimisõnalise tähenduse, nagu *osa* võtma, *tähele* panema, *aru* saama, *korda* saatma jt. Näit. *Kolhoosnikud võtsid aktiivselt küsimuse arutamises osa. Õpilased said ülesandest hästi aru, sest nad olid õpetaja seletusi hoolega tähele pannud.*

Kui aga seesugune verbi juurde kuuluv nimisõna pole kaotanud oma nimisõnalist ilmet (näit. muutub vastavalt sihitise reegleile vm.), siis ei ole selline käändsõna öeldise osa, s. o. ei moodusta ühendverbi (kuigi nad sisuliselt moodustavad koos ühe terviku), näit. *vilja peksma* (vrd. *vili* on pekstud) *habet ajama* (vrd. *ajas* habeme maha), *püssi laskma, aega viitma* jt.

Harjutus 12. Tõmmata pöördsonalisele öeldisele joon alla ja määrata, missuguse tegusõna vormiga ta on väljendatud.

1. Tallinna töötajate suur meeleavaldus 4. juulil 1917. aastal langes ühte juulisünnimustega Petrogradis. 2. Tööstusettevõtte toodangu kasvu tempo sõltub eesrindlike töömeetodite juurutamisest. 3. Nõukogude kord kindlustab noorsoole õiguse haridusele. 4. Kolhoosi põllul kitkuti lina. 5. Õhtupoolikul lõpetame sõnnikuveo kesale. 6. Loeng olevat sisaldanud palju huvitavat. 7. Noormehe tihedad tumepruunid juuksed ei mahu hästi valkja soni alla. 8. See juhtus nii kaua aega tagasi. 9. Nende ees laius ääretu meri hommikuse päikese paistel. 10. Riietu kähku, ootan eestois! (V. J.) 11. Kui teed ei oleks parandatud, oleks siit läbipääs kujunenud raskeks. 12. Oppeainete hulgast meeldib mulle kõige rohkem ajalugu. 13. Laev oli parajasti saabunud sadamasse. 14. Kaugel merel nägime suurt laeva. 15. Lauda juures oli üles seatud uus tuulemootor. 16. Viljasaagi koristamise ja varumise edu oleneb ettevalmistustööst. 17. Nõukogude Liidus on kadunud tööpuudus ja sega on kaotatud ka tööliste hirm homse päeva eest. 18. Mis uudist sa «sealt» töid? (V. J.) 19. Sotsialistlik võistlus loob uue suhtumise töösse. 20. Tööliste ja talupoegade hulgas suureneb sotsialistlikust võistlusest osavõtjate arv. 21. Juhatage kodanik ruumidest välja. (V. J.) 22. Ära sa liiga rõõmusta... Oodake, ma vaatan... Tulgu, mis tuleb. (V. J.) 23. Pange palitu selga, Jaan Sammas! Teie tulete meiega ühes. (A. Kaal.)

21. On juhtumeid, kus öeldis koosneb kahest tegusõnast, millest üks on pöördelises vormis, teine tegevusnimes, näit.: *võib kirjutada, ei tohi minna, pead tulema, hakkasid külvama, tuleb ehitada* jne.

Niisugust kaht tegusõna tuleb koos pidada lauses tegusõnaliseks liitöeldiseks.

Säärases tegusõnalises liitöeldises väljendab aluse tegevust või seisundit tegevusnimi, kuna tegusõna pöördeline vorm aga näitab tegevuse kõneviisi, aega, kõnet jne. Niisuguste abistavate tegusõnadena esinevad kõige sagedamini:

1. *hakkama* (väljendab tegevuse algust):

Ma hakkasin nüüd kohe minema.

2. *jääma* (tegevuse kestust):

Poiss jäi põllule kündma.

3. *võima* (tegevuse võimalikkust):

Kas võime juba tulla? (A. J.)

4. *tohtima* (tegevuse lubatavust):

Kas ma tohin veel ühe õuna võtta?

5. *pidama* (tegevuse kohustuslikkust):

Te peate hästi õppima.

6. *tulema* (ains. 3. pöördes aluseta lausetes väljendab tegevuse vajalikkust, kohustuslikkust):

Sul tuleb see ülesanne kohe lahendada.

Tegusõnad *võib, tohib, tuleb* (tähenduses vaja, kohustatud olema) nõuavad *da*-tegevusnime, *peab* (tähenduses kohustatud olema), *hakkab, jääb* nõuavad *ma*-tegevusnime.

Näiteid. 1. Asi võib veelgi halvema pöörde võtta. (A. J.) 2. Ei, olgu mis on, aga nii temaga talitada ei tohi. (A. J.) 3. Kes vägisi teise laeva saab minna... (A. H.) 4. Poisikese põlves tuli mul palju tegelda hobustega. (J. Sm.) 5. Sa pidid täna vist toobrile vitsad peale panema. (E. V.) 6. Tehas hakkas Ilvest huvitama. (J. M.) 7. Jaagup jäi siia elama. (E. P.)

Peale selle on veel rida tegusõnu, mis pöördelises vormis kirjelavad *da*-tegevusnimega väljendatud tegevust või *ma*-tegevusnimega väljendatud tegevuse algust, andes tegevusele ilmeka värvingu, näit. *vehib künda, kargas minema* jne.

Ka need sõnaühendid moodustavad tegusõnalise liitõeldise. Näit. 1. Mees vihtus hoolega töötada. 2. Laps sebab oma väikeste jalgadega väledasti joosta. 3. Kõrt nokitses nārída, orast niperdas hõõruda. (E. V.) 4. Poisid voodi serval kihistasid naerda. (A. J.) 5. Juba lõi taevas idaserval punetama. 6. Meeletus hirmus pistab ta jooksuma. (O. L.) 7. Mees pahvatas suure häälega naerma.

Märkus. On lauseid, milles *da*-tegevusnimi üksi on õeldiseks: *Mehed kiiresti siia kutsuda!* (käskiv lause.) *Mis teha?* (küsimus teatava kaalutlusega.)

Harjutus 13. Tõmmata õeldisete joon alla.

1. Rahu säilitamise eest tuleb võidelda. 2. Te võite oma kohvri pagaasi anda. 3. Aga seda ei oleks pidanud sa mitte tegema. (E. P.) 4. Tüdruk pistis väledasti jooksuma. 5. Seda maad annab lõunani künda. 6. Poiss pidi peaaegu kukkuma. 7. Mees vehkis hoolega niita, et kastega jõuaks lõpule. 8. Arge nüüd hakake selle tühja asja pärast riidlema. 9. Poiss võiks paremini töötada. 10. Kas said telegrammi ära saata? 11. Miks siis nii tuli teha? (A. J.) 12. Pärast lõunat hakkas vihma sadama. 13. Kartulid läksid keema. 14. Kui streigikomitee juhtima asus, hakkas asi hoogsamalt liikuma. 15. Tootsi süda kukkus saapasäärde ja pani läbi katkise püksisääre oma peremehe juurest plagama. (O. L.)

Harjutus 14. Määrata alus ja öeldis.

1. See maa kujuneb ümber. Kui tuulele antakse surmav löök. Volga tamm moodustab tohtu veehoidla. Veega varustatakse kuus miljonit hektarit steppe. Õhk saab tohtul hulgal niiskust. Tekib uus rikkalik taimestik. Kaugele steppi ulatuva magistraalkanali kaudu sõidavad aurikud. Volga-tagusele alale aga kaevatakse niisutuskanalid. Kõik see annab meie maa kaguosale täiesti uue, pehme, tervendava ja viljakasvu soodustava kliima.

2. Nõukogude võimu ajal on Ukraina teinud tohutuid edusamme. Kogu maa industrialiseerimise tagajärjel oli Ukraina töötav rahvas viisaastakute jooksul söe-, maagi- ja metallitoodangu tõstnud Suure Isamaasõja eel rohkem kui kolmekordseks. Ukraina tööstuse arendamisel on etendanud tähtsat osa elektrijõu jaamade ehitamine.

3. Hiinas elab üle 600 miljoni inimese. Hiina Rahvavabariik on rahvamajanduse taastamise alal saavutanud suuri edusamme. Varemalt oli tööstuse erikaal Hiina rahvamajanduses kõigest 10%. Nüüd on ette nähtud lähema kümne aasta jooksul tööstuse erikaal rahvamajanduses tõsta 30 protsendini. Mõisnikelt konfiskeeritud maa on antud kehvtalurahvale. Viimaseil aastail on talurahvas hakanud hulgaliselt tootmiskooperatiividesse (kolhoosidesse) organiseeruma. Hiina rahvas on asunud uue, õnneliku elu ülesehitamisele.

Käändsõnaline öeldis.

22. Lauses *Tamm on puu* on öeldis *on puu*, mis koosneb tegusõnast *on* ja nimisõnast *puu*. Lauses *Ilm oli ilus* on öeldis *oli ilus*, mis koosneb tegusõnast *oli* ja omadussõnast *ilus*. Niisugustes öeldistes nimetatakse tegusõna *olema* pöördelist vormi **kõitmeks** (koopulaks) ja käändsõna **öeldistäiteks** (predikatiiviks).

Öeldistäide ütleb *kes, mis, missugune* on alus ning on seega öeldise tähenduse kandja. Olles öeldise olulisemaks osaks, väljendab ta aluse omadust, seisundit (Neiu oli rõõmus) või liikikuulumist (Ahven on kala).

Kõide on tegusõna, mis väljendab öeldise aega, kõneviisi jne., sidudes öeldistäidet alusega. Kõitmena esineb tegusõna *olema* pöördelises vormis.

Näit. *Taevas on selge. Taevas oli selge. Ole terve! Me oleme hoolsad. Auto on liiklemisvahend. Peeter olevat olnud autojuhiks. Mari ei ole kunagi olnud haige.*

Öeldist, mis koosneb kõitmest ja öeldistäitest, nimetatakse **käändsõnaliseks**.

Tegusõna *olema* ei esine ainult kõitmena, vaid ka pöördõnalise öeldisena, omades iseseisvat tähendust. Pöördõnalise öeldisena võib tegusõna *olema* lauses tähendada: 1) omamist ehk päraltolekut (*Lindal on raamat.*), 2) olemist, eksisteerimist (*Siin oli kunagi soo. Meil ei ole enam mõisnikke ega kapitaliste.*), 3) asetsemist ehk viibimist (*Raamat on riulil. Ema olevat aias.*).

Peale *olema* on veel teisi tegusõnu, mida võidakse tarvitada kõitmena puhul, kui nad ei esine oma põhitähenduses. Need on: 1. *näima, paistma, tunduma, osutama*; 2. *saama, minema, tulema, muutuma, hakkama, jääma*. Näit. 1. *Lugu näib naljakas.* (Vrd. *Lugu on naljakas.*) *Meri paistis sinine. Vesi tundus soe.* (Vrd. *Vesi oli soe.*) *Raamat osutus vajalikuks. Töö näis esialgu keerulisena.*

Need tegusõnad koos öeldistäitega väljendavad aluse seisundit.

2. *Maja saab suur. Ilm läheb selgeks. Vend hakkas kolhoosis sepaks. Leib tuli hea. Tee muutus paremaks. Ilm läks sulale. Meri jäi vaikseks. Poisid jäävad sellega rahule.*

Niisugused käändõnalised öeldised väljendavad aluse seisundi (olukorra) muutumist.

Kuid tegusõnad *näima, paistma, tunduma, saada, minema, tulema, muutuma, jääma* võivad esineda ka oma põhitähenduses. Sel puhul nad ei ole kõitmeks, vaid pöördõnalisteks öeldisteks. Näit. *Päike paistab palavasti. Rahvas läheb koosolekult koju. Me saime isalt kirja. Mehed läksid tööle. Taevas muutus silmanähtavalt. Ema jäi kuni õhtuni põllule.*

Öeldistäitena esinevad sõnaliigid ja -vormid.

23. Öeldistäiteks võivad olla:

1. *nimisõna*. *Sm. Tamm on tööline. Villu jäi brigadi-riks. Kolhoos sai meile koduks. Me olime sõbrad. Sõlg on hõbedast.* (Käänded öeldistäitena vt. lk. 28—30.)

2. *omadussõna*. *Instruktor oli nõudlik. Teras on rauast tugevam. Laps jäi haigeks.*

3. *arvsõna*. *Jüri oli klassis esimene. See number on kaks.*

4. *asesõna. Kes see on? Tema töö oli niisamasugune.*
5. *kesksõna. See mari ei ole söödav. Peeter oli kogu aja tegev. See määrus on praegugi kehtiv.*

Isevalitsejad olid vihatud (missugused?). Poiss on väsinud (missugune?).

Märkus. Mineviku kesksõnad *väsinud* ja *vihatud* ei märgi siin aluse tegevust minevikus, s. o. aega, vaid aluse seisundit olevikus või minevikus, vastavalt kõitme *olema* vormile.

6. *da-tegevusnimi ja mata-vorm. Töö on teha. Ounad olid pesemata.*

7. *mõned mäarsõnad omadussõna tähenduses, nagu täis, valmis, vait, kinni, lahti, katki, laokil jt. Töö on valmis. Kõht on tühi. Tuba oli rahvast täis. Uks oli lahti. Olge vait! Klaas on katki. Aken on kinni. Mõtted on laokil. Nahk on marraskil.*

Märkus. Õeldistäide võib olla ka võrdleva sidesõnaga *kui, nagu*, kusjuures rahva kõnekeeles *kõide* võib isegi puududa. *Selle mehe sõna on nagu kalju. Tüdruk kui elavhõbe.*

Õeldistäite käänded.

Täis- ja osaõeldistäide.

24. 1. Nimi- ja omadussõnaline õeldistäide võib esineda a) nimetavas ja b) osastavas käändes.

Õeldistäidet, mis esineb nimetavas käändes, nimetatakse **täisõeldistäiteks**. Ta väljendab aluse olemust (küsimus *mis?* või *kes?*), näidates liiki, kuhu alus kuulub, või väljendab aluse kindlat omadust või püsivat seisundit (küsimus *missugune?*).

Seltsimees Vahtra on insener. Nõukogude armee on võitmatu.

Õeldistäidet, mis esineb osastavas käändes, nimetatakse **osaõeldistäiteks**. Ta näitab harilikult liiki, kuhu alus kuulub teatava osana.

V. Kingissepp oli eesti silmapaistvamaid revolutsioonääre. Tõid on mitmesuguseid.

Täisõeldistäide	Osaõeldistäide

a) Nimisõnaline

Näitab aluse olulist tunnust, väljendades tema olemust ja sellega ka liiki, kuhu ta kuulub.

Sm. Ivanov on Kirovi-nimelise tehase eesrindlane.

(Õeldistäide eesrindlane väljendab, kes on Ivanov tema olulisema tunnuse järgi.)

S. M. Kirov oli tulihingeline kommunist.

Mõlemad poisid on pioneerid. Hernes on liblikõieline.

Väljendab liikikuulumist ameti, tööala, sugulusastme jne. poolest, kuhu alus kuulub kui üks selline teiste hulgas. Esineb mitmuses.

Sm. Ivanov on Kirovi-nimelise tehase eesrindlasi.

(Õeldistäide eesrindlasi väljendab, et Ivanov kuulub tehase eesrindlaste hulka.)

E. Vilde on eesti suurimaid kirjanikke.

b) Omadussõnaline

Väljendab aluse omadust või seisundit.

Merevesi on soolane.

Õunad olid juba punased.

Vanaisa on veel päris kõbus.

Näitab mitmuses esineva aluse liigitust omaduste poolest.

Õunu oli magusaid ja hapusid

Seeni on söödavaid ja mitesöödavaid.

2. Peale nimetava ja osastava võib nimi- ja omadussõnaline õeldistäide esineda:

1) saavas käändes: *Me saime sõpradeks. Sa hakka parem traktoristiks. Ode jäi haigeks, kuid sai varsti terveks.*

Nimisõna saav kääne koos köitmeverbiga olema väljendab aluse ajutist, juhuslikku seisundit või liikikuulumist. *Elmar oli brigadiriks.* (Vrd. *Elmar oli brigadir*, mis näitab kestvat olekut.) *Ta on sügisest saadik olnud meil õpetajaks.*

2) olevas käändes: *Mehed näisid rõõmsatena. Vesi paistis rohelisena.*

Märkus. Saavat ja olevat kääned, mis laiendab täistähenduslikku tegusõna, vaadeldakse õeldistätelise kaudsihitisena või määrusena. *Kolhoosnikud valisid sm. Rauda esimeheks* (õeldistäteline kaudsihitis). *Maaler värvis ukse valgeks* (õeldistäteline määrus). *Vend töötab sepana* (õeldistäteline kaudsihitis). *Sekretär tuli tööle haigena* (õeldistäteline määrus).

3) seesütlevas, kui ta väljendab seisundit, s. o. kui ta esineb määrõna tähenduses. *Töö on korras. Silmad on vees. Asi on joones. Vend oli sellega nõus.* Samuti ka juhtumel, nagu: *Puud olid raagus. Kõrvad on kikkis. Tee oli umbes. Juuksed on sassis.*

4) seestütlevas: *Ait on puust, laut kivist* (puune, kivine). *Uus sild on raudbetoonist. Kirves on terasest. Tee on korrast ära.*

5) osastavas koos teda täiendava sõnaga. Väljendab tõugu, sorti, kasvu, värvi jne. Esineb ainsuses.

See nisu on head sorti. Need kangad on sinist värvi. Meie kolhoosi lehmad on eesti mustakirjut tõugu. Mõlemad poisid on musta verd ja pikka kasvu.

6) kaasaütlevas (sagedamini koos täiendiga): *See mees on vaikse iseloomuga. Mõni lind on tutiga. Saal oli piduliku ilmega.*

7) ilmaütlevas: *Villane riie on läiketa. Uks oli lukuta.*

8) nimi- või asesõna omastavas, sagedamini koos asesõnaga oma. *See kuub on minu (oma). See kari on «Uhisjõu» kolhoosi oma.*

9) nimisõna omastav, osastav või mõni muu kääne kaassõnaga: *Kogu maailma töörahvas on sõja vastu ja rahu poolt. See jutt oli poisile meelt mööda.*

10) võib esineda ka: sisseütlevas, alalütlevas, alaleütlevas ja rajavas: *Poeg on isasse. Töö saab korda. Nägu oli naerul. Õpetaja on Ennu tööga rahul. Ilm läheb vihmale. Sellega ei jää instrktor rahule. Kleit on maani.*

Harjutus 15. Tõmmata käändsõnalisele öeldisele joon alla. Iga lause järele kirjutada sulgudesse, mis sõnaliiki kuulub öeldistäide ja mis käändes ta on.

1. Konstruktsioon oli lihtne. 2. Põldheina külvikordade sisseadmine ning rakendamine kolhoosides ja sovhoosides on tähtsamaks aluseks kindla söödabaasi loomisel arenevale loomakasvatusele. 3. Nõukogude inimeste töökangelastegude allikaks on palav ja elustav nõukogude patriotism. 4. Selle küsimuse lahendamiseks on meil asi korras. 5. Need lehmad on holmogori tõugu. 6. Praegu oli ta tõesti puruväsinud ja magamata. (A. H.) 7. See päev oli üks rõõmsamaid kogu tema elu jooksul. 8. Talvapäev on lühike, ja juba varsti hakkas ilm muutuma hämaraks. 9. Tol päeval oli ilm ilus. 10. Ka ööd olid soojad, ehkki pisut udused. 11. Linn oli vaikne, laternad kustunud. (J. M.) 12. Tuba oli tühi. 13. Rohtunud veskijärv näib imetilluke. (O. L.) 14. Seal oli kõik veel pime ja vaikne. (E. M.) 15. Peetri hääl oli ootamatult kõlav. 16. Ta oli pärit hoopis kaugelt alt lõunast, sealpoolt Ak-Tau mägesid. (E. M.) 17. Katil oli neid sõnu kuuldes päris palav. 18. Need olid vana Tallinna viimased kaitsjad. (E. M.) 19. Kas see on teile vastumeelt? (E. P.) 20. Eesti töörahvahulgad on muutunud aktiivseks sotsialistliku elu ehitajaks. 21. Nõukogude võimu kehtestamisega Eesti NSV-s sai võimalikuks kogu noorsoo tõeline õppus.

Harjutus 16. Õeldisele joon alla tõmmata ja märkida, kas see on pöörd- või käändsõnaline, ning lause järele kirjutada, millest öeldis koosneb.

1. Ilm oli ainsa öö jooksul väga külmaks muutunud. 2. Tuul oli lõikav nagu mõök. 3. Vend Ants sai äkki vihaseks. (A. J.) 4. Lumi oli nagu peen suhkur. 5. Virgu peremehe suu oli lahti. (E. V.) 6. Ta püüdis rahulik olla. 7. Mikk oli toas särgiväel. 8. Manniga oli koolmeister hoopis rahul. 9. Su peagi on läinud paljaks. (E. V.) 10. Ainus lootus näis hingemaa olevat. 11. Sõnadega ei saa õnnestust aidata. (M. G.) 12. Kas seda võis nimetada tööks? 13. Opi-lane ei saanud korraga aru sellest valemist. 14. Mees hakkas habet ajama. 15. Neil on vaja rongile rutata. 16. Miks me pidime ta kaasa võtma? 17. Mis nad meilt peaksid tahtma?

Harjutus 17. Tõmmata õeldisele joon alla ja märkida, millega ta on väljendatud.

1. Teist korda nii Toompea tipule tuul punase lehvima laotas.
2. Ning võimsalt avaneb me tööst me ette viisaastakute astmeline tõus.
3. Nii ka homme laulab treipink, särtsub teraslaast.
4. Homme nende rõõm ja uhkus olgu uued teed.
5. Tuhandeid on tulihingi noori kasvatanud meie kodumaa.
6. Võit on igas meie marsiroodus viimseks mõtteks surma minneski.
7. Oma vendlusriigi piire kaitskem tõe ja õnne pärast.

(M. Raud.)

8. Sest öitse vennalike maade peres me rõõmsast vabast tööst ja hoolest sa. Su igat lappi maad ja lainet meres me valmis kaitsma, kallid kodumaa.

(J. Kärner.)

9. Kolmat korda meist on üle astund raskel sammul murdev sõjaõud. Aga küüned kiskjale löi vastu kodupinnast võrsund elujõud.

10. Juba vajub pilve taha
kõu ja tulelõõm.
Segamatult kõlab maha
puhas laulurõõm.
11. Kaelustab sõsarat veli.
Käsi vargsi üle silmade veab.
Lainetavad Internatsionaali holid.
Paljastuvad pead...

(J. Sütiste.)

Õeldise ühildumine alusega.

25. 1. Pöördsooniline õeldis ühildub täisalus-
sega arvus ja pöördes.

Poiss loeb ajalehte.

Kuhu sa ruttad?

Ma õpin füüsikat.

Laev jõudis sadamasse.

Poisid loevad ajalehte.

Kuhu te ruttate?

Me õpime füüsikat.

Laevad jõudsid sadamasse.

2. Kui lauses on kaks või rohkem täisalus-
t, on õeldis mitmuses.

*Õunad, pirnid, ploomid ja kirsid valmisid kiiresti kuumas
suvepäikeses.*

*Kooliõde ja koolivend astuvad teineteisele rõõmsalt lähe-
male ja teretavad kätt andes. (O. L.)*

3. Kui aluseks on arvsõna koos nimisõnaga, siis on
õeldis harilikult mitmuses.

*Kaks meest tulid meile vastu. Kolm meile tuntud kirjanikku
lugesid õhtul rahvamajas oma uuemaid jutustusi. Kõik kaks-
kümmend jašisti olid surma saanud tulevahetusel meie võit-
lejatega.*

Kuid õeldis on sellise alusega ainsuses: a) kui õeldiseks on
tegusõna, mis väljendab olemist, omamist, olemasolekut või sei-
sundit ruumis.

*Minu vanematel oli seitse last. Tal puudub jalgratta ost-
miseks veel sada rubla. Homme saabub kauplusse kaks veoauto-
täit kala.*

b) Kui alus väljendab umbkaudset arvu, mida näitavad kaas-
sõnad ligi, üle, alla jt., mäarsõnad umbes, vähemalt,
enam kui jt., arvsõna esinemine nimisõna järel, kui aluse ees on
sõna ainult, kõigest või kui mitmest sõnast koosnevat alust
vaadeldakse kui üht tervikut.

Koondusel oli ligi kolmkümmend pioneeri. Seal oli küll vähemalt kümme (kond) hunti. Koosolekule tuli inimest kakskümmend. Selles lahingus sai ainult kümme sõdurit haavata. Mõõdu kolm kuud. Puidub viisteist minutit kaheksast. Viis õuna maksab kaks rubla.

4. Kui aluseks on hulka, määra või mõõtu tähendav sõna koos nimisõnaga (hulk, vähe, rühm, osa, kilo, liiter jne.), siis on öeldis ainsuses.

Hulk inimesi kuulab kõnet. Ulal lendleb salk pääsuke. Keldris oli kast õunu. Osa õpilasi läks spordiväljakule. Enamik juhatuse liikmeid võttis koosolekust osa.

5. Kui aluste hulgas esineb isikulisi asesõnu, siis öeldise pöördelõpu määramisel on 1. isikul eesõigus 2. ja 3. ees ning 2. isikul 3. ees, kusjuures kahe või kolme ainsusliku alusega lauses on öeldis mitmuses.

Mina, sina ja tema läheme koju. Mu õde ja mina valdame vene keelt. Kas sina ja Koidu tulete õhtul meile?

6. Osaaluse puhul on öeldis alati ainsuse 3. pöördes, ka siis, kui osaalus ise on mitmuses või kui osaaluseid on mitu.

Vihma sajab. Sähvib välke. Nii mehi kui naisi tuleb veel juurde. Kas teil jäi maale palju häid sõpru?

Märkus. Kui mitmuslikul osaalusel on kõrvallause, siis viimase öeldis on mitmuses. *Meie kolhoosi karjas on lehma, kes annavad üle 20 liitri piima päevas.*

7. Kui aluseks on da-tegevusnimi, on öeldis ainsuse kolmandas pöördes (ka siis, kui aluseid on mitu).

Suusatada ja uisutada oli väga lõbus. Suurendada karja ja tõsta piimatoodangut oli kolhoosnikute esimeseks mureks.

Märkus. Lausetes *Raamat tuleb õigeks ajaks tagastada ja Raamatud tuleb õigeks ajaks tagastada* on öeldiseks tuleb tagastada, raamat ja raamatud on sihitis, millega öeldis ei ühildu.

8. Käändsõnalisel öeldisel ühildub kõide alusega nagu pöördõnaline öeldis. *Laps on rõõmus. Meie oleme rõõmsad.*

9. Kui kaks või rohkem alust on sünonüümsed, täiendavad või teisedavad üksteist, siis on öeldis ainsuses.

Väljas algas kisa ja lärm. Koloniaalmaades käib sõda ja verevalamine, kuni rahvad saavutavad iseseisvuse.

Te tulite. Te karmis võitlusluules keeb valuviha, julgus, endausk. (J. S.)
Õhetab nägu ja pea... (J. S.)

Harjutus 18. Panna öeldised nõutavasse vormi lihtminevikus (m.) või olevikus (o.).

1. Noormehi (töötama o.) tehases. 2. Hulk talunikke (astuma m.) 1949. a. kevadel kolhoosi. 3. Ma ei unusta kunagi Moskvasse tehtud ekskursiooni, millest (võtma m.) osa nii mina, sina kui ka

Jaan. 4. Need kolm seltsimeest, kes koosolekul sõna (võtma m.), (astuma m.) hiljuti kommunistliku noorsooühingu liikmeiks. 5. Kaks instruktorit (juhendama o.) meie kehakultuurilasi. 6. Seltsimees Rebane ja mina (kõnelema m.) rahvale uue viisaastaku plaanist. 7. Kas sina ja su õde (minema o.) teatrisse? 8. Kaks sõpra, kes üle hulga aja (kohtuma m.), (tuletama m.) meelde, kuidas nad võitlesid Suures Isamaasõjas. 9. Kolm kolhoosnikut (pidama m.) juhatuse esimehega nõu metsatööde teostamise üle. 10. Kaks sakslast (tegema m.) kiire hüppe väravaalusele lähemale. (E. M.) 11. Kummalgi pool kongus nina silmad, mis (näima m.) esimesel hetkel veidi kollaka varjundiga, siis järsku (paistma m.) päris tumedate, teravate täppidena ning viivu pärast (mahenema m.) pruunideks soojadeks pilkudeks. (E. M.) 12. Kaks pisikest lapsepalet, üks poisike, teine tütarlaps, (vaatama m.) talle nagu oodates vastu. (E. M.) 13. Majade vahelt (ilmuma m.) nähtavale uus, laiali paisatud rühm mereväelasi. 14. Need viis inimest (tõttama m.) väikese maanina poole. (E. M.) 15. Neid (siduma m.) kohe soe sõprus ja seltsimehelikkus. 16. Läbi sumeda öö (kõlama m.) viiulinnut ja saksofoni naer. (E. M.)

Õeldistäite ainsus ja mitmus.

26. 1. Kui täisalus on ainsuses, on õeldistäide ainsuses. Kui täisalus on mitmuses, on ka õeldistäide mitmuses.

Nõukogude Liit on rahu kants. Ilm oli selge ning soe. Laisk pole ta kunagi olnud. Nii oled sa siis apteeker? (O. L.)

Meie oleme õpilased. Ilmad olid selged ning soojad. Talvepäevad on lühikesed. Nüüd olgu aga näpud nobe-dad... (J. L.)

Märkus. Kui aluseks on viisakussõna Teie, siis on kõide mitmuses, aga õeldistäide ainsuses. *Teie olete ikka olnud õiglane. Olge nõnda lahkel!*

2. Kui osaõeldistäide näitab liiki, mille või kelle hulka kuulub alusega väljendatud olend või ese kui üks teiste hulgast, on õeldistäide mitmuses.

Tamm on lehtpuid. Sina oled Tartu elanikke.

3. Osastava-kujuline õeldistäide on ainsuses, kui ta väljendab tõugu, laadi, tüüpi, värvi, vormi, kasvu jne. sellest hoolimata, kas alus on ainsuses või mitmuses, või kas neid on üks või rohkem.

See hobune on kõrget kasvu. «Uue Tee» kolhoosi lehmad on head tõugu. Need õunad on paremat sorti. Juku ja Eedi on üht nägu.

4. Kui täisaluseid on kaks või rohkem, on nii kõide kui öeldistäide mitmuses.

Kadak ja Soo olid kommunistlikud noored. Moskva, Lenin grad ja Kiiev on Nõukogude Liidu suurimad linnad. Kuusk ja mänd on ka talvel haljad.

5. Kui nimisõnaline öeldistäide väljendab kogu-, aine- või üldmõistet (abstraktset mõistet), siis on ta alati ainsuses, kuigi alus on mitmuses või neid on mitu.

Põlevkivilademed on meie maapõue suurim rikkus. Lapsed on vanemate rõõm. Jões ja järved on meie maa ilu. Pirnid ja ploomid on puuvili.

6. Kui lause aluseks on hulka, arvu, mõõtu jne. tähendav sõna (koos nimisõnaga), mis on sisult mitmuslik, on nii kõide kui öeldistäide mitmuses.

Suurem osa õpilastest meie klassis olid kommunistlikud noored. Need kaks töölist olid kogu aja eesrindlikud oma töös. Valdav enamik rahvast on töötajad.

7. Nimisõna saav käänne võib esineda öeldistäitena nii ainsuses kui mitmuses, sõltuvalt aluse arvust, omadussõnaline öeldistäide saavas käändes on harilikult ainsuses.

Tõnu oli täitevalitsuse autojuhiks. Imperialistlikud rüüdlid olid, on ja jäävad meie vaenlasteks. Õpilased said rõõmsaks, kui nägid, et mahajääjaid enam ei ole.

Harjutus 19. Asetada sulgudes olevad öeldistäited nõutavasse vormi.

1. Töölised on (hoolas). 2. Osa raamatuid on (venekeelne). 3. Need kolm brigadiri on väga (korralik) ja (kohusetruu). 4. Need kaks töölist on (eesrindlane). 5. Eesrindlikud õpilased on kooli (uhkus). 6. Need õunad, mis sa turult tõid, on (hapu). 7. Piim ja puder on laste (toit). 8. Su nägu ja käed ei ole (puhas). 9. Isa ja ema on su õppetöö tulemuste üle (rõõmus). 10. Õunad, pirnid ja ploomid on (puuvili). 11. Meie oleme sinuga (üks nägu) ja (ühepikkune). 12. Ameerika Ühendriikide monopolistid ja katoliku kiriku pea Rooma paavst on rahu ja demokraatia (õelaim vastane). 13. Rahvamaja ja rahvaraamatukogu on meie küla kultuurielu (keskus). 14. Meie oleme sinuga (vend): mina olen tööline, sina talupoeg. 15. Raamatud on teaduste (rikas allikas). 16. Meie lapsed peavad (aus inimene) saama. 17. Mis (tõug) on meie kolhoosi lehmad? 18. Tallinn, Tartu, Pärnu ja Narva on Eesti NSV (suurem linn). 19. Kolhooside suured ja laiad viljaväljad, mis sügisel tuule käes (lainetama), on meie (rõõm ja uhkus). 20. Mihkel oli noorelt väga (käre iseloom).

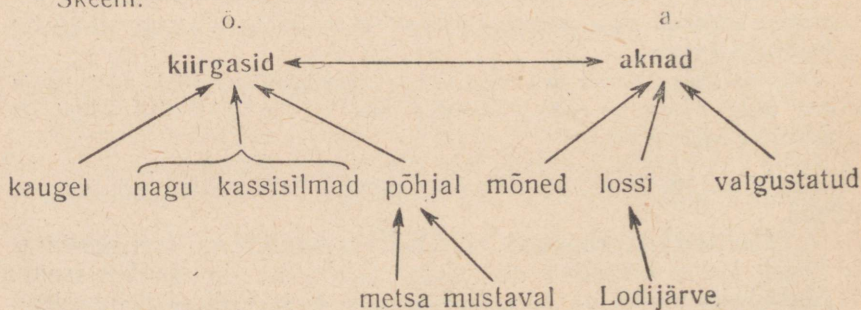
III. LAIENDATUD LIHTLAUSE.

Laiendatud lihtlause koosseis.

27. Lauses on peale aluse ja öeldise veel teisi sõnu. Need kuuluvad otseselt või kaudselt aluse või öeldise juurde.

Näit. *Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal.* (E. B.)

Skeem:

Jälgides skeemi põhjal laiendeid ja nende suhteid põhisõnadega, näeme, et 1) alus ja öeldis võivad olla ainult põhisõnadeks, 2) muud lauseliikmed võivad ühtaegu olla põhisõnaks ja laiendiks, näit. eespool toodud lauses *põhjal* ja *lossi* on põhisõnaks sõnadele *metsa*, *mustaval*, *Lodijärve* ja laiendiks sõnadele *kiirgasid*, *aknad*.

Harjutus 20. Määrata järgnevais laiendatud lihtlauseis grammatiline seos, kujutades põhisõna ja laiendi suhteid eespool esitatud skeemi eeskujul.

1. Enne Andrest hakkas Pearu oma lepiku alla kraavi kaevama. 2. Nüüd algas lepiku all uus veepaisutamine. 3. Esimesel suvel edenes Madisel kraavitöö pikkamisi. (A. T.)

4. Detsembri keskel määras instruktor Naumov Meresjevile kat-
sed. 5. Uus lennuväli asetseb laskurpolgu tagala rajoonis. 6. Alek-
sei astus igasuguse piinlikkusest tuttavate tuppa. 7. Anjutil oli
palju tegemist evakueerimispunktis. 8. Kindlustatud rajooni kohal
tõusis kõrgele taevasse punane värelev kuma. (B. Polevoi.)

9. Eile heitis ta granaadi vaenlase tanki roomikute alla.
10. Kaks korda riivas teda kergelt vaenlase kuul. 11. Kas ei kandu
juba kuulipildujate tuli nagu terasest saag nende poole? (E. M.)

Lause kõrvalliikmed.

28. Laiendid on lause kõrvalliikmed. Selle järgi, missugu-
sesse sõnaliiki kuulub põhisõna ja milline on laiendi tähendus ning
vorm, jagunevad laiendid nelja põhiliiki, nimelt täienditeks,
sihitisteks, kaudsihitisteks ja määrusteks.

Täiend on nimisõna laiend, mis märgib olendi, eseme,
nähtuse jne. kuuluvust, omadust või muud tunnust.

Näit. *Kõva urbse kooriku pealetõmmanud lumi
metsaserval ei vajunud peaaegu sugugi tema jalge all.*
(H. L.) *Põrgupõhja rahva elu läks kibedamaks, sest
kevadine tööhoog kasvab.* (A. T.)

Sihitis on sihilise tegusõna laiend, mis näitab,
kellele või millele tegusõna tegevus on otse-
selt suunatud. Ta esineb nimetavas, osastavas ja ains. omas-
tavas käändes. Sihitiseks on ka *da*-tegevusnimi, kui ta vastab küsi-
musele *mida teha?*

Näit. *Tehas ületas maipühadeks plaani. Eesrindlikku töö-
list premeeriti. Direktor palub teid pisut oodata.*

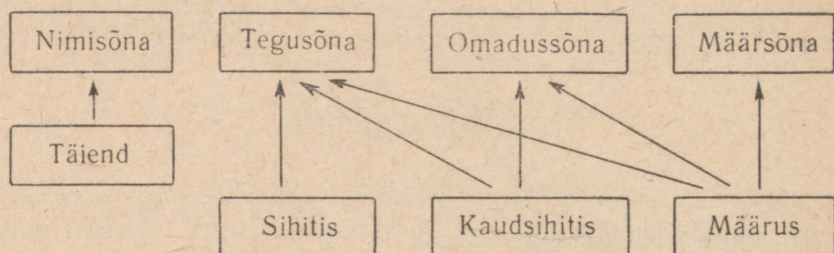
Kaudsihitis on peamiselt tegusõna laiend, mis
näitab, kellega või millega tegusõna tegevus
on seotud. Kaudsihitis on ka omadussõnalise öel-
distäite laiend.

Näit. *Muuli hakkas kõnelema teenistusest sõjaväes.*
(H. L.) *Teda autasustati Punatähe ordeniga, temast kirju-
tati ajalehtedes ja rindevõitlejad saatsid temale palavaid tervi-
tusi.* (E. M.) *Noored olid täisindu.*

Määrus on tegusõna laiend, mis näitab kus, mil-
lal, kuidas ja missugustel tingimustel esineb
tegusõnas väljendatud tegevus või seisund.
Samuti on määrus ka omadus- ja määrsõna laiend.

Näit. *Ta katkestas järsku lause ning vaatas õige teraselt üle lumise legendiku.* (E. M.) *Õpilane kirjutas väga hea töö.*

Skeem:

Harjutus 21. Määrata alus (a.), öeidis (ö.), täiend (t.), sihitis (s.), määrus (m.) ja kaudsihitis (ks.).

1. Esimesel mail voogavad tänavad ja väljakud inimestest. Päikeses helgivad punased kangad. Mürtsuvad orkestrid. Kõlavad laulud. Nõukogudemaal ja rahvademokraatia maades on rahvad rõõmsad ja õnnelikud. 2. Kapitalistlikes riikides kogunevad töötajad rongkäikudeks. Nende näod on tõsised. Nad nõuavad tööd, leiba ja rahu. 3. Imperialistid arreteerivad töölisi. Kuid see ei murra maailma ausaid inimesi.

4. Vahitorni august pistis väravavaht oma nina välja. (E. B.) 5. Rüssakad rannamännid levitasid teravat ja kuiva leitsakut. (A. J.) 6. Hobusetalitamisel tõusis talle endine ja praegune elu silme ette. (E. P.) 7. Tumesinine taevavõlv oli täis külvatud hõbedasi naelapäid. (E. V.) 8. Me laeva saadab täna õhtul teele kurssi näitav kodumajakas. (J. Sm.)

Täiend.

29. Täiend (atribuut) on lause kõrvalliige, mis märgib nimisõnaga väljendatud olendi, eseme või nähtuse kuuluvust, omadust või muud tunnust. Täiend vastab küsimustele *kelle? mille? missugune?*

Täiendiks võivad olla iseseisvad sõnad (või sõnaühendid) kõigis vormides, välja arvatud tegusõna pöördelised vormid. Täiend on tavaliselt oma põhisõna ees, kuid võib esineda ka selle järel.

Täiendiks võivad olla:

1. **nimi-, omadus-, arv- ja asesõnad ning kesksõnad.**

Näit. *Vabrikute ja töökodade viled huiltgasid.* (J. M.) *Nagu mähav tuuleil, nagu kohisev kosk, nagu ruttav leek olid tunginud*

need sõnad kümnete miljonite nõukogude inimeste südamesse, helisesid üle karmi põhjala metsade ja kaevanduste, tungisid lõuna kiirgava päikese alla. Ussisoo äärde ulatuvast tihedas haavikus õnnestus tal siiski maha lasta kenake jännes. (H. L.) Poolavatud suitsunud ukse ees oli lumega kaetud sile paekivilahmakas. (H. L.)

2. käändsõna koos kaassõnaga.

Näit. *Rahvamaja metsa ääres paistis kaugelt silma oma punase katusega. Mäng Leningradi ja Moskva meeskonna vahel lõppes viigiga.*

3. da- ja ma-tegevusnimi ja nende käändevormid.

Näit. *Neiu oli soov õppida. Jaan oli meister töötama. Suplemast tuleku ajal hakkas vihma sadama.*

4. määrsõna.

Näit. *Hommikuti võimlemine karastab organismi. Kiiresti kõndimine võttis põsed õhetama.*

Vastavalt sellele, missuguse sõnaliigiga on väljendatud täiend, võime kõnelda nimisõnalisest, omadussõnalisest, tegevusnimelisest ja määrsõnalisest täiendist.

Harjutus 22. Täiendile alla tõmmata sirge ja selle põhisõnale laineline joon. Määrata, milline sõnaliik ja vorm esineb täiendina.

A. Hästi läbimõeldud kehakultuurirežiimil on erakordselt suur tähtsus õpilase elus, eriti aga pingerikkal neljandal õppeveerandil ja eksamiperioodil. Režiimi peamised tingimused on õppimise, füüsilise treeningu ja puhkuse õige vaheldumine, kestuselt küllaldane tugev uni, normaalne toitumine ja isikliku hügieeni reeglite täitmine.

Oma päeva peab õpilane alustama hommikuvõimlemisega hästi tuulutatud toas. Võimlemise kestuseks olgu 10—15 minutit. Harjutuste kompleksi väljatöötamisel tuleb nõu pidada kehakultuuri õpetajaga. Harjutustele järgneb minutiline vaheaeg, siis pesemine.

Soovitav on teha kehalisi harjutusi mitte ainult hommikul, vaid ka päeva jooksul. Iga töötunni järel on vajalik väike vaheaeg, mille kestel tuleb teha mõned keha väljasirutavad harjutused ja on tarvis pisut liikuda. Pikemal vaheajal aga tuleb minna aeda või spordiväljakule, mängida palli, joosta, hüpata jne., kuid mitte väsimuseni.

B. 1. Töötamine masinate abil on palju produktiivsem kui käsitsi töötamine. 2. Esimehel oli kavatsus linna sõita. 3. «Ühenduse» kolhoosi hoogtööpäev rohumaade pealtparandamiseks õnnestus hästi. 4. Nõukogude Eesti teadlaste patriootlikuks kohustuseks on igati soodustada tehnilist progressi, tööviljakuse tõusu. 5. Võitlemine väenlaste vastu on nõukogude rahvast karastanud. 6. Koosolekul võeti vastu kohustus plaan ennetähtaegselt täita. 7. Kui oled mees lubama, ole ka mees täitma.

Omadussõnaline täiend ja selle ühildumine.

30. **Omadussõnaliseks** täiendiks nimetatakse omadussõnaga või omadussõna tähenduses tarvitatud sõnaga väljendatud täiendit. Ta vastab küsimusele *missugune?*

Enamik omadussõnalisi täiendeid ühildub oma põhisõnaga käändes ja arvus, välja arvatud olev, rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev kääne, mille kõrval täiend esineb omastavas; teine osa omadussõnalisi täiendeid jääb põhisõnaga ühildumata.

I. Ühilduv omadussõnaline täiend väljendub *omadus-, ase- ja arvsõnaga*, samuti oleviku kesksõnaga ja tegijanimega, näit.: *õnnelik noorsugu, õnnelikule noorsoole; niisugune ülesanne, niisugust ülesannet; teisele töölisele, viielt õpilaselt; loetav raamat, loetavaid raamatuid; hakkaja mees, hakkajale mehele.*

II. Mitteühilduva omadussõnalise täiendi moodustavad:

1. **mata-vorm:** *saatmata kiri, saatmata kirjast, saatmata kirjale, saatmata kirju jne.;*

2. **nud- ja tud-kesksõna:** *loetud raamat, loetud raamatut, loetud raamatuid; kogenud tööline, kogenud töölist, kogenud töölisi jne.;*

3. **pärisnimeline omadussõna:** *vene kirjandusest, eesti keeles, hiina rahvale jne.*

Asesõna *oma* harilikult ei ühildu oma põhisõnaga (näit. *oma vihikuid, oma lapsele*). Ainult lauserõhulises asendis ühildub asesõna *oma* põhisõnaga. (*Räägime nüüd ka omist asjust, teiste asjust oleme küllalt rääkinud.*)

Harjutus 23. Määrata lause pealiikmed ja alla kriipsutada täiend sirge ning selle põhisõna lainelise joonega.

1. Pikkamisi lagunesid põlevad hooned, kuni viimaks suitsevateks tukkide hunnikuteks kokku langesid. Kõrge korsten üksi seisis veel ja sirutas oma suitsunud pead nagu tumedat ähvardust taeva poole. Kuni viimase silmapilguni oli pealtvaatajail segane tundmus, nagu peaks sootuks kadunud Jaanuse kehamürakas ometi kord auravate rusude vahelt üles kerkima. Kuid ainult sinakas suits keerles mustavaist tukkidest üles ja ühines kõrgel õhus ujuvaks hallpunaseks pilveks.

2. Ühel pilvisel ööl — see oli jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud. (E. B.)

Harjutus 24. Panna sulgudes olevad täiendid õigesse käändesse.

1. Meie käitistes ja tehastes töötab palju (väsimatu) töömehi.
2. (Väsinud) ilmet polnud enam tema näol märgata. 3. Luuletajad löid värssse (oma vabastatud) kodumaale. 4. (Saabunud) kevadet tervitas tuhandehäälne linnukoor. 5. (Eesrindlik) töötajale anti preemia. 6. Ta luges (äsjailmunud) raamatut. 7. (Oodatud) külalisi ei saabunud. 8. Mälestati Suures Isamaasõjas (langenud) kangelasi. 9. Reisisime mööda (ääretu) steppe. 10. (Lähim) kolhoosini on siit viis kilomeetrit. 11. Puud akna taga nõretasid veest, mida jooksis (pikk) jugadena alla mööda tüvesid ja tilkus (kolletav) lehtedelt. (A. J.) 12. Muidu oli ta tugev ja kõige (jõulisem) aastates mees. (A. H.) 13. (Tundmata) sõnad tuleb selgeks õppida. 14. (Hele) juustega tütarlaps mängis aias. 15. Tšitsikov ostis kokku (surnud) hingi. 16. (Töökas) inimesele on tööta seismine piinaks. 17. (Ettenägemata) kuludeks oli eelarves tuhat rubla. 18. Sellest (hakkaja) poisist oli (kogu) klassil suur kasu. 19. Kõnelgem nüüd ka (oma) klassist!

Nimisõnaline täiend.

31. Nimisõnaliseks täiendiks nimetatakse nimisõnaga või nimisõna tähenduses tarvitatava sõnaga väljendatud täiendit.

1. Kõige sagedamini esineb ta omastavas käändes, vastates küsimusele *kelle? mille?* Näit. *Kolhoosi hobused on nüüd uues tallis. Tehase töölised ületasid plaani. Õpilase hääldamine oli õige.*

Peale omastava võib ta esineda veel teistes käänetes ja nimelt:

2. osastavas. Näit. *Meie kolhoos hakkab kasvatama tänava paremat sorti kartuleid, et saada suuremat saaki.*

3. seesütlevas. Näit. *Kõneleja tervitas kõiki selles ruumis viibijaid.*

4. seestütlevas. Näit. *Väljakule püstitati graniidist sammas.*

5. ilmaütlevas. Näit. *Laual oli kuplita lamp.*

6. kaasaütlevas. Näit. *Õde ostis endale karusnahkse kraega palitu.*

(Vrd. ka: koosolekul viibijad, metsast tulija, pealinna sõitja, põlvini vesi jne.)

Nimisõnaline täiend ei ühildu oma põhisõnaga, vaid on temast sõltuv. Näit. *õpilase kirjand, õpilase kirjandis, õpilase kirjandist, õpilase kirjandid jne.; kivist ehitus, kivist ehitust, kivist ehitusele jne.*

32. Nimisõnaline täiend võib oma põhisõna iseloomustada ka koha, aja, viisi, eesmärgi, põhjuse jne. poolest. Ta vastab siis määruse või kaudsihitise küsimustele, kuid tema täiendilise olemuse määrab kuulumine nimisõna, mitte aga tegusõna juurde. Näit.

Täiend	Määrus või kaudsihitis
Külvitöö põllul algas varakult. Elu eesti kodanliku valitsuse ajal oli töölistele talumatu. Otsus õppe-edukuse tõstmise kohta võeti vastu ühel hääl.	Põllul algas varakult külvitöö. Eesti kodanliku valitsuse ajal oli elu töölistele talumatu. Õppe-edukuse tõstmise kohta võeti vastu otsus ühel hääl.

Harjutus 25. Tõmmata täiendile alla sirge ja tema põhisõnale laineline joon.

1. Nõukogudemaa tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri uus suur tõus sõjajärgsel viisaastakul on rajatud sotsialistliku industrialiseerimise vundamendile. 2. Valitsus võttis vastu plaani soostunud maa-alade kuivendamiseks. 3. Partei ja valitsuse määrust jäätmaade ülesharimise kohta teostatakse edukalt. 4. Meie tööstuse ja põllumajanduse võimas tõus loob uusi võimalusi nõukogude rahva ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. 5. Talurahva kulud tööstuskaupade ostmisel on alanenud. 6. Kaugelt seltsimehi oodati ärevusega.

Harjutus 26. Täiend alla kriipsutada ja määrata selle liik.

1. Marksismi-leninismi teooria õppimise põhiliseks meetodiks on iseseisev töö raamatuga. 2. Võitlus vana ja uue vahel toimub meil kriitika ja enesekriitika vormis. 3. Agitaator tõstis üles küsimuse tööviljakusest osakonnas. 4. Võistlus kutsealade järgi on sotsialistliku võistluse üks vorm. 5. Demokraatlikud maareformid Kesk- ja Kagu-Euroopa maades likvideerisid suurmaaomanike omandiõiguse maale. 6. Kogu partei tegevuse aluseks töötajate kommunistliku kasvatuse alal on marksismi-leninismi surematu õpetus. 7. 1936. aastal toimus kogu Poolas suuri, massilisi talupoegade miitinguid ja demonstratsioone sadade tuhandete osavõtjatega. 8. Ikka selgemaks kujuneb ülevaade eelseisvast tööst. 9. Partei ja riik mobiliseerivad kogu rahvast võitluseks looduse ümberkujundamise eest. 10. Kümnendal märtsil, kevadise pööripäeva õhtul, kuulsid poisid, kuidas jõel keegi südantlõhestava häälega appi karjus. (O. L.) 11. Mõnisada meetrit jõest ülalpool paistsid aedade varjus madalad taluhooned, helendavad põllu-

vöödid ja tükk maantee tolmust linti. (E. M.) 12. Uhes maha-
jäetud paigas tuli mööda sõita umbrohtu kasvanud aiaga ja sisse-
vajunud kaevuga talu kivivaremeist. (H. L.)

Lisand.

33. Nimisõnaliste täiendite hülka kuulub veel üks eriliik, mida nimetatakse **l i s a n d i k s**.

Lisand (aposition) on nimisõnaline täiend, mis täpsustab või selgitab lähemalt oma põhisõna, tõstes sellega ilmekamalt esile selle olemuse.

Näit. *NSV Liidu pealinn* Moskva pidas 1947. a. oma kaheksasaja aasta juubelit. August Jakobson, *Eesti NSV kirjanik*, on kirjutanud rea sügavalt ideelisi näidendeid. Meie, *kommunistlikud noored*, ei tunne ületamatuid raskusi. Rahvademokraatia režiim, *tööliste ja talupoegade revolutsiooniline võim*, hävitas juurteni ekspluataatorlike klasside poliitilise võimu majandusliku aluse. *Kirjanik* A. Hindi *romaan* «Tuuline rand» on võitnud üldise tunnustuse. *Romaanist* «Mahtra sõda» ilmus venekeelne tõlge. Meie *õpilased* võitleme rahu eest eeskujuliku õppimisega. Laps, *väikseke*, oli kõndimisest väsinud. *Trükitööline* Ranne on hea suusataja.

Lisand võib esineda põhisõna ees või järel. Näit. *Rahvaste rahu ja julgeoleku kindel kants* Nõukogude Liit on maailma demokraatliku leeri eesotsas. Nõukogude Liit, *rahvaste rahu ja julgeoleku kindel kants*, on maailma demokraatliku leeri eesotsas.

Lisand võib olla seotud oma põhisõnaga ka sidesõna *kui* abil või esineda *olevas* käändes. Näit. Sm. Kaasik *kui eesrindlik õpetaja* saavutas 100%-lise õppe-educuse. Kaasikut *kui eesrindlikku õpetajat* hinnatakse kõrgelt. Tallinn *pealinnana* on Eesti NSV majandus- ja kultuurielu keskuseks.

Märkus. Lisandit võib tarvitada *olevas* käändes ainult siis, kui põhisõna on nimetavas või osastavas käändes.

Kirjavahemärgid lisandi eraldamiseks.

34. 1) Põhisõna ees olevat lisandit komaga ei eraldata. Näit. *Meie suure teadlase* Olga Lepsinskaja avastused bioloogia alal on murrangulise tähtsusega.

2) Põhisõna järel olev lisand eraldatakse koos oma laienditega muust lausest komadega. Näit. Ehitatavad hüdroelektrijaamad, *suurimad ehitused meie ajastul*, on parimaks tõendiks Nõukogude Liidu rahupoliitikast.

Erandiks sellest on järgmised juhtumid:

a) Kui põhisõna on lauses täiendiks ja selle järel olev lisand on omastavas käändes, on koma ainult lisandi ees. Näit. G. Ernesaksa, Eesti NSV *rahvakunstniku* ooper «Tormide rand» on võitnud üldise tunnustuse.

Kui aga lisandi omastavaline põhisõna on lauses täissihitiseks, siis pannakse koma ka lisandi järele. Ta kutsus Mihkli, *naaberkolhoosi esi m e h e*, oma sünnipäevale.

b) Lisandit, mis on ühendatud oma põhisõnaga sidesõna *kui* abil, samuti olevas käändes esinevat lisandit komadega ei eraldata. Näit. Juhan Laanesoo *kui eesrindlik tööline* tegi tootmisnõupidamisel rea kasulikke ettepanekuid. «Uue Elu» kolhoos *rajooni parima põllumajandusliku artellina* teostas külvitööd hästi.

c) Isikulise asesõna järel asetsev laiendita lisand eraldatakse komadega ainult siis, kui seda nõuab mõtte selgus, muil juhtumel mitte. Isikulise asesõna järel seisev laiendatud lisand eraldatakse komadega eespool toodud reeglite kohaselt.

Näit. Meile *õpilastele* tundusid kõik ülesanded kergetena.

Aga: Meie, *õpilased*, polnud sellega nõus. Neid, *poisse*, kutsuti põllule kaasa.

Neile, *kolhoosi parimaile töötajatele*, korraldati ekskursioon Moskvasse. Teie, *Suure Isamaasõja kangelaste* teod kantakse ajalukku.

Märkus. Mõnikord tarvitatakse mitmesõnalise lisandi, samuti ka põhisõna eriliseks esiletõstmiseks mõttekriipse. *Maaailma suurimaid kanaleid* — Volga—Doni kanal — valmis 1952. aastal. Nikolai Ostrovskile annetati *Nõukogude Liidu kõrgeim orden* — Lenini orden.

Komaga eraldatakse	Komaga ei eraldata
1) põhisõna järel seisev lisand koos laienditega: Nõukogude Liit, <i>maailma eesrindlikem riik</i>, teostab looduse suurejoonelist ümberkujundamist. 2) täiendiks oleva põhisõna järel seisev lisand omastavas käändes ainult eestpoolt, täissihitise järel asetsev omastavaline lisand aga mõlemalt poolt: Nõukogude Liidu, <i>maailma eesrindlikema riigi</i> eeskujud järgivad kõik rahuarmastavad maad; nad saavad Nõukogude Liidu, <i>maailma eesrindlikema riigi</i>, endile eeskujuks. 3) isikulise asesõna järel asetsev ühesõnaline lisand, kui mõtte selgus nõuab, ja mitmesõnaline lisand: Meie, <i>pioneeride</i> huvid on mitmekesised. Meie, <i>nooremad pioneerid</i>, mängime mitmesuguseid mänge.	1) põhisõna ees seisvat lisandit: <i>Maailma eesrindlikem riik</i> Nõukogude Liit teostab looduse suurejoonelist ümberkujundamist. 2) põhisõna järel seisvat <i>kui</i>-lisandit: Nõukogude Liit <i>kui maailma eesrindlikem riik</i> on rahu eest võitlevate maade juht. 3) põhisõna järel seisvat lisandit olevas käändes: Nõukogude Liit <i>maailma eesrindlikema riigina</i> on rahu eest võitlevate maade esirinnas. 4) isikulise asesõna järel asetsevat ühesõnalist lisandit, kui mõtte selgus ei nõua: Meile <i>pioneeridele</i> oli laagris oleku aeg kõige huvitavam.

Harjutus 27. Lisand (koos laienditega) alla kriipsutada ja vajaduse korral komadega eraldada.

A. 1. Eesti helilooja Eugen Kapp on loonud balleti «Kalevi-poeg». 2. Seda meest kui julget sõdurit tunneb meie roodus igaüks. 3. Kolhoosi aias kasvab nüüd palju viljapuid külma-kindlaid mitšuurinlikke puusorte. 4. Meie klassi kommunistlike noorte organisaator Lembit Süva meenutab meile poistele tihti Pavel Kortšagini romaani «Kuidas karastus teras» peategelase sõnu. 5. «Noor Kaardivägi» Aleksander Fadejevi romaan kuulub nõukogude kirjanduse paremiku hulka. 6. Läti kirjaniku V. Lācise neljaköiteline epopöa «Torm» on läti nõukogude kirjanduse suurteoseks. 7. Tema kui insener oli konstrueerinud uue masina. 8. Teine maailmasõda ajaloo veriseim ja koledaim võitlus nõrgestas tunduvalt imperialistlikku leeri. 9. Tartust meie ülikoolilinnast sõitis ekskursioon Kaukaasiasse. 10. See mees julge sõdurina tõi otsustava pöörde lahingu käiku.

B. 1. See oli Aints Toola-ema poeg kes tuli hilja rannast. (E. M.) 2. Päris-öövahi vana Ansi-Reediku aeglased sammud kostsid kaugemal metsaserval. (A. H.) 3. Mind saadeti meie jaamast uurima, millega meie kui šefid võiksime teile abiks olla. (H. L.) 4. Meile töölistele usaldati vastutusrikas ülesanne. (E. M.) 5. Nende hulgas nägi Kallas Marta Niiluse kauge kolhoosi esimehe väheldast tugevat käsivart, (H. L.) 6. Mastide ülesajamine ja kogu taglase töö oli kapteni korraldada, tema meister võis siin Tõnisele ainult abiks olla. (A. H.) 7. Too jälgis hoolsasti võlukepikest hallipäise vanakese kohaliku kooliõpetaja käes ning laulis, unistav ilme näol, vanaaegset liigutavat laulu targast linnukesest ööbikust. (H. L.) 8. Maret seisis vastamisi vanaldase, kuid mingit seletamatut noorusjume omava mehega haigla ühe osakonna juhatajaga. (E. M.)

Lisandi ühildumine.

35. 1. Lisand ühildub harilikult oma põhisõnaga käändes ja arvus. Näit. Moskvas, *NSV Liidu pealinnas*, on maailma nägusaim metroo. Meile, *IX klassi poistele*, hakkas meeldima kergejõustik.

2. Kui põhisõna on rajavas, olevas, ilma- või kaasaütlevas käändes, on põhisõna ees olev lisand omastavas käändes, kuna põhisõna järel seisev lisand ühildub ka neis käändeis täielikult. Näit. Ta jutles *oma brigadiri* Jaaniga. Ta jutles Jaaniga, *oma brigadiriga*. See aurik läheb *sadamalinna* Murmanskini. See aurik läheb Murmanskini, *meie põhjapoolsema sadamalinnani*.

3. Elukutset, aunime, sugulust vms. märkiv lisand ei ühildu oma põhisõnaga, kui ta on ainsuses ja täiendita. Näit. *Kirjanik* A. Jakobsoni parimad teosed on ilmunud nõukogude korra ajal. Sain kokku *vend Jaaniga* traktorijaamas. *Doktor* M. Veskel on ilmunud teos slaavi ja soome-ugri keelte vastastikuseist suhteist. *Seltsimees* Pihlaka kohta saabus uusi teateid.

Elukutset, aunime, sugulust vms. märkiv lisand ühildub oma põhisõnaga, kui ta on:

a) ne-liiteline, näit. Töölist Kõrvërit autasustati maipühade puhul. Õpilasel Nigolil on head hinded.

b) täiendiga, näit. *Meie õpetajat* Kaske autasustati Lenini ordeniga. Saime oma vanemalt *seltsimehelt* Kullamilt häid juhtnõore tööks.

c) mitmuslik, näit. *Vendi* Künnapuid tuntakse kui eesrindlasi. *Õestele* Kaljumäe' dele anti eeskujuliku töö eest preemia.

Võrreldagu lisandi tarvitamise kohta veel näiteid: *Eesrindlikule õpetajale seltsimees* Kohandile anti üle aukiri. *Tuntud keeleteadlase akadeemik doktor* F. J. Wiedemanni eestisaksa sõnaraamat ilmus 1869. a.

Neis lauseis on põhisõnal mitu elukutset ja aunime märkivat lisandit; selgi juhtumil täiendita lisandid on ainsuse nimetavas käändes (*seltsimees, akadeemik, doktor*), kuna täiendiga lisandid käänduvad (*eesrindlikule õpetajale, tuntud keeleteadlasele*).

4. Kui põhisõnaks on teoste, ajalehtede, organisatsioonide, asutuste, käitiste, laevade jne. pärisnimeline nimetus, mis pannakse jutumärkidesse, siis käändub ainult selle ees olev lisand, kuna jutumärkides olev pärisnimi ise jääb muutmata. Kui aga niisugusel põhisõnal lisand on järel, käänduvad nii põhisõna kui ka lisand. Näit. Tartus loetakse rohkesti *ajalehte* «Edasi». Käisime *kinos* «Oktoober». Olime kirjanik A. Jakobsoni *näidendi* «Õõ ja päeva piiril» esietendusel. Kuid: Lugesime «Noorte Häält», *meie noorte häälkandjat*.

See reegel on kehtiv ka muude pärisnimetaoliste sõnade ja nende lisandite kohta, mis märgivad vastavat liiki. Näit. Lugesin lk. 125 (loe: *leheküljelt* sada kakskümmend viis) seltsimees-tele huvitava luuletuse ette. *Punktist* O tõmmake *sirgete* AB ristjoon.

Märkus. Juhtumil, kui jutumärkides olev pärisnimi ei ole nimetavas, vaid mõnes muus käändes, tuleb selle ees tarvitada alati lisandit nõutavas käändes. Näit. *romaanis* «Külmale maale».

5. Vastavalt osaöeldistäite reeglile võib lisand olla osastavas käändes, sellal kui põhisona on nimetavas. Näit. Mihkel Veske, meie esimesi *keeletheadlasi*, suri Kaasanis 16. mail 1890.

6. Kui ainsuslikke põhisonu on mitu, siis on lisand vastavas mitmuse käändes. Näit. Küsi seda Mardilt ja Antsult, *oma brigaadi liikmeilt*.

7. *kui*-lisand ühildub oma põhisonaga käändes ja arvus. Näit. Seltsimees Aarmast *kui eesrindlikust töolisest* peetakse väga lugu.

8. Olevas käändes esinev lisand ühildub ainult arvus. Näit. Vendi Kaasikuid *eesrindlike töolistena* on mitmel korral premeeritud.

Märkus. Mõnikord võib lisand olla sisekohakäändes, kui põhisona on kohanimena väliskohakäändes, ja vastupidi. Näit. Koolivaheaja veetis üliõpilane Tapal, *oma kodulinnas*. Puhkuse ajal käis ehitustöoline isikliku autoga Muhus, *oma kodusaarel*.

Harjutus 28. Panna sulgudes olevad lisandid ja põhisonad õigesse käändesse ja põhjendada nende tarvitamist.

1. Meie (eepos «Kalevipoeg») (millest?) ilmus 1950. a. Eesti Riikliku Kirjastuse väljaandel uus, venekeelne illustreeritud trükk. 2. Sõitsime suvel meie ilusaimasse (suviuslinn Pärnu) (kuhu?) ja peatusime (puhkekodu «Estonia») (kus?). 3. 1941. a. augustikuu lõpus evakueerusime vaenlase poolt sissepiiratud (Eesti NSV pealinn Tallinn) (kust?) meie (jäälohkuja «Suur Tõll») (millel?) Leningradi. 4. Võrus, (Kreutzwaldi kodulinn) (kus?), on Kreutzwaldi muuseum. 5. Öde Lehte viis kingad parandada (artell «Välk») (kuhu?) 6. Artikkel ilmus (ajaleht «Rahva Hääli») (kus?). 7. (Teater «Vanemuine») (kus?) esitati edukalt G. Ernesaksa (ooper «Tormide rand») (mida?). 8. Sain (direktor Tamm) (kellelt?) raamatuid lugeda. 10. Seletuse selle küsimuse kohta leiate (lehekülg kakskümmend neli kuni kolmkümmend kaks) (kust?). 11. Ma jalutasin Juhaniga, (oma vana sõber). 12. (Autojuht) Kõivul on oma individuaalelamu. 13. Kas te olete näinud Eesti NSV helilooja E. Kapi (ooper «Tasuleegid»)? 14. Kustas ootas jaamas (tütar Miili). 15. Ta polnud enam ammu külastanud (oma armas öde Linda).

Sihitis.

36. Sihitis (objekt) on lause kõrvalliige, mis näitab olendit, eset või nähtust, kellele või millele on otseselt suunatud sihilise verbi tegevus. Sihitis võib esineda nimetavas, osastavas ja ainsuse omastavas käändes või *da*-tegevusnimes ning vastab küsimustele *kes? mis? kelle? mille? keda? mida? mida teha?*

Näit. *Kommunistlik partei mobiliseerib rahvast* (keda?) *rahu eest võitlema*. *Venemaa töölisklass kukutas kodanliku valitsuse* (kelle?) *1917. a. oktoobris*. *Ta haakis sineli* (mille?) *kinni ja pani mütsi* (mille?) *pähe*. (H. L.) *Enne kevadist põllutööd parandatakse kolhoosis hoolega põllutööriistu* (mida?). *Rajooni loodi uus traktorijaam* (mis?). *Andke kõik häälled* (mis?) *kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt! Aga mind ei lasta kuigi kaua kõnelda* (mida teha?) *vanaemaga*. (O. L.) *Mina aitan isal kalu kuivatada* (mida teha?).

Sihitiseks võivad olla:

1. **nimisõna**. *Klass võttis vastu otsuse vältida õppetöös puudulikke hindeid*. *Tuleval kevadel tuleb laiendada kooliaeda*. *Suurt võidu sära- vat saluuti me kuulasime palja päi*. (J. Sm.)

2. **omadussõna** (nimisõna tähenduses). *Kartlikku tuleb julgustada*.

3. **asesõna**. *Ka Johannes Vao ei suutnud end hoida*. (H. L.) *Ei võitnud sõda kõiksuv raha, vaid Liidu sõdur võitis ta*. (J. Sm.) *Mitte kedagi ei unustanud Saamu*. (H. L.)

4. **arvsõna** üksi või koos **nimisõnaga**. *Kommunistlik noor sai eksamil ainult viied*. *Õpilane ostis ühe pliiatsi ja kaks vihikut*. *Sellele tööle vajatakse viissada töolist*.

5. **tegsõna da-tegevusnimi**. *Soovitan sul õppida lenduriks*. *Kolhoosis loadeti külviga nädala lõpuks valmis saada*. *Õpetaja käskis ülesande kiiresti lahendada*. *Pimeduse tõttu ei näinud me enam töötada*.

Harjutus 29. Sihitisele joon alla tõmmata ja määrata (suuliselt), millise sõnaliigi ja vormiga see on väljendatud.

A. Ei ole suuremat lõbu kui proovida, kas linnu mõtteid õieti on loetud või — kas lind tõtt on kõnelnud, kui ta siuksub teatud viisil puuksal: tahab ta pesale hauduma minna, on tal alles väikesed pojad pesas või on need juba sealt välja lennanud? Poisid istuvad kuhugi põõsa varju ja tükil ajal ei lausuta ainustki sõna, ei liigutata ainustki liiget. Nõnda võtab häälitseja linnuke varsti julgust ja ilmutab oma saladuse, lennates pessa või poja juurde. Kõige avameelsem on väike hall põialpoiss. Kui tal juba

pojad pesas, karjub ta hommikust õhtuni mööda puuoksi keksides üü-ütt, üü-ütt! ja otsib ussikesi, et neid poegadele viia. Nende pesi on poistel kogu soo täis ja mõnikord võistlevad nad, kumb leiab neid rohkem.

On veel võrratu lõbu mööda kraavi suvel, kui vesi vähemaks jääb, väikesi haugisid taga ajada ja neile silmust kaela vedada, et siis veest välja visata. (A. T.)

B. 1. Esimesel külvipäeval seemendati 10 hektarit. 2. Tiit Mäets kustutas autotuled. (R. S.) 3. Inimene on kõigi takistuste kiuste ikka ja jälle võitnud kõik raskused. 4. Ta ehitab ning loob uut. 5. Mees ei osanud esialgu midagi lausuda. 6. Saadud teated ei töotanud aga head. 7. Brigadir ei lasknud end oma kavas kõigutada. (R. S.) 8. Otsustati taastada kauni järve ääres asuv spordiplats. 9. Kommunistlikku noorsooühingusse võeti vastu 15 uut liiget. 10. Aga Andres ei taha Vargamäele alla anda. (A. T.)

Täis- ja osasihitise tarvitamine.

37. Täissihitis näitab, et tegevus on suunatud kogu esemele või kõigile kõnesolevaile esemeile ning viiakse lõpule. Ta esineb nimetavas ja ainsuse omastavas käändes.

Näit. *Eesrindliku töölise nimi pandi autaholile. Kirjutage kirjand homseks! On soovitatav säilitada märkmeid loetud teoste kohta. Vajalikud andmed saime kolhoosi esimehelt.*

Em saatis tütre leiba ostma. Saamu koristas laua ja kustutas lambi. (H. L.) Õpilane oli ülesande õigesti lahendanud. Ta sai selle eest hea hinde.

Osasihitis näitab, et tegevus on suunatud eseme osale (või osale esemeist), et tegevus jääb lõpule viimata või sellest kõneldakse kui hetkel toimuvast. Ta esineb osastavas käändes.

Näit. *Vihakem kodumaa vaenlasi! Em tõi lauale leiba ja piima. Õpilane kirjutas kirjandit. Loetud teoste kohta tuleb teha märkmeid. Andmeid saime kolhoosi esimehelt. Igaüks ei suuda rasket ülesannet õigesti lahendada. Meie partisanid tegid fašistidele suurt kahju: süütasid nende staabihooneid, lõikasid läbi telefonijuhtmeid, lasksid õhku nende ronge, hävitasid moonavoore ja ladusid.*

Täis- ja osasihitise tarvitamisel tuleb silmas pidada järgmist:

tässihitist tarvitatakse:

- 1) kui sihitisega on vaja väljendada kõiki kõnesolevaid esemeid, tervikut või täpselt piiritletud osa sellest:
Antud **ülesanded** (kõik ülesanded) lahendati kiiresti.
Kesklinna ehitatakse uued **majad** (kõik majad).
Õpilane kallas **tindi** pudelisse (kogu tindi).
Meister ostis pojale **ülikonnariide** (ühe ülikonna täie).
- 2) kui tegevus on sihitise suhtes lõpetatud või tulevikus lõpetatav:
Isa jutustas õhtul meile huvitava **loo** (loo jutustamine on lõpule viidud).
Kütt laskis **jänese** maha.
Poiss peab kevadeks **lugemise** selgeks õppima.
- 3) ainult jaatavas lauses:
Kolhoos korraldas oma **majapidamise** eeskujulikult.
Meie kool võitis **rändauhinna**.

osasihitist tarvitatakse:

- 1) kui sihitisega on vaja väljendada ebamäärast osa:
Lahendati homseid **ülesandeid** (ebamäärane osa).
Kesklinna ehitatakse uusi **maju** (mõned uued majad).
Õpilane kallas pudelisse **tinti** (määramata hulga).
Meister ostis artellile **ülikonnariiet** (pole teada, mitme ülikonna jaoks).
- 2) kui tegevus on lõpetamata, kestev, korduv:
Isa jutustas meile⁸ parajasti huvitavat **lugu** (kõneldakse jutustamisest teataval hetkel).
Kütt laskis **jänest**.
Poiss õpib **lugemist**.
- 3) kui lause on eitav:
Partei ja valitsuse abita ei saa kolhoosid oma **majapidamist** hästi korraldada.
Meie kool ei võitnud tänavu **rändauhinna**.

Kokkuvõte.

Tässihitist saab tarvitada ainult siis, kui kõik kolm tässihitise tingimust on täidetud:

- 1) tegevus on lõpule viidud või lõpule viidav,
- 2) sihitis väljendab tervikut ja
- 3) lause on jaatav.

Osasihitist tarvitatakse siis, kui vähemalt üks osasihitise tingimustest on täidetud:

- 1) tegevus pole lõpetatud või kordub,
- 2) sihitis väljendab osa või
- 3) lause on eitav.

Märkus. Teatav hulk tegusõnu tähendavad kestvate tegevust: tundmust, puudutust, meelte tegevust vms. Näit. *armastama, kartma, austama, igatsema, ootama, puudutama, nägema, mõistma, pooldama, ärritama, kiitma, noomima, käitsma* jne.

Niisugused tegusõnad nõuavad osasihitist. Näit. *Armastame oma sotsialistlikku kodumaad. Ootame rongi tulekut. Tunnen oma sõpra hästi. Meie ettepanekut kiideti.*

Kui säärase tegusõnade juurde kuulub kõrvõna (näit. *ära, läbi, üles, maha, kinni* jt.), mis väljendab tegevuse lõpuleviimist, siis nendega võib esineda ka täissihitis. Näit. *Ootasime ära rongi tuleku. Tundsin videvikus oma sõbra ära. Meie ettepanek kiideti heaks.*

Harjutus 31. Panna sulgudes olevad sihitised (koos laienditega) õigesse käändesse, tõmmata osasihitisele üks ja täissihitisele kaks joont alla ning põhjendada (suuliselt) nende tarvitamist.

A. Nõukogude inimesed juhivad (vesi) suurele maa-alale. «Ainult võimsad geoloogilised maapinna nihkumised muudavad maakera (välimus), ainult nemad, mis loovad (mered, jõed, mäed, orud, kõrbed ja viljakandvad maad), on suutelised muutma (kliima)». Seda väidab kodanlik teadus, oodates kannatlikult looduselt (armuannid). Nõukogude inimesed alistavad (loodus), võttes oma käega (kõige parem), (mis) loodus võib anda. Meie ise muudame maakera (ilme) ja (kliima), ise loome (uued mered) ja rajame jõgedele (uued teed).

B. 1. Kirjanik ei kirjutanud oma matkast Nõukogude Liidu lõunavabariikidesse (artikkel), vaid pidas sellest (pikk kõne). 2. Lenini ideed valgustasid nõukogude rahvale (tee) tema võitluses sotsialismi eest. 3. Meie kahurituli sundis (vaenlase tankid) taganema. 4. Nõukogude riik on teinud (suured edusammud) rahva kasvatamisel kommunismi vaimus. 5. Me oleme nende aastate jooksul saavutanud (hiilgavad tulemused) ka hariduse alal. 6. Kolhoosnik lõpetas (kündmine) ja hakkas (hobused) adra eest lahti rakendama. 7. Keegi unustas (see pakk) siia. 8. Teadsime (oma külaline) juba ammu saabunud olevat. 9. Kapten oli (see mõte) algatanud.

Täissihitise käänded.

38. Ainsuslik tässihitis esineb nimetavas ja omastavas, mitmuslik tässihitis ainult nimetavas käändes.

Näit. *Pioneerorganisatsioon sai uue lipu. Lipp tõsteti kõrgele. Tuul pani lipud lehvima.*

Ainsuslik tässihitis esineb nimetavas või omastavas järgnevalt.

A. Ainsuslik täissihitis on nimetavas

1. kui lause öeldis on **umbisikulises** tegumoes. *Kolhoosis lõpetati kevadkülv. Pioneeridel soovitati valida teine tee. Talle olevat määratud auhind. Majale pannakse uus katust.*

2. kui öeldis on **käskivas** kõneviisis. Näit. *Täitkem plaan enne tähtaega! Õpilane võtku kaasa pliiats ja vihik! Ehitage koolile uus spordiväljak! Too mapp siia!*

3. kui sihitise põhisonaks on **da-tegevusnimi**, mis on:
a) lauses aluseks või täiendiks. Näit. *On kasulik külvata vili varakult. On soovitav anda uus ülesanne. — Meil on ülesanne lõpetada see töö homseks. Õpetaja tegi korralduse kirjutada ümberjutustus.*

Märkus. Kui da-tegevusnimi on sihitiseks või alusega lauses pöördsonalise liitöeldise osaks, siis temast sõltuv käändsõnaline täissihitis on omastavas käändes. Näit. *Onu lubas mulle kinkida jalgratta. Aino võib venna kaasa võtta.*

b) lühenenud kõrvallauses põhisonaks. Näit. *Brigaad tuli kokku, et tööplaani läbi arutada. Ta ei teadnud, kellele pakk edasi anda. Teadaandes on öeldud, kuhu tõend esitada.*

c) alusega lauses seoses sõnadega *tuleb, maksab, kõlbab, tarvis, sobib, õnnestub, läheb korda, on vaja, on tarvis* jne. Näit. *See raamat tuleb teil läbi lugeda. On tarvis (on vaja) uus müts osta. Sul maksab vaid lahke nägu teha, ja kõik on jälle hea.*

Alusena esineva da-tegevusnime juurde kuuluv nimetavaline sihitis on kõige sagedamini seoses sõnadega: on (oli, oleks, olevat jne.) *kasulik, tarvilik, parem, mõistlik, soovitav, lubamatu, otstarbekohane* jt.

Täiendina esineva da-tegevusnime juurde kuuluv sihitis on kõige sagedamini seoses sõnadega: on (oli, oleks, olevat jne.) *mõte, nõu, plaan, kavatsus, soov, võimalus, ülesanne, kohustus* jt.

Näit. *On parem kirjand homseks jätta. Oleks soovitav uus sulg võtta. Õpilasel olevat kavatsus raamat õhtuks läbi lugeda.*

B. Täissihitis on omastavas

kõigil muil juhtumel, s. o.

1) kui sihitise põhisona on jaatava kõne isikulise tegumoe kindlas, tingivas või kaudses kõneviisis. *Tehas täidab plaani enne tähtaega. Õpilane võttis raamatu ja luges. Vabrik ehitavat endale uue spordiväljaku. Ta kutsuks venna kaasa, kui see oleks kodus.*

2) kui sihitise põhisõnaks on *ma*-tegevusnimi või sihitiseks olev *da*-tegevusnimi juhtumil, kui öeldis pole umbisikulises tegumoes või isikulise tegumoe käskivas kõneviisis. Näit. *Peame kirjandi homseks valmis kirjutama. Poiss kavatses osta jalgratta.*

Harjutus 32. Panna sulgudes olev sihitis (koos laienditega) õigesse käändesse, tõmmata sihitisele joon alla ja anda põhjendav seletus (suuliselt).

1. Nõukogude võim on teinud (määratu suur kasvatuslik ja kultuuriline töö). 2. Teise viisaastaku plaani eduka täitmise tulemusena lahendati NSV Liidus tolle perioodi (põhiline ajalooline ülesanne): likvideeriti lõplikult (kõik ekspluataatorlikud klassid). 3. NSV Liidus on põhiliselt teostatud (kommunismi esimene faas — sotsialism). 4. (Sotsialismi võit) on seadusandlikult fikseeritud meie konstitutsioonis. 5. (Kogu meie rahvamajandus) juhitakse ühtse plaani järgi. 6. Tal oli võimalus saada (parem koht). 7. Tehke (pikem matk) NSV Liidu tundmaõppimiseks! 8. Kolhoosile on vaja ehitada (uus laut) ja istutada (õunapuuaed). 9. Viige (see kiri) posti! 10. Poisile tuleb osta (uus müts ja uued saapad). 11. Küti esimene mõte oli (rebane) maha lasta. 12. Parem on, kui anneme (see küsimus) spetsialistide kätte otsustada. 13. Lubage (mu õnnesoov) teile edasi anda! 14. Mees otsustas (see töö) lõpetada. 15. Parem on (paat) maale tõmmata. 16. Palun sulgeda (aken)! 17. Sõber jutustas mulle (üks huvitav lugu).

Harjutus 33. Tõmmata nimetavalisele sihitisele sirge ja tema põhisõnale laineline joon alla ning seletada, mispärast on sihitis nimetavas käändes.

1. Pärast Prantsusmaa lüüasaamist 1940. a. pöördus kommunistlik partei prantsuse rahva poole üleskutsega luua Prantsusmaa vabaduse, sõltumatus ja taassünni rinne. 2. Kõige enne on vaja kindlaks määrata töömeetod. 3. Et 15. maiks suviteravilja külv lõpetada, oli vaja iga tööpäev kõige suurema tööjõudlusega ära kasutada. 4. Pane uks kinni ja tee aknad lahti! 5. Püüa alati kirjand valmis kirjutada õigeaks ajaks! 6. Nüüd on sul paras aeg anda seletus. 7. Jaagu ainus soov oli osta hea õng. 8. Laps kordas oma palvet anda värviline pall temale. 9. See põld küntakse õhtuks üles. 10. Sul tuleks see raamat täna ära viia ja uus tuua. 11. Tehti otsus kooli aed korda seada 1. maiks. 12. Kas teie olete kuulnud meie kolhoosi plaanist kuivendada see soo kahe aasta jooksul? 13. Kui see pliiats korralikult teritada, võib temaga kirjutada päris hästi. 14. Miks te ei täida korraldust, et aken tuleb vahetunni ajal lahti teha? 15. Ma ei kuulnud, kellele see kutse saata. 16. Varsti oli ruum kitsas, tuli otsida suurem tuba. 17. Eeskätt tuleb see abinõu tarvitusele võtta. 18. Esimeseks tööks nüüd, aprilli algul, lumemineku ajal, oli vesi orasepõldudel ära juhtida.

Harjutus 34. Panna sulgudes olev *da*-tegevusnime juurde kuuluv sihitis nõutavasse vormi ja põhjendada seda.

1. Vaja täielikult ära kasutada ehitismehhanismide (võimsus).
2. Nõukogude inimesed püüavad võimalikult rohkem mehhaniseerida palju tööjõudu (nõudvad tööd).
3. Meie kolhoos on seadnud endale ülesandeks maksimaalselt kasutada (tehnika).
4. Tehnika aitab tõsta (tööviljakus), kiirendada ehitustööde (tempo) ja alandada ehituste (maksumus).
5. (Tehniline õppus) tuleb organiseerida kindla programmi järgi.
6. Tuleb järjekindlalt kontrollida õppuse (käik).
7. Tehnika võib teha (imed).
8. Meie ülesandeks on teha ka (see mahajäänud kolhoos) eesrindlikuks ja (kolhoosnikud) jõukaks.
9. Vaja (plaan) täita igas vabrikus ja tehases.
10. Tarvis kiiremini kõrvaldada (see haige loom) teiste hulgast.
11. «Võitluse» ja «Edasi» kolhoosi ühendamine võimaldas meil suurendada (kari) ja luua karjakasvatuse ning aianduse (brigaadid).
12. Juhatusel oli kavatsus ehitada (väike elektrijõujaam).
13. Ema tahtis tütrele kinkida (viul).
14. Lubage mul (see raamat) kaasa võtta.
15. Vaja kiiremini kõrvaldada (puudused) töö brigaadiviisilisel organiseerimisel.
16. Sul tuleb (see ülesanne) täita kiiremas korras.
17. Keskkooli lõpetajatel on kindel nõu korraldada (ekskursioon) Moskva.
18. Direktor andis käsu (saal) kohe korda seada.
19. Tootmisnõupidamine otsustas rakendada (uued meetodid) töös.

Oleviku ja tuleviku väljendamine sihitise abil.

39. Eesti keeles puudub tegusõnal eriline tuleviku vorm. Tulevikku väljendatakse oleviku vormiga, millele lisatakse tulevikku väljendavad sõnad (*homme, varsti, edaspidi, kohe, hiljem, tulevikus, tuleval aastal* jne.). Ka sõnad *saab, hakkab, tuleb* jt. võivad lausele anda tuleviku tähenduse.

Kuid sihilise tegusõnaga olevikus saab tulevikku väljendada ka täissihitise abil, kuna osasihitis väljendab olevikku.

Tegusõna olevik + täissihitis väljendab tulevikku	Tegusõna olevik + osasihitis väljendab olevikku
Kirjanik kirjutab uue näiden- di ülesehitustöö teemal (tege- vus toimub tulevikus).	Kirjanik kirjutab uut näiden- dit ülesehitustöö teemal (tege- vus toimub praegu).
Kolhoosi esimees ostab moo- torratta (tulevikus).	Kolhoosi esimees ostab moo- torratat (praegu).
Kingsepp parandab õpilase saapad ära.	Kingsepp parandab õpilase saapaid .
Loen raamatu läbi.	Loen raamatut .

Kui tegusõna väljendab korduvat tegevust või kestvat seisundit, siis täis-

sihitis ei anna oleviku vormile tulevikulist tähendust. Näit. *See teos sisaldab kõik tarvilikud andmed. Päike paneb mere sätendama. Ta teab ühe veel parema paiga. See aine värvib vee punaseks.*

Harjutus 35. Muuta olevikuline tegevus tulevikuliseks ja vastupidi. Kui seda ei saa teha, anda vastav seletus.

1. Palgid veame metsast välja ja ehitame kolhoosile uue hobusetalli. 2. Harime üheskoos põldu, külvame ja koristame vilja ning teeme heina. 3. Väikest maalappi võib künda hobusega, suurt põldu tuleb harida masinatega. 4. Küllap saame sinustki veel tubli kolhoosniku. 5. Tuleval aastal kogume korraliku saagi. 6. Põld tuleb aga hästi ette valmistada. 7. Mees rakendab hobuse vankri ette ja sõidab põllule. Me saadame lapsi kooli. 9. Esimene brigaad võtab kartuleid, teine niidab ädalat. 10. Me lõpetame oma kolhoosis varsti sügiskünni. 11. Kõrgemäel ehitatakse uut sigalat, korjatakse kokku viimaseid kannujässe ja lõpetatakse sõnniku laiali vedu. 12. Ma kirjutan selle kirja valmis, siis lähen sidejaoskonda ja saadan õele linna paki. 13. Karjatalitaja sööb laudas lehmi. 14. Soo laseme kuivaks ja külvame nisu täis; loomadele teeme karjakopliid.

Arvsõnaline täissihitis.

40. 1. Arvsõna üks ja mõõtu või hulka tähendavad sõnad (nagu *salk, hulk, meeter, tükk* jne.) esinevad täissihitisena või selle osana nimetavas või omastavas, vastavalt täissihitise reegleile.

Näit. *Võtsin ühe vihiku. Toodi üks vihik. Osta üks vihik! Andsime hobusele tüki leiba. Vend tõi meetri puid. Leidsin eest salka oma kooli õpilasi.*

2. Arvsõnad, alates kahest, ja sõnad pool, veerand, paar, mitu arvsõna tähenduses on täissihitisena või selle osana ainult ainsuse nimetavas.

Näit. *Ostsin kaks (kümme, kakskümmend) vihikut. Kutsusime kohale kuus meest. Tüdruk leidis mitu maasikat. Müüja pakkis sisse veerand kilo juustu ja pool kilo võid. Võtsin paar raamatut kaasa.*

Märkus. Arvsõnad, alates kahest, ja sõnad pool, veerand ja paar võivad olla täissihitisena omastavas, kui nad esinevad üksikult nimisõna tähenduses. Näit. *Õpilane sai viie. Võtsin ainult poole sellest.*

Harjutus 36. Panna arvsõnaline või mõõtu, hulka tähendav sihitis koos selle laienditega nõutavasse käändesse, tõmmata joon alla ja anda põhjendus.

1. Kolhoos «Tee Kommunismile» on kuivendanud (tükk sood).
 2. Tellisin (tass kohvi). 3. Korea rahvaarmee sõdurid võtsid (hulk vaenlasi) vangi. 4. Onu jutustas meile (üks lugu) oma kalapüügist.
 5. Kinkisin õele (meeter riiet). 6. Ta ostis (pool leiba). 7. Ema ostis (pool kilo makarone). 8. Valin (üks teine muster). 9. Tellisin endale (portsjon praadi). 10. Heinamaalt toodi (koorem heinu).
 11. Fotograaf tegi (rida ülesvõtteid). 12. Jooge (klaas vett)!
 13. Eemal nägin (salk poisse ja hulk tüdrukuid). 14. Tüdrukuke tõi emale (kimp lilli).

Asesõnaline sihitis.

41. Asesõnalise sihitise puhul esineb kõrvalekaldumisi üldisest sihitise reegleist.

a) Asesõnad *mina, sina, enese* ehk *enda* on täissihitise osastavas või omastavas käändes.

Täissihitis omastavas

Käitis võttis mu tööle.
Onu viis su maale.
Ta võttis enese kokku.

Täissihitis osastavas

(nimetava asemel)

Kas sind võeti tööle?
Vii mind maale!
Tarvis on end kokku võtta.

Nagu toodud näiteist on näha, esinevad asesõnad *mina, sina, enese* omastavas täissihitise üldreegli kohaselt; nimetava asemel aga on nad osastavas.

b) Asesõnadest *meie (me), teie (te)* on täissihitis alati ainult osastavas käändes. Seega langeb ta osasihitise ühte, nii et nende sõnade puhul ei saa teha vormilist vahet täis- ja osasihitise vahel. Näit. *Isa võttis meid linna kaasa. Aitan teid hädast välja. Meid võeti ekskursioonile kaasa.*

c) Asesõnadest *tema (ta)* ja *nemad (nad)* tarvitatakse täissihitist vastavalt sihitise üldreeglile.

Ma sain tema (ta) kätte. Nemad (nad) võeti hästi vastu.

d) Asesõnade *mis, kes* täissihitise vorm on ainsuses *mis, kes* või *mille, kelle*, mitmuses ainult *mis, kes*.

Näit. *See kirjand, mille ta esitas, oli hästi kirjutatud. Montöör, kelle ta oli kohale kutsunud, parandas rikke. See oli uus ettepanek, mille ta oli teinud. Need olid märkmed, mis ta oli mulle kirjutanud.*

Siduvaist asesõnadest *mis*, kes on osasihitis mida, keda: See oli väärtuslik raamat, mida ta tahtis lugeda.

Ainult küsiva asesõnana võib *mis* olla ka osasihitise tähenduses. *Mis te sellest arvate?*

Harjutus 37. Panna sihitis nõutavasse käändesse, tõmmata joon alla ning anda põhjendus käände kohta.

A. 1. Nõukogude armee sõdurid päätsid (mina) hädaohust. 2. Õpilane võttis (enese) käsile ja saavutas head hinded. 3. (Sina) ju premeeriti 1. mai puhul. 4. Sa leidsid (tema) üles. 5. Seadke (enese) korda! 6. Võta (mina) ühes! 7. Kutsuge (tema) kaasa ekskursioonile Krimmi! 8. Õpilane tõi tagasi raamatud, (mis) ta oli laenanud. 9. Sa unustasid (tema) kaasa kutsumast. 10. Õde oli (see) juba ammu unustanud. 11. Äkki kerkis ta ette kõrge hoone, (mis) ta polnud enne näinud. 12. See oli vilistamine, (mis) ta sugugi ei kannatanud.

B. Istusin New Yorgi Central Pargis ja kirusin (iseenese ja jänkid). Ma olen elus juba (palju lollused) teinud — Ameerikaga panin kõigele (kroon) pähe. (Mis) ma sõge siit õieti tuln otsima? Kus oli mu aru, kui viskasin Viinis raudtee- ja laevapileti eest (terve varandus) välja? Nüüd istun viimase viie dollariga siin ja tasuks pean sisse hingama (see südantnärtsitav, meelinüriv, ajukuivatav brutaalsuse õhk), (mis) levitab selle hiiglalinna ja tema taga oleva maa määratu sisikond.

Saadana jänkid! Oma lipule on nad pannud (tükk sinist taevast) siretavate tähtedega. Nagu oleks neil midagi, mis viib (hing) ülespoole, tõstab (tunded) tähtede poole, kannab (mõtted) mudapinnalt kõrgustele. Rusikas, suur rusikas pihku pigistatud dollarilipaketa — see sümbol peaks nende standardil seisma.

(E. Vilde.)

Kaudsihitis.

42. Kaudsihitis (indirektne objekt) on lause kõrvalliige, mis näitab olendit, eset või nähtust, kellega või millega on tegevus või olemine seotud, ja vastab käänete küsimustele, välja arvatud sihitise küsimused.

Kaudsihitiseks võivad olla:

1. **nimisõna** ning nimisõna tähenduses tarvitatud **omadus-** ja **asesõnad** kõigis käändeis. Näit. *Minister kõneles vennasvabariikide suurest abist* (millest?) *meie tööstusele* (millele?) *Poiss suhtus äärmise tõsidusega*

endale (kellele?) *võetud ülesandesse* (millesse?). *Me oleme veendunud kommunismi võidus* (milles?). *Noortel* (kellel?) *on Nõukogudemaal kõik võimalused õppimiseks*. *Õpilaste* (kelle?) *ehitatud staadioni avamine toimus suure pidulikkusega*. *Tema sõber määrati vabrikusse inseneriks* (kelleks?). *Plaan tuleb viia iga üksiku töötajani* (kelleni?). *Soo hariti üles traktoriga* (millega?). *Tuppa tuleb minna palituta ja kalosideta* (milleta?). *Muuli väike raamatukogu meenutas Paulile* (kellele?) *pataljoni parteiorganisaatorite raamatukogusid*. (H. L.) *Maja ehitati tellistest* (millest?).

2. *nimišõna* ja *nimisõna* tähenduses tarvitatud sõnade omastav kääne koos kaassõnaga.

Kogu nõukogude rahvas võitleb rahu eest (mille eest?). *Sain koosoleku teate venna kaudu* (kelle kaudu?). *Võitlesime vaenlaste vastu* (kelle vastu?) ja *saavutasime võidu*. *Oma töötulemuste üle* (mille üle?) *rõõmustades võitleb nõukogude inimene üha uute, kõrgemate saavutuste eest* (mille eest?).

43. *Kaudsihitis võib olla niihästi sihilise kui ka sihitu tegusõna laiendiks*.

Näit. *Rahvusvahelisel naistepäeval kõnelesime eesrindlikest naistest*. *Klassijuhataja jutustas õpilastele, kuidas ta kohtus meie tublide naissportlastega*. *Ta suhtus oma emasse kui oma parimasse sõbrasse*. *Jalutasin sõbraga mere ääres*.

Kaudsihitis tegusõna laiendina väljendab:

1) *olendit või eset, kellele või millele midagi antakse, kellelt või millelt midagi saadakse*. Näit. *Õpetaja andis õpilastele uue ülesande*. *Sain vennalt kirja*.

2) *olendit või eset, kellele või millele tegevus on suunatud, juhul, kui sõna pole sihitise käändeis*. Näit. *Kõnelesime mitšuurinlikest õunapuusortidest*. *Lugesin meie eesrindlikest töömeestest*. *Suhtuge oma töösse täie tõsidusega*.

3) *muutumist, saamist kellekski või millekski* (esineb *nimišõnana*). See on öeldistäiteline *kaudsihitis*. Näit. *Paul õppis traktoristiks*. *Jaan astus pioneeriks*. *Nad valisid Maripuu esimeheks*.

4) *abinõu või vahendit*. Näit. *Puid lõhutakse kirvega*. *Sõitsime laevaga merele*. *Õpilane mängis klaveril Tšaikovski «Barkaroli»*.

5) *kaasolu või ilmaolu*. *Kolhoosi esimees jalutas külalistega põldude vahel*. *Läksin välja ilma tööriistadeta*.

6) *tegitjat*. Näit. *Venna saadetud kiri on laual*. *Õe saabudes olime kõik rõõmsad*. *Ministeeriumi poolt antud ringkiri on direktori laual*. *Vaatlesime lainetest uhetud kallast*.

7) *mingi eseme omajat või tundmuste ja aistingute kandjat*. Näit. *Vennal on uus jalgratas*. *Vabrikul on kõrge korsten*. *Lapsel on soe*. *Mul oli valus seda kuulda*.

8) ainet, millest miski on tehtud. Näit. *Sild tehakse betoonist. Uus kleit õmmeldi siidist.*

9) olemist kellenagi või millenagi. Näit. *Ema töötab õpetajana. Allmaaraudtee Moskoas tundus neile imena.*

Kaudsihitis võib olla ka o m a d u s s õ n a laiendiks, väljendades olendit või eset, kellega või millega omadus on seotud. Näit. *Nõukogude kodumaa on uhke oma poegadele ja tütardele (kellele?). Ta on sarnane oma emaga (kellega?). Oleme teadlikud oma üleolekust (millest?) kapitalistliku süsteemi suhtes. Noored kommunismi ehitajad olid täis julgust ja otsustavust (mida?).*

Võrrelda sihitist, määrust ja kaudsihitist:

Sihitis	Kaudsihitis	Määrus
1. Korraldasime kooliaeda (mida?).	Kõnelesime kooliaia st (millest?).	Tulime kooliaia st (kust?).
2. Traktor künnab kolhoosipõldu (mida?).	Ta jutustas mulle kolhoosipõldude st (millest?).	Traktor künnab kolhoosipõllul (kus?).
3. Küllastasin sageli kooli raamatukogu (mida?).	Õpilased kinkisid šeflusaluse kolhoosi raamatukogu le (millele?) raamatuid.	Käisin sageli kooli raamatukogu (kus?).
4. Iga tööline armastab oma tehas t (mida?).	Tööline kõneleb vaimustatult oma tehas est (millest?).	Tööline lahkus tehas est (kust?).
5. Nägime esimeest (keda?).	Esimehe poolt (kelle poolt?) pole vastuseisu karta.	Tulime esimehe poolt (kust?).

Et mitte segada kaudsihitist määrusega, tuleb asetada lausete analüüsimisel õige küsimus. Näit. lauses *Meie töötasime saalis* sobib sõna *saalis* puhul ainult küsimus *kus?*, järelikult sõna *saalis* on määrus. Kui ühe lauseliikme kohta võib esitada ühtaegu määruse ja kaudsihitise küsimuse, on meil tegemist vahepealse nähtusega, mida eesti keeles tuleb pidada määruseks. Näit. lauses *Ma käisin kolhoosi esimehe juures* võime viimaste sõnade puhul esitada küsimuse *kelle juures? kus?* ja pidada sõnu *esimehe juures* määruseks.

Ülesanne. Esitada lauseid, milles a) kaudsihitis esineb eri kään-
deis, b) kaudsihitiseks on omastav kääne koos tagasõnaga, c) kaud-
sihitis esineb omadussõna laiendina.

Harjutus 38. Kaudsihitisele alla tõmmata sirge ja selle põhi-
sõnale laineline joon.

1. Kolhoosile tõttavad appi linnainimesed. 2. Partei ja valitsuse
poolt on vastu võetud otsus jäätmaade ülesharimise kohta. 3. Igal
töötajal on Nõukogudemaal kõik võimalused oma elutaseme tõst-
miseks. 4. Aatomienergia on nõukogude inimeste käes meie maa
tootlike jõudude edasise kiire kasvu võimsaks vahendiks. 5. Parti-
sanid võitlesid vaenlase vastu rasketes tingimustes. 6. Eesti NSV
saab teistelt vennasvabariikidelt masinaid. 7. Noormees suhtus oma
ülesannetesse väga tõsiselt. 8. Maja ehitati kivist. 9. Õde on sar-
nane oma vennaga. 10. Oma jõuetuse üle naeratas ta häbelikult.
(E. V.) 11. Õpilane ostis endale uue raamatu. 12. Ta ei armasta-
nud kõnelda poolikuist saavutustest. (H. L.) 13. Kiirrong möödus
kaubarongist. 14. Õpetajal on suur raamatukogu. 15. Ta jõudis
selles küsimuses selgusele. 16. Meil on usku oma võimeisse.
17. Ühised huvid lähendasid neid teineteisele. 18. Eelistasime suusa-
tamist uisutamisele. 19. Tööline mõtles igal hetkel oma uuele
kohustusele. 20. Mõnisada sammu eemal oli kaunis laial saanil
veel ühest jalakäijast mööda sõita. (E. V.)

Määrus.

44. Määrus (adverbiaal) on lause kõrvalliige, mis
näitab tegevuse või oleku tingimusi, viisi ja
määra.

Määrus on harilikult tegusõna laiend, kuid võib laiendada
ka omadus- ja määrsõna.

1) **Tegusõna** laiendina väljendab määrus tegevuse või oleku
kohta, aega, viisi, määra, põhjust, otstarvet või muid tingimusi.
Näit. *Kolhoosi põllutööbrigaad läks hommikul (millal?) põl-
lule (kuhu?) rukist külvama (mida tegema?). Meie pealinnas
Tallinnas (kus?) pole kunagi (millal?) nii palju (milli-
sel määral?) ehitatud kui nüüd (kui millal?). Kõikjal (kus?)
võime näha ehitustellinguid, käib kibe töö uute hoonete rajami-
seks (milleks?). Laialdaselt (kuidas?) kasutatakse ehitam-
isel (missugusel puhul?) mitmesuguseid mehhanisme.*

2) **Omadussõna** laiendina väljendab määrus omaduse esinemise
astet, määra. Näit. *Töö on väga hea. Ilm on üsna soe. Osavõtt
sportlikest üritustest on kaunis elav.*

3) **Määrsõna** laiend. Näit. *Meie klass otsustas sooritada eksamid hästi ja väga hästi. Käime üsna sageli võrkpalli-treeningul. Mäkke sõitev auto liikus päris aeglaselt.*

45. Määruseks võivad olla:

1. **määrsõnad.** *Töö oli kirjutatud väga hästi! Julgesti ning kindlalt kõlavad rahudelegaadi sõnad üle saali. Võitluses rahu eest sammuvad kõigi maade töötajad käsikäes.*

2. **käändsõnad.** *Kooli punanurgas mängib raadio. Esimees on praegu meil. Kell on kaheksa.*

3. **käändsõnad koos kaassõnadega.** *Mere ääres seisis rühm poisse. Nõukogude Liit sammub rahu ja demokraatia eest võitlemise leeri eesotsas. Pärast eksameid läheme ekskursioonile.*

4. **tegsõna käändelised vormid.** *Elanikkond võttis Nõukogude armee võitlejaid hõisates vastu. Käisime aias õppimas. Teiste käitiste töölised tulid tutvuma meie eesrindlaste uute töövõtetega. Pioneerid läksid matkale, hoolimata vihmast ilmast. Saanud varakult oma taastamistöega valmis, abistasime teisi nende töö lõpetamisel.*

5. **sõnaühendid.** *Rong väljub kell pool neli (millal?). Ole saja viiekümne aasta tagasi (millal?) sündis esimene eesti luuletaja K. J. Peterson.*

Määrus võib esineda kõigis käändeis ja käändeis kaassõnadega ning tegusõna käändelistes vormides.

Harjutus 39. Määrused alla kriipsutada ning märkida, millise sõnaliigi ja vormiga nad on väljendatud.

Põllud kividest puhtaks.

Kolhoosi kesapõllu ääres seisab omavahel nõu pidades salkkond mehi. Brigadir osutab käega mulla alt väljaulatuvaile kivimürakaile: «Need peavad siit kaduma. Muidu ei saa masinatega töötada.»

Järgmisel varahommikul ruttavad kolhoosnikud kangide ja labidatega kesapõllule. Sinna tuleb ka traktor. Jätnud järelehaagitud veoki pisut eemale, manööverdab masin end otse kivide juurde. Traktorist asetab tugeva terastrossi pooleldi maa sees lebayale lah-tikaevatud kivile ümber. Nii tõmmatakse kivid üksteise järel maapinnale. Nüüd veeretatakse need «reele». Võimas traktor veab korraga ära kaks kuupmeetrit kive. Kolme päeva jooksul puhastatakse viis hektarit põldu kividest. Pärast töö lõpetamist kodu poole astudes arutavad kolhoosnikud, kuidas vanasti põletati kive tulega ja lõhuti püssirohuga. Kuid nõukogude võimu ajal tungib tehnika üha rohkem põllule ja kergendab inimeste tööd.

Määruse tähtsamad liigid.

46. 1. **Kohamäärus** väljendab tegevuse kohta, suunda, lähtekohta ja piiri ning vastab küsimustele *kus? kuhu? kust? kui kaugele? kust saadik?*

Näit. *Sovhoosi töölised olid heinamaal* (kus?). *Väljaotsa saunas* (kus?) *pesitses popsi terve viletsus.* (E. V.) *Üksteise järel kadus väike rühm põõsaste vahele* (kuhu?). (E. M.) *Arno pani viiuli kasti* (kuhu?) *ja viis oma sängi kõrvale* (kuhu?) *toolile* (kuhu?). (O. L.) *Polgukomandöri hallidelt juustelt* (kust?) *tilkus vett ja ta jalad olid põlvini* (kust saadik?) *märjad.* (E. M.) *Kolhoosi esimees saatis külalised ristteeni* (kui kaugele?).

Märkus. Määruse puhul tuleb hoiduda liigsetest kaassõnalistest väljendustest, nagu *peale, peal, pealt, sisse, sees, seest, kuni, ilma* jt. Näit. *Raamat on laual* (mitte *laua peal*). *Võtan raamatu laualt* (mitte *laua pealt*). *Panin marjad pudelisse* (mitte *pudeli sisse*).

Kohamäärus on sisekohakäändeis, kui kõneldakse tegevusest või olemisest seoses ruumi sisemusega, ja väliskohakäändeis, kui märgitakse pealasetsemist või kohalviibimist üldisemas mõttes. Näit. *vankris, vankril; laevas, laeval; rongis, rongil* jt. tuleb kohamäärusena tarvitada vastavalt sellele, kas on mõeldud seesolemist või pealasetsemist.

Õige on: (Ema läks) *turule*, (käis) *turul*, (tuli) *turult* (mitte: *turgu, turus, turust*). *Elame Kreutzwaldi tänavas*; aga: *jalutasime tänaval*. *Praegu on päevakorral* (kõne all) *rahu kindlustamise küsimus*. *Koosoleku päevakorras* (päevakorra nimestikus) *oli kolm punkti: Nõukogudemaal* (ainsus) *ja rahvademokraatia maades* (mitmus) *ei tunta tööpuudust*.

47. 2. **Ajamäärus** väljendab tegevuse aega, algust ja lõppu, kordumist ja kestust ning vastab küsimustele *millal? kui kaua? kui kauaks? mis ajast? mis ajani? mitmendat korda?* jt.

Näit. *Vanasti oli töölise elu raske. Inimesed pidid hommikust õhtuni väikese tasu eest töötama. Niisugune olukord kestis Oktoobrirevolutsioonini, mis vabastas meie töölise alaliseks kurnamisest.*

Pärast Karla lahkumist oli taat jäänud nõnda tõsiseks nagu rohi kivi all (E. M.) *Vesi kohiseb tammil päevase sul*

järeel vihasemalt kui hommikul. (H. L.) Popsitalu oli aastatega lagunenud. (H. L.)

Ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*, on nimetavas, omastavas või osastavas käändes, vastavalt sihitise reegleile.

Vaadelda tabelit:

Põhisõna vorm	Ajamäärus (kui kaua?)	Sihtis (mis? mille? mida?)
Isikuline tegumood	Ekskursandid olid Moskvas terve nädala .	Kirjutasime kirjandi .
Umbisikuline tegumood	Moskvas oldi terve nädal .	Kirjutati kirjand .
Käskiv kõneviis	Ole terve nädal Moskvas!	Kirjuta kirjand!
<i>da</i> -tegevusnimi aluseks	Elada Moskvas terve nädal oli tore.	Kirjutada sel teemal kirjand on kerge.
<i>da</i> -tegevusnimi täiendiks	Ekskursantidel oli tahtmine elada Moskvas terve nädal .	Tal oli tahtmine kirjutada kirjand lõpuni.
Eitav kõne	Ekskursandid ei olnud Moskvas tervet nädalatki .	Sel päeval me ei kirjutanud kirjandit .

Kui ajamäärus vastab küsimusele *mitmendat korda?*, on ta alati ainsuse osastavas. Näit. *Me käisime teist korda ekskursioonil Moskvas.*

Ajamäärus, mis vastab küsimusele *millal?*, on harilikult alalütlevas käändes.

Minu isa võitles sõja ajal Leningradi rindel. Jõudsin tootmisnõupidamiselt tagasi kella 5 ajal. Möödunud aastal saavutas meie kodumaa uusi töövõite. Tuleval kuul ületame plaani veelgi enam.

Kuude nimetused ilma kuupäevata on seesütlevas käändes.

Jaanuaris ja veebruaris teostasid kalurid jääalust kalapüüki. Mais lõpetati kevadkülv.

Nimetava käändega väljendatakse kellaaega ja aastaarvu, viimasel puhul nimelt siis, kui sõna *aasta* seisab arvu ees või puudub.

Tõusin kell seitse. Läksin tööle kell kaheksa. Ta on sündinud aastal 1925.

Kui aga kellaja järel esineb sõna *ajal* või *paiku*, siis on kellaaeg omastavas käändes.

Rong saabub kella seitsme ajal. Ta jõudis koju kella kümne paiku.

Kokkuvõtte määruse kohta, mis vastab küsimusele *millal?*

a) Harilikult alalütlevas käändes	b) Kuude nimed üksi esinedes — seesütlevas	c) Kellaaeg ja aastaarvud (kui sõna «aasta» on ees) — nimetavas
Tulen õhtul.	Aprillis on muutlikud ilmad.	Läksin tööle kell 9.
E. Vilde on sündinud 4. märtsil 1865. aastal.	E. Vilde on sündinud märtsis 1865.	Aastal 1900 ilmus ajalehe «Iskra» esimene number.

Harjutus 40. Panna ajamäärused õigesse käändesse, tõmmata neile joon alla ja anda (suuline) põhjendus.

1. Külvitööd olid suuremalt jaolt teostatud juba (aprill).
2. (Teine hommik) jõudsimet tagasi linna. 3. Ta viibis Moskvas (üks aasta). 4. (Juulikuu) on palavad ilmad. 5. Tulen tagasi umbes (kell kaheksa). 6. Seda pikka teed sõitsime (üks päev).
7. Koosolek peeti (15. veebruar). 8. (Märts) lähevad ilmad soojemaks. 9. (Möödunud kuu) käis ta Tartus. 10. (Reede) sõidame ekskursioonile. 11. Keemik töötas usinasti (terve ööpäev). 12. Uue õpetaja saabumist oodati (mõni nädal).

Harjutus 41. Kirjutada ajamäärused sõnadega ja panna need õigesse käändesse.

1. (6. VI 1949. a.) pühitseti A. S. Puškini 150. sünnipäeva.
2. Laev jõuab sadamasse (kell 15.35). 3. «Küti kirjade» autor

I. S. Turgenev sündis (9. XI 1818). 4. «Kalevipoeg» hakkas ilmuma (1857. a.). 5. E. Vilde suri (26. XII 1933).

48. 3. **Hulga- ja mõõdumäärus** vastab küsimustele *mitu korda? kui palju? kui raske? kui pikk? kui võrd?* jne. Näit. *Ma koputasin kolm korda. Laps sööb vähe. Ilm oli väga ilus. Kirjand on peaaegu hea.*

Neist väärib erilist tähelepanu määrus, mis vastab küsimusele *kui palju?* ning esineb sihitise käändeis (niisama nagu ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*) vastavalt sihitise reegleile.

Tegusõna vormid	Hulgamäärus (kui palju?)	Sihitis
Isikuline tegumood	Leib kaalus kilo-grammi.	Ostsin leiva.
Umbisikuline tegumood	Leiba kaaluti kilo-gramm.	Osteti leib.
Käskiv kõneviis	Leiba kaaluge mulle kilogramm!	Osta terve leib!
Eitav kõne	Leib ei kaalunud kilogrammigi.	Ma ei ostnud leiba.

Harjutus 42. Panna hulga- ja mõõdumäärused nõutavasse käändeisse ning esitada põhjendus.

1. Käisime jala (hulk maad). 2. (Tükk teed) mindi vesteldes. 3. Jookse (tükk maad) edasi. 4. Isa tõi kartuleid (terve koorem). 5. Porgandeidki osteti (terve kott). 6. Jõin vett ainult (mõni tilk). 7. Rohtu tuleb võtta (mõni tilk) enne sööki. 8. See kala kaalub (üks kilogramm), kuid väiksem ei kaalu (poolgi kilogramm).

49. 4. **Viisimäärus** väljendab tegevuse viisi ja vastab küsimustele *kuidas? mil viisil?*

Näit. *Õppige usinasti! Aeg möödub kiiresti. Laps kõndis palja päi ja palja jalu. Ta sammus aeglaselt. Teata mulle sellest telefoni teel.*

5. **Võrdlusmäärus** esitab tegevuse toimumise viisi või omaduse astet võrdluse teel sidesõnade *kui, nagu, otsekui, niikui*, asesõna *mis* ja oleva käände abil.

Näit. *Mehed võitlesid nagu lõvid. Enam tehakse nõuga kui jõuga. Käid otsekui asjamees ringi. Ta oli tugev kui tamm.*

50. On olemas veel järgnevad määruse liigid.

Põhjasmäärus väljendab tegevuse põhjust või ajendit ja vastab küsimustele *mispärast? mis põhjusel?*

Oma püüdlikkuse tõttu jõudis poiss hästi edasi. Ta puudus koolist haiguse pärast. See eksitus juhtus tähelepanematuses.

Otstarbemäärus näitab tegevuse eesmärki ja vastab küsimustele *milleks? mis otstarbel? mis jaoks?*

Näit. *Kooli minnakse õppima. Ta sõitis puhkekodusse ennast kosutama ja terveist parandama. Meie Nõukogudemaa kaitseks on valmis iga noor. Võtsin raamatukogust paar raamatut lugemiseks.*

Teomäärus väljendab tegevuses olemist, tegevusse astumist või tegevusest lahkumist, esineb *ma*-tegevusnimes ja selle käändevormides, ka *des-* ja *vat-*vormis ning vastab küsimustele *mida tegema? mida tegemas? mida tegemast? mida tegemata? mida tehes? mida tegevat?*

Näit. *Asusime niitma. Poisid olid suplemas. Esimene traktor tuli parajasti kündmast. Lapsed olid metsas marjul. Mees tuli puid raiumast. Läheme heinalale. Kõndides hakkas lapsel palav. Ärge jätke vigu parandamata! Nägin meest peenraid kaevavat.*

Õeldistäitemäärus näitab, millisena esineb või milliseks muutub alus või sihitis, ja esineb *omadus-* või *kesksõnana*.

Näit. *Peeter kaevas kraavi sügavamaks. Maja värvoiti pruuniks. Opi-
lased tulid kooli värskena ja väljapuhanuna.*

Suhtemäärus märgib tegevuse olukorda ja vastab küsimustele *mille poolest? mis suhtes? jne.*

Näit. *Kaup oli kvaliteedilt hea. Käitumiselt oli ta teistele eeskujuks. See tööline oli kuulus oma osavuse poolest kogu tsehhis.*

Harjutus 43. Tõmmata ära kirjutamisel määrusele joon alla ja määrata selle liik.

1. Üritus on uus ja ka töötada tuleb uut moodi. (H. L.)
2. Organiseerige võistlus plaani täitmiseks. 3. Maha visanud kirkad ja labidad, tõusid inimesed muldvallile, et paremini näha. (H. L.)
4. Ohuke kuusirp kerkib metsa kohale. 5. Külmalõik nagu noaga läbi riiete. 6. Pärast õe lahkumist on ta jäänud nõnda tõsiseks nagu emagi. 7. Muiste oli siin karavanitee. 8. Seda mööda kulgesid juba tuhande aasta eest põhja poole hiina tee- ja siidikaupmeeste karavanid. 9. Ka nüüd käisid seda teed mööda kaamelite ja eeslite karavanid kuni Alma-Ata kuldsete orgudeni. (E. M.) 10. Poisid hakkasid pikkamisi metsa poole tagasi sammuma. 11. Jaanuaripäike paistis heledasti nagu kesksuvel. 12. Kauged mäetipud vaatasid

pilvedelt vastu. 13. Tuul tuli üle järve ja pani laulma peenikese kuld kollase liiva. (E. M.) 14. Meie suure kodumaa paljumiljoniline rahvas annab kommunismi ülesehitamiseks üksmeelselt oma parima. 15. Kommunistid tõstsid kõrgele nõukogude patriotismi lipu. 16. «Noh, hea küll,» sõnas ta peaaegu paluvalt. (H. L.) 17. Ta astus pilguks tuppa janu kustutama. 18. Maa oli tükati juba paljas. 19. Ta oli nagu kogemata siia sattunud.

Harjutus 44. Märkida järgmistes lausetes sihitis (s.), määrus (m.) ja kaudsihitis (ks.).

1. Koos kulakliku orjuse hävitamisega kadus maal ka vaesus. 2. Lühikese aja kestel oli NSV Liit muutunud agraarmaast tööstusmaaks. 3. Kommunismi suurehitustel kasutatakse sammuvaid ekskavaatoreid. 4. Riikliku plaaniülesande alusel töötab kolhoos välja oma aastaplaani. 5. Taimekasvatuse plaanis tuleb ette näha kõigi künnikõlvuliste maade ärakasutamist, niisamuti ka uute maade ülesharimist. 6. Nõukogude tööstusest ei jää maha ka põllumajandus. 7. Pärast sõda jätkavad Nõukogude Liidu rahvad edasiliikumist kommunismile. 8. Vana tööline istus mõtteis. 9. Leningradi lauljatar võlus kõiki oma imekauni häälega. 10. Ma ostan selle raamatu endale. 11. Ilma saeta ei saa seda puud maha võtta. 12. Ta kõneles mulle oma Suures Isamaasõjas viibinud pojast. 13. Kiirrong möödus kaubarongist. 14. Me lootsime teie abile.

Üte.

51. **Üte** näitab, kelle või mille poole pöördu-takse lauses kõnetamisega.

Ütteks on harilikult nimisõna nimetavas käändes ja tal võivad olla ka täiendid.

Näit. *Tõuske üles, mu poisid, päev on alanud. Seltsimehed, tugevdagem võitlust rahu eest! Võtke oma uisud, lapsed!*

Üte ühes tema juurde kuuluvate laienditega eraldatakse muust lausest **komadega**. Kui üte väljendab vaimustust, üleskutset jne., siis pannakse tema järele **hüüumärk**.

Kirja alguses on ütte järel hüüumärk, kui üttes on eriline tundevarjund, ja punkt, kui seda ei ole.

Näit. *Meil, seltsimehed, on vaja arendada ratsionaliseerimisliikumist. Seltsimehed! Vaenlane on tarvis purustada!*

Kallis õde! Viimased päevad möödusid kibedais lahinguis. *Lugupeetav sm. Rannik.* Pöördun Teie poole palvega anda mulle nõu... *Ole terve, memmekene, teiseks terve, taadikene!* Tervitan teid, vahvad rindevõitlejad! Miks sa nutad, lillekene? (L. K.) *Nüüd huuga, tehas, vili nurmel, vooga, sirp, lõika, alasile, haamer, löö!* (Eesti NSV hümnist.)

Harjutus 45. Kirjutada üheksa üttega lauset, millest kolmes lauses üte oleks algul, kolmes lauses keskel ja kolmes lauses lõpul.

Harjutus 46. Panna koma või hüüumärk, kuhu vaja, ja tõmata üttele joon alla.

1. Seltsimees brigadir missugused on meie võistluse tulemused? 2. Laske neid laulud lendu! 3. Miks oled täna nii kurb mu armas emake? 4. Tervitan ja õnnitlen teid emad ja naised rahvusvahelise naistepäeva puhul. 5. Laula laula suukene liigu linnu keelekene! 6. Sõõ ratsu sõida ratsu joo ratsu jookse ratsu! 7. Meil on vaja mõtelda oma šeflusaluse kolhoosi abistamisele seltsimehed! 8. Suur ja lai oled sa sotsialistlik kodumaa. 9. Seltsimees Kivi kas see autobuss sõidab Pühajärvele? 10. Armas ema ei olnud aega Sulle selle kiire töö ajal kirjutada. 11. Lp. sm. Kuusk. Oleme mõndagi kuulnud Teie kolhoosist. Nüüd oleme otsustanud Teid vaatama tulla.

Väljajättelised laused.

52. **Väljajättelised** on niisugused laused, milles öeldis või mõni muu oluline lauseliige puudub. Neid puuduvaid lauseliikmeid võib juurde mõtelda konteksti põhjal.

Väljajäteliste lausete hulka kuuluvad peal- ja allkirjad, aadressid, vanasõnad ja kõnekäänud ning lühikesed energilised hüüd-, käsk-, soov- ja küsilauseid.

Näit. 1. *Tere hommikust!* (Ole terve hommikust puhkul) 2. *Head aega!* (Soovin sulle head aega!) 3. *Appi!* (Tulge appi!) 4. *Eest ära!* 5. *Lapsed, tupp!* 6. *Ainult ettevaatust!* 7. *Hõi, noormees!* 8. *Vait!* 9. *Rohkem külma verd!* 10. *Au ja kuulsus nõukogude kangelastele!* 11. *Õnn kaasa, sõber!* (J. S.) 12. *Koit idas veripunane...* (J. L.) 13. *Vaga vesi, sügav põhi.* 14. E. Vilde «Külmale maale». 15. Tallinn, Narva maantee 57, Aino Varik. 16. *Hooletus ees, õnnetus taga.* 17. *Mees metsa, kütt vastu. Kütt kohe: «Kuhu nüüd?»* 18. *Tööstuskaubad* (kaupluse sildil). 19. *Toiduained.*

Märkus. Tuleb hoiduda tegusõna *on, oli* liigsest väljajätmisest, sest muidu ei saa vahet teha oleviku ja mineviku, kindla ja kaudse kõneviisi vahel.

On üks liik väljajätelisi lauseid, mida nimetatakse **nimetavaiks lauseiks.**

Need on ainult alusrühmaga laused, mille peasõna on nimetava s käändes ning ainult nimetabeset või olendit ilma temast midagi ütlemata.

Näit. *Kesköö. Täielik vaikus. Selge taevas. Kuu ja tähed pea kohal.*

Nimetavaid lauseid leiame ilukirjanduslikes kirjeldustes:

Hommik. Päike. (J. S.)

Harjutus 47. Leida 10 väljajättelist lauset.

Rektsioonist.

53. Rektsioon ehk **sõltumine** on käändsõnalise laiendi (sihitise, kaudsihitise, määruse, täiendi) vormiline olenevus oma põhisõna sisust. Näit. lauses *Laps loeb raamatut* on sõna *raamatut* laiend sõnale *loeb*. Antud lauses võib see esineda ainult osastavas käändes. Kui muudame põhisõna vormi, peab jääma laiend muutumata, kui tahetakse, et suhe nende sõnade vahel jääks samaks. Näit. *Laps luges raamatut, laps loeks raamatut, laps lugevat raamatut, lapsed loevad raamatut, loe raamatut* jne.

Õpilased arvestavad õpetaja näpunäiteid (mida?). *Nad süvenesid töösse* (millesse?). *Lektor kõneleb rahvusvahelisest olukorrast* (millest?). *Me oleme teadlikud nõukogude korra eelistest* (millest?). *Oleme veendunud selles* (milles?), *et maailma töötavad inimesed tahavad rahu*.

Iga tegusõnaga võib tarvitada sihitist, kaudsihitist ja määrust üksnes teatavates käänetes. Mõnd tegusõna võib tarvitada ainult ühe teatava käändega, nagu *taotlema* (mida?), *olenema* (millest?) jne. Teiste tegusõnade puhul võib tarvitada mitut käänet, näit. *võtma* (mida? kellele? kellelt? millest? jne.). Sama nähtus esineb ka teonimisõnade ja omadussõnade juures, näit. *suhe* (kellega? millega?), *suhtumine* (kellesse? millesse?), *uhke* (kellele? mille üle?).

Sõltumise näiteid.

alistama (keda? kellele?)
alistuma (kellele? millele?)
alluma (kellele? millele?)
arvestama, arvesse võtma (keda?
mida?)

asendama (kellega? millega? keda?
mida?)
eelistama (mida? millele?)
hoiduma (mille eest? kelle eest? mil-
lest? kellest?)

jagama (mida? kellega? millega?
kellele? millele?)
jalgima (keda? mida?)
kalduma (millesse? millele?)
keelduma (millest?)
kiinduma (kellesse? millesse?)
kirjeldama (mida?)
kohanema (millega?)
kohtama (keda? mida?)
kohtuma (kellega?)
kohtlema (keda?)
koostama (mida? millest?)
liituma (kellega? millega? millele?)
loovutama (mida? kellele?)
mõjuma (kellesse? kellele?
millesse? millele?)
nakatama (keda? millesse?)
nakatuma (kellest? millest?
millesse?)
omama (mida? mis? mille?)
omistama (kellele? millele? mida?)
peegelduma (milles?)
pettuma (kellest? millest?)
põhinema (millele?)
põhjendama (mida? millega?)
põlvnema (millest? kellest?)

rajanema (millele?)
rakendama (mida? keda? millele?
kuhu?)
reageerima (millega? millele?)
rinnastama (keda? millega?)
samastama (mida? keda? millega?
kellega?)
sarnane, sarnanema, sarnlema (mil-
lega? kellega?)
sisendama (mida? kellesse?)
suhtlema (kellega?)
suhtuma (kellesse? millesse?)
suunama (keda? millele?)
sümpatiseerima (millega? kellele?)
tagama (kellele? mida? millega?)
teadlik olema (millest?)
tegelema (millega?)
tuginema (millele?)
tõestama (mida? millega? kellele?)
uskuma (keda? mida? kellesse? mil-
lesse?)
veenduma (milles?)
veenma (keda? milles?)
vihjama (millele?)
võrdne, võrduma (millega?)
vältima (mida? keda?)

Harjutus 48. Koostada 15 lauset, kasutades eespool toodud sõnu.

Harjutus 49. Panna sulgudes antud sõnad nõutavasse käändesse. Mõttepunktide asemele kirjutada vajalik kaassõna.

1. Kommunistlik partei suhtub väga tähelepanelikult töörahva (vajadused ja huvid). 2. Ainult hästi sorteeritud, puhas ja kõrge külviväärtusega seeme tagab (kõrge saak) (kolhoos). 3. Valitsus peab arvestama rahva (tahe), rahvas aga võitleb rahu... 4. Need andmed, mis ettekandja esitas, ei vasta ajalehes ilmunud (andmed). 5. Vend eelistab (maletamine) (kabemäng). 6. (Kapitalistlikud maad) on riigivõim kodanluse... 7. Nõukogudemaal kuulub kogu võim linna ja maa (töötav rahvas). 8. Kapitalistlik maailm kaotas pärast Teist maailmasõda (terve rida maa). 9. Oma ühiskondlikult korralduselt erineb nõukogude sotsialistlik riik põhjalikult (kapitalistlikud riigid). 10. Nõukogude sotsialistlik ühiskond koosneb (kaks sõbralik klass: töölisklass ja talurahvas). 11. Oigus valida on (iga Nõukogude kodanik). 12. Lenin relvastas (partei) marksismi-leninismi teooria (relv). 13. «Lembitu» kolhoos liitus («Ühisjõu» kolhoos). 14. NSV Liidu (esindajad) võeti vastu ja

koheldi hästi rahvademokraatia (maad). 15. Minu seletus, et alkohol mõjub (tervis) halvasti, mõjus (noormees) nii, et ta lubas edaspidi (joovastavad joogid) hoiduda. 16. (Uus olukord) oli vaja kiiresti kohaneda. 17. Mees oli sügavalt kiindunud (kunst). 18. Opi-lane jälgib õpetaja (seletus). 19. Hoiduge (rongi...)! 20. Pöörd-sõnaline öeldis ühildub (täisalus) pöördes ja arvus. 21. Vältige (vead)! 22. Need arvud ei võrdu (eelmised). 23. Agronoom veenis (kolhoosnikud) põlevkivituha väetusainena tarvitamise (kasulik-kus). 24. Kõik on veendunud karja piimatoodangu tõstmise (võl-malus). 25. Me omame (oskus) lihtlauseid analüüsida. 26. Ohvitser jutustas, et ta on varem tegelnud majandusteaduse (küsimused). 27. Neiu taotleb balletitantsija (kutse). 28. Keele abil meie suht-leme (üksteine). 29. Selle küsimuse lahendus sõltub (mitmesugu-sed asjaolud). 30. Meister pälvib (kiitus) (hea töö...). 31. Meie teadmised rajanevad (praktika). 32. Välismaailm eksisteerib (meie) sõltumata ja peegeldub meie (peaaju). 33. Isa veendumus, et poja töö on kasulik (ühiskond), osutus (õige). 34. Meie omistame (suur tähtsus) karjakasvatuse (küsimus). 35. Koosolekul esiletoodud vigade kriitika mõjus (töötajad) nii, et järgmise kuu tulemused olid juba palju paremad. 36. Oma (seisukoht) ei saanud teadlane loo-buda. 37. Viimane arv liitus (eelmine). 38. Käitise direktor koht-les (noored töölised) sõbralikult ja abivalmilt. 39. (Keel ja mõtle-mine) ei saa samastada; nad eksisteerivad alati ühtsuses, kuid on siiski erinevad nähtused. 40. Ma nakatusin (vend) (gripp). 41. Hoiatage, et sa (laps) ei nakata (tuberkuloos). 42. Süüdistus põhineb (kindlad faktid). 43. Inimesed põlvnevad (inimtaolised ahvid). 44. Autor käsitleb (see küsimus) pealiskaudselt. 45. Õpilased ei suuda (niisugune küsimus) käsitada.

Lauselaiend.

54. Lauses võib leida niisuguseid sõnu, mis ei laienda üht teatavat lauseliiget, vaid mõlemaid lause pealiikmeid ning käivad seega kogu lause kohta. Näit. *Kahjuks ei tulnud vihma mitu nädalat järgemööda.*

Niisuguseid sõnu, mis ei laienda üksikut sõna, vaid kogu lauset, nimetatakse **lauselaienditeks**. Nad näitavad kõneleja suhtu-mist lauses väljendatud mõttesse, kuid ei ole lauseliikmeks.

Lauselaienditeks võivad olla määr- ja kildsõnad, nagu *nähtavasti, loomu-likult, arvatavasti, kuuldavasti, loodetavasti, lühidalt, endastmõistetavalt, õnneks, kahjuks, muidugi* jt. Näit. *Sina lähed arvatavasti keeleteadust õppima. Õnneks jõudis loomaarst lehma õigel ajal süstida, nii et ükski loom ei saanud otsa. Direktor muidugi nõustub.*

Määr- ja kildsõnalised lauselaiendid võivad esineda nii lause keskel kui ka algul ja ei ole komadega eraldatud.

Märkus. Lauselaiendid erinevad kiilsõnadest selle poolest, et kiilsõnad on lauses nii mõttelt kui ka intonatsioonilt teravasti esile tõstetud ja eraldatud muust lausest kõnes intonatsiooniga ja kirjas komadega, lauselaiendid aga ei ole muust lausest eraldatud.

Harjutus 50. Kirjutada eespool toodud sõnade abil 5 lauset, milles need sõnad oleksid lauselaienditeks.

Lihthlause analüüs.

Seni oleme tundma õppinud lihtlauset: lauseliikmeid, lausete liike, ühildumist, sõltumist jne. Selleks et õpitud reegleid osata praktilisel keeletarvitamisel kiiresti ja veatult rakendada, on tarvis lauseliikmete äratundmist, s. t. lauseanalüüsi oskust.

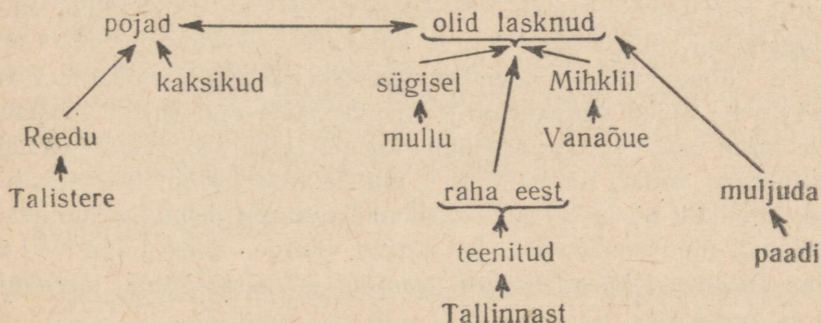
Lause analüüsimisel tuleb kõigepealt leida öeldis ja alus. Seejärel tuleb skeemi abil kujutada sõnade grammatiline seos lauses ja lõpuks määrata lause kõrvalliikmed, lähtudes põhisõna liigist ning laiendi sisust ja vormist.

Näiteks toome järgneva lause analüüsi käigu. *Talistere Reedu kaksikud pojad olid Tallinnast teenitud raha eest mullu sügisel Vanaõue Mihklil lasknud paadi muljuda.* (A. H.).

Esimene etapp: määrata öeldis ning alus ja laiendite grammatiline seos pealiikmetega.

Öeldiseks on lauses leiduv tegusõna pöördeline vorm — *olid lasknud*; alus näitab, kes olid lasknud — järelikult on aluseks sõna *pojad*.

Grammatiline seos antud lauses on järgmine:

Teine etapp: jälgida, millisesse sõnaliiki kuulub põhisõna; määrata laiendi liik, meeles pidades, et

a) nimisõna laiend on alati täiend, olgu ta mistahes sõnaliiki kuuluv, mistahes vormis või vastaku mistahes küsimusele;

b) tegusõna laiend võib olla sihitis või määrus. Kui ta väljendab objekti (eset või olendit), vastates käänete küsimusele (*kes? mis? kelle? mille? kellesse? millesse?* jne.), on ta sihitis; kui ta väljendab olukorda, tingimust (vastates küsimusele *kunas? kus? kuhu? miks? kuidas?* jne.), on ta määrus.

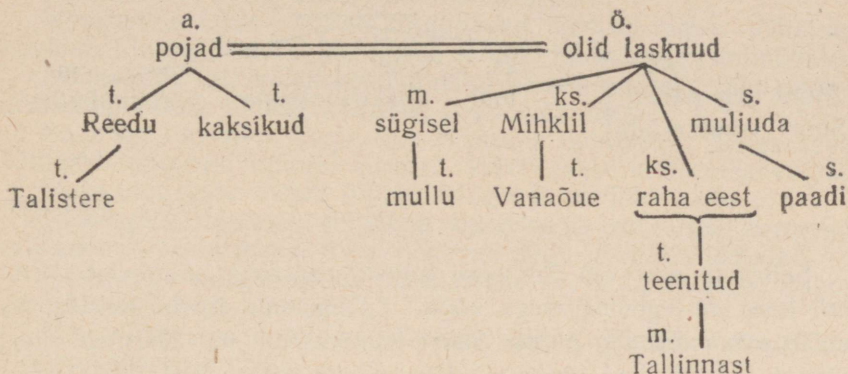
Kui sihitis kuulub sihilise verbi juurde ning on nimetavas, ains. omastavas või osastavas käändes, on ta otsene sihitis (ehk lihtsalt sihitis); kui ta ei kuulu sihilise tegusõna juurde või esineb teistes käänetes, on ta kaudsihitis;

c) omadussõna laiend võib olla määrus või kaudsihitis, vastavalt laiendi sisule — s. t. kui ta näitab eset ja vastab käände-küsimusele, on ta kaudsihitis; kui ta näitab tingimusi, on ta määrus;

d) mäarsõna laiend on määrus.

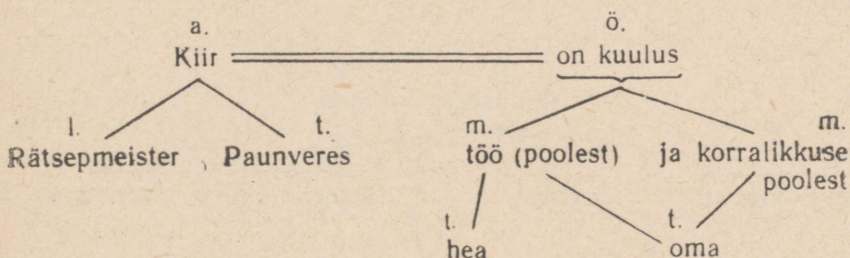
Antud lauset analüüsid näeme skeemist, et sõnad *Reedu* ja *kaksikud* kuuluvad nimisõna *pojad* juurde, *Talistere* kuulub nimisõna *Reedu* juurde, järelikult on need kõik täiendid. Õeldis *olid lasknud* on sihiline verb; selle juurde kuuluvad otseselt laiendid *sügisel*, *Mihklil* ja *muljuda*. *Sügisel* näitab tegevuse toimumise aega ja on järelikult määrus. Sõna *Mihklil* näitab küll tegevusega seotud olendit, kuid ei või olla otseseks sihitiseks, sest ta pole sihitise käändes; järelikult on ta kaudsihitis; sõna *muljuda* kui sihilise verbi juurde kuuluv *da*-infinitiiv on sihitiseks. Sõna *Vanaõue* laiendab nimisõna *Mihklil*, järelikult on ta täiend. Sõnal *muljuda* on 2 laiendit: *raha eest* vastab küsimusele *mille eest?* ja on järelikult kaudsihitis; *paadi* vastab küsimusele *mille?*, näidates eset, millele tegevus on otseselt sihitatud, järelikult on ta sihitis. Sõnad *teenitud* ja *mullu* kuuluvad vastavalt nimisõnade *raha* ja *sügisel* juurde, olles täiendid; sõna *Tallinnast* laiendab verbi *teenitud* ja näitab kohta, järelikult on ta määrus.

Antud lause täielik skeem on järelikut:

Teine näide.

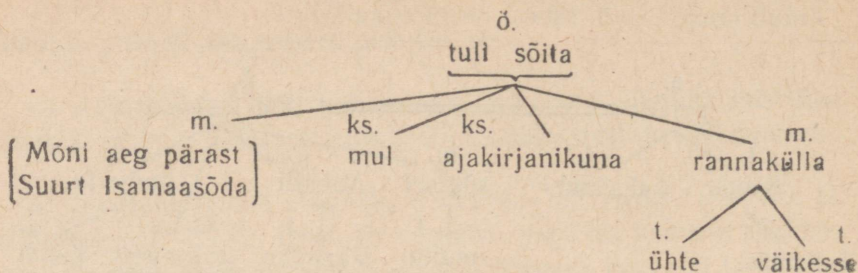
Rätsepmeister Kiir Paunveres on kuulus oma hea töö ja korralikkuse poolest. (O. L.)

Esitatud lauses *on kuulus* on käändsõnaline öeldis, (sõna *on* üksi ei väljenda öeldise mõtet: tal pole tähendust *omab, viibib, on olemas*). Küsimuse abil *kes on kuulus?* leiame aluse *Kiir*. Sõna *rätsepmeister* on ametit näitav *lisand*, sõna *Paunveres* aga *täiend*, sest ta kuulub nimisõna *Kiir* juurde. Sõnad *töö* ja *korralikkuse* omavad üht tagasõna *poolest*, mis seob neid öeldistäitega *kuulus*, ja moodustavad (suhte)määruse. Sõna *oma* on *täiendiks* kahele sõnale: *töö ja korralikkuse*.

Kolmas näide.

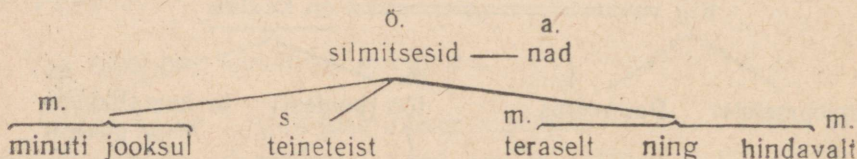
Mõni aeg pärast Suurt Isamaasõda tuli mul sõita ajakirjanikuna ühte väikesse rannakülla. (E. M.)

Selles lauses võib öeldiseks lugeda tegusõna pöördelist vormi *tuli* koos *da*-tegevusnimega *sõita*. Tähelepanu tuleb juhtida ka määrusele *mõni aeg pärast Suurt Isamaasõda*, mis koosneb viiest sõnast, sest üksikud sõnad ei väljenda siin määruse mõtet.

Neljas näide.

Minuti jooksul silmitsesid nad teineteist teraselt ning hindavalt. (H. L.).

Harjutus 51. Analüüsida laused.

1. Meie maal kolhoosikülas töötavad kombainid ja elektrijamad. 2. Kerkivad uued kolhoosiasulad, karjalaudad ja tallid. 3. Soo taganeb uute võimsate masinate ja inimeste kädetöö ees. 4. Vabastatud kolhoositalurahvas ehitab oma õnnelikku ja jõukat elu.

5. Meie röömustame uute avarate koolimajade üle. 6. Lasteaedades veedavad mudilased oma päevi sisukalt ning huvitavalt. 7. Pioneerilaagrid on andnud lastele palju unustamatuid ning rõõmsaid tunde. 8. Selle kauni elu on loonud meie rahvas lühikese aja jooksul.

9. Aasta-aastalt muutub meie elu veelgi paremaks ja kaunimaks. 10. Koos teiste liiduvabariikidega sammume vastu helgele homsele.

Harjutus 52. Analüüsida laused.

Meie tahame rahu, meie võitleme rahu eest.

Nõukogude Liidu rahvad kujundavad loodust ümber töötajate huvides. Elu meie suurel kodumaal muutub iga päevaga kaunimaks.

Nõukogude Liit vajab kommunismi ülesehitamiseks rahu. Rahu armastavad kõik lihtsad inimesed kogu maailmas.

Sõda on lihtsatele inimestele hirmsaks nuhtluseks. Sõjas saab kümneid miljoneid inimesi surma. Hävitatakse kultuurisaavutusi.

Sõda toob kasu ainult miljardäridele ja miljonäridele.

Nõukogude inimesed võitlevad visalt rahu eest. Neid toetavad rahvademokraatia maad. Rahu nõuavad kogu maailma töötajad.

Kaasaegne rahuliikumine on määratu suure tähtsusega. Rahujõud kasvavad iga päevaga.

Meie oleme veendunud rahuürituse võidus. Pingsa loova tööga kindlustame selle võidu.

Võitlust rahu eest juhivad kommunistlikud parteid kõigis maades.

IV. KOONDLAUSE.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed.

55. Lihtlauses võib ühe öeldise puhul olla mitu alust või ühe aluse puhul mitu öeldist. Samuti võib ühes lauses olla ka mitu kõrvalliiget, mis kuuluvad ühe ja sama põhisõna juurde ning vastavad ühele ja samale küsimusele.

Neid nimetatakse samanimelisteks ja samaliigilisteks lauseliikmeteks.

Lihtlauset, millel on mitu pealiiget või mitu ühe ja sama sõna juurde kuuluvat ning ühele ja samale küsimusele vastavat samaliigilist kõrvalliiget, nimetatakse **koondlauseks**.

1. *Sest rahupäevi armastavad niidud, õhk, põllud, metsad, linnad, tehased...* (D. V.) Selles lauses on üks öeldis ja mitu alust.

2. *Eesliini kaevikutes kõik värises, põrus, kõikus.* (E. M.) Siin on üks alus ja mitu öeldist.

3. *Töö on NSV Liidus iga töövõimelise kodaniku kohus ja auasi.* Selles lauses on kaks öeldistäidet, koopula *on* ei kordu.

4. *Kommunistlik partei on võitnud rahva armastuse, usalduse ja toetuse. Kolhoosi põllul niidetakse otra, kaera ja nisu niidumasinaga.* Kummaski lauses on kolm sihitist.

5. *Õpetaja jutustas Lenini elust ja tööst. Nõukogude Liit võitleb järjekindlalt rahu ja demokraatia eest.* Kummaski lauses on kaks kaudsihitist, tagasõna *eest* teises lauses ei kordu.

6. *Siis süüakse minut aega vaikides ning isukalt.* (A. J.)
Kas teil on hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti? Kum-
maski lauses on kaks samaliigilist määrust.

7. *Lapsed jooksid puude ja põõsaste vahel.* Selles
lauses on kaks määrust, kusjuures tagasõna *vahel* ei kordu.

8. *Raamatukogus oli eesti- ja venekeelseid raama-
tuid.* Siin on nimisõnal *raamatuid* kaks täiendit.

Märkus. On niisuguseid samanimelisi lauseliikmeid, mida ei saa
pidada samaliigilisteks.

Lauses *Õpetaja käskis õpilasi raamatukogust raamatuid tuua* on
kolm eriliigilist sihitist.

Tegusõnal *käskis* on üks sihitis *õpilasi*, mis vastab küsimusele *keda?*, ja
teine sihitis *tuua*, mis vastab küsimusele *mida teha?* Sihitis *raamatuid*, mis
vastab küsimusele *mida?*, laiendab tegusõna *tuua*.

Seega on sihitised siin eriliigilised ja lause ei ole koondlause.

Lauses *Meie külast läks sügisel palju inimesi metsa tööle* on
neli määrust (*külast*, *sügisel*, *metsa*, *tööle*), kuid need määrused ei ole sama-
liigilised. Siin on kaks kohamäärust, millest kumbki vastab eri küsimusele, üks
aja- ja üks otstarbemäärus.

Samaliigilisteks tuleb pidada ka liitsõnalisi lause-
liikmeid, millede ühine täiend- või põhisõna ei kordu ja kirjas
on asendatud sidekriipsuga. Näit. *Meie aedades kasvavad õuna-
pirni-, ploomi- ja kirsipuud. Loomade haigestumisel
kutsutakse veterinaararst või -velsker.*

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on omavahel seotud rin-
nastuvalt. Korduvad lauseliikmed ei sõltu grammatiliselt üksteisest, vaid
on ühtviisi seotud mingi põhisõnaga lauses, alistudes sellele.

Näit. Talupoeg (*kes?*) ostis (*mida tegi?*) kauplusest (*kust?*)

|
└──────────────────────────────────┘
riiet, soola, tikke, seepi (*mida?*)

Samanimelistel ja samaliigilistel lauseliikmetel võivad olla
omad seletavad sõnad ehk laiendid.

Näit. 1. *Kõik kolm vana sõpra embasid üksteist, pat-
sutasid õlgadele ja naersid rõõmsalt.* (E. M.)
Selles lauses on kolm öeldist ja igaühel neist on oma laiend
(sihitis, kaudsihitis, määrus).

2. K. Marx soovitas tungivalt kommunistide parteil talu-rahvast mitte silmapaari vahele jätta, võita ta enda poole ja kindlustada endale tema poolehoid tulevases proletaarses revolutsioonis.

Selles lauses on samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed mitte jätta, võita ja kindlustada, kuid igaühel neist on rida laiendeid, millega nad koos moodustavad korduvad osad.

Harjutus 53. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, kirjutada nende järele küsimused ja märkida, missugused lauseliikmed need on.

1. Nüüd täidavad maanteed pikad voodid, autod, hobused, vankrid, kaarikud. 2. Venelased, ukrainlased, eestlased kui ka teised Nõukogude Liidus elavad rahvad võitlesid üksmeelselt saksa fašistlike rööv vallutajate vastu. 3. Kommunistlik noorsooühing kasvatab noortes vaprust ja püsivust ning põlgust arguse ja hirmu vastu. 4. Nõukogude rahvas tegi esimesena maailmas lõpu inimese ekspluateerimisele inimese poolt, likvideeris ekspluateerilikkude klassid ja lõi uue ühiskondliku korra. 5. Plaanikindel sotsialistlik majandus ei tunne tootmise anarhiat, konkurentsi, kriise, töötaolekut ja kõige sellega seotud tohutut tootlike jõudude raiskamist. 6. Rahulikult, väarikalt, mõõdukate žestidega jutustas parteiorganisator eelseisvaist ülesandeist. 7. Enam kui töö tüütab teda õe igavene nurin, õpetamine, hädaldamine. (E. V.) 8. Pihlakate ümber lokkavad ainult heinputked, orasrohi ja tulikad. (O. L.) 9. Lumi aga veerles ning keerles tuuletormi käes küll põllult metsa, metsast põllule, põllult teele, teelt jälle põllule ja nõnda edasi, ikka edasi! (E. P.) 10. Ristik, köömne ja piparmündi vängeid ning õrnu lõhnu segamini tungis sisse avatud uksest, peletades seintesse sööbinud teravat, hapukat vana villa, lina ja naha haisu. (H. L.) 11. Kirjanik E. Vilde kujutab mitmesuguseid sündmusi tööliklassi ja talurahva elust ning nende võitlusest oma ekspluateerijate vastu. 12. Tummalt, sirgelt, kangelt sammus Võllamäe Päärn nendest mööda. (E. V.) 13. Võidelge otsustavalt aatomisõja vastu, rahu ja rahvaste sõpruse eest!

Sidesõnad koondlauses.

56. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed võivad üksteisega olla ühendatud sidesõnade abil ja ka ilma nendeta.

Kevad, suvi, sügis ja talv vahelduvad igal aastal. Ei Salmet ega Lindat olnud täna liiväljal. Nii vanad kui ka noored olid heinamaale läinud. Kas sa tuled meiega kinno või jääd

koju? Tuba oli avar, soe ning päikesepaisteline. Lauseõpetus ehk süntaks annab sõnade lauseteks ühendamise reeglid.

Tarvitavamad sidesõnad, mis seovad samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, jagunevad oma tähenduselt ühendavaiks, eraldavaiks ja vastandavaiks.

1) Ühendavaid sidesõnu *ja, ning, kui ka, nii (hästi) ... kui (ka), ega, ehk* tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ühendamiseks.

Kazakov, Vapper, Lindpere ja Kasemets olid valimiskomisjoni liikmeteks. Õpilane töötas hoolikalt ning suure pingega. Nii soo kui ka heinamaa olid alles vee all.

Sidesõna *ja* või *ning* viimase samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees näitab, et loetelu sellega lõpeb.

2) Eraldavaid sidesõnu *või, kas ... või* tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme vahel, millest üks võib teist asendada.

3) Vastandavaid sidesõnu *aga, vaid, mitte (ainult) ... vaid (ka), kuid, ent* tarvitatakse samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmetega väljendatud mõistete vastandamisel üksteisele.

Peale eespool mainitud sidesõnade tarvitatakse lause samanimeliste ja samaliigiliste liikmete sidumiseks veel mõönvaid ja järel-davaid sidesõnu *ometi, siiski, järelikult, seega, niisiis* jt. Sidesõna tähenduses tarvitatakse ka väljendeid *see on* (lühendatult *s. o.*) ja *see tähendab* (lüh. *s. t.*).

Paarissidesõnade *nii(hästi) ... kui (ka), kas ... või, mitte (ainult) ... vaid (ka)* esimene osa seisab ühe, teine teise samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees. Näit. *Niihästi kesk-koolid kui ka kõrgemad õppeasutused võtsid osa maidemonstrat-sioonist.*

Kirjavahemärgid koondlauses.

57. 1. Korduvad alused, öeldised ja öeldistäited eraldatakse kirjas alati **komaga**, kui neid ei ühenda sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka)*.

Näit. *Ta nägi kõike, pani tähele ja tahtis kõike teada saada. (E. P.) Aurumasin, radio, elektrivalgustus ja rida muid äärmiselt tähtsaid tehnika saavutusi on vene teadlaste töövil. Nõukogude noorsugu on töökas, julge ning elurõõmus. Vares läks*

oma alles jäänud poegade juurde tagasi ega mõtelnud enam iialgi rebase sõnu uskuda. (A. J.)

Samaliigilised sihitised ja täiendid, samuti samaliigilised ning -laadilised (sama ulatusega, mahuga) määrused eraldatakse üksteisest **komaga**, kui nende vahel puudub sidesõna ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka).

Samanimelisi, kuid eriliigilisi lauseliikmeid (nimisõnalist sihitist tegusõnalisest, ajamäärust kohamäärusest, samuti ka erilaadilisi aja- ja kohamäärusi) ei eraldata üksteisest **komaga**.

Näit. a) *Isa käskis Tõnul puid saagida, lõhkuda ja kõõki tuua. da-tegevusnimelised sihitised saagida, lõhkuda, tuua on samaliigilised, kuid sihitis puid on nende suhtes eri liiki.*

b) *Ekskursioon jõudis Moskvasse laupäeval, 12. augustil 1952. a. kell 10 hommikul. Ajamäärused laupäeval ja 12. augustil tähendavad üht ja sama päeva, s. o. nad on samalaadilised, ja nad eraldatakse kirjas komaga, kuna teised ajamäärused selles lauses on erilaadilised.*

c) *Eduard Vilde sündis Virumaal Simuna kihelkonnas Puidvere mõisas muldpõrandaga moonakamajas. Kohamäärused selles lauses on erilaadilised (maakond, kihelkond, mõis, moonakamaja) ja neid komaga ei eraldata. Vrd. lauset *Ta on elanud Tallinnas, Tartus ja Narvas*, kus kõik kohamäärused märgivad linnu (samalaadilised määrused).*

2. Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnaga ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka), siis komaga neid ei eraldata. Näit. *Õhtu oli udune ja külm. Tööta järjekindlalt ning hoolikalt! Tollest metsast ei saa praegu läbi auto ega vankriga. Kas te õpite koolis inglise või saksa keelt? Nii isa kui ka ema olid koosolekule läinud.*

Märkus. Paarissidesõna nii(hästi) ... kui (ka) puhul ei või panna koma sõna kui ette, sest see võrdub umbes sidesõnaga ja, mida ta võib asendada. Näit. *Nii isa kui ka poeg võtsid osa Nõukogude Liidu rahvaste Suurest Isamaasõjast saksa fašistlike rööv vallutajate vastu.* (Vrd.: isa ja poeg võtsid osa...)

3. Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnadega kuid, vaid, aga, ent, ainult, samuti, eriti, järelikult, seega, ometi, s. o., s. t. jt., siis pannakse nende ette **koma**. Näit. *Leena huuled liikusid, tuksusid, aga ei kõnelnud.* (E. V.) *Ma juhataja endaga ei rääkinud, küll aga tema asetäit-*

jaga. Puuvili, eriti õunad kasvasid tänavu väga hästi. Venelased, lätlased, eestlased, leedulased, samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid valimistel üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt. Leitnant Kaiwas katsus püsti tõusta, kuid pörkas peaga vastu lage. (E. M.) Rahvaluules, s. o. muinasjuttudes, vanasõnades, mõistatustes ja rahvalauludes väljenduvad endiste põlvkondade vaated ja püüded.

Kui samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete juurde kuuluvad laiendid, siis eraldatakse komaga need lauseliikmed ühes nende laienditega.

Sanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ilma laienditeta	Sanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ühes laienditega
1. Olid kaasas lipukesed, taskurätid ja brošüürid. 2. Masinad aitavad toota, ehitada, künda, trükkida.	1. Olid kaasas väikesed punased lipukesed, verevad taskurätid ja punaste kaantega brošüürid. (J. M.) 2. Masinad aitavad toota sütt, maaki, naftat, elektrienergiat, ehitada vedureid, laevu, hooneid, künda maad ja trükkida raamatuid.

Harjutus 54. Seletada, mispärast esineb või puudub koma järgnevais koondlauseis.

1. Jaagup oli pisike, ilusa valge näoga ja valgete juustega poiss. (E. P.) 2. Puhus tuul ja ähvardas tulla kas lund või vihma. (J. M.) 3. Tema ümber kogunes hulk mehi, patareilasi, sanitare, jalaväelasi, pikast raskest teekonnast väsinud võitlejaid. (E. M.) 4. Miina oli väikese kasvuga, pisukese roosa näoga, sõstrakarva silmadega ja mustade juustega. (E. P.) 5. Ilm oli hall, pehme, pea-aegu uduselt sompus. (J. M.) 6. Talupoja keev ja terve veri voolas Aino soontes, paistis läbi tema ümmarguse näo roosatava naha, tuikas tema elurõõmsais siniseis silmades. (H. L.) 7. Õppinud vabrikutöölised tahusid palke, klompisid liipreid, raiusid seina. (J. M.) 8. Tööde vahel oli Paul vankrit remontinud, vahetanud katkise ratta. (H. L.) 9. Jaan kummardab viisakalt, võtab korvist muusikariista ja läheb töötuppa. (O. L.) 10. Nad ei võinud ometi teistest maha jääda, vaid pidid neist ette jõudma. 11. Tööst väsis ta ära, sundimast mitte. (E. V.) 12. Ta ei salli und teenijate silmis ega

väsimust nende näppudes. (E. V.) 13. Nii hiina noormehed kui ka neiid etendasid silmapaistvat osa oma rahva rahvuslikus vabadusvõitluses.

Samaliigilised ja eriliigilised täiendid.

58. Ühe ja sama nimisõna juurde kuuluvad täiendid ei ole alati samaliigilised.

1. Täiendid on samaliigilised, kui loetletakse eseme liike ühe teatava tunnuse (suuruse, vormi, värvi, materjali jne.) alusel. Niisuguseil juhtumel kuulub iga täiend ainult osale esemeist, mis on väljendatud põhisõnaga.

Näit. *Aasal kasvab siniseid, punaseid, kollaseid ja valgeid lilli.* (Osa lilli oli siniseid, osa punaseid jne.) *Meie ajalooõpetaja loeb eesti-, vene- ja saksa keelseid raamatuid.* (Täiendid väljendavad raamatute liike keele poolest.) *Õpilane ostis sinist, punast ja musta tušši.* (Täiendid väljendavad tuši liike värvilt.) *Kaupluses oli puust, papist, plekist ja plastmassist mänguasju.*

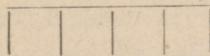
2. Täiendid on samaliigilised ka siis, kui nad määravad eset ühest küljest või kui teine ja järgnevad täiendid seletavad esimest, täpsustavad esimese täiendi tähendust, moodustades peaaegu nagu rea sünonüüme. Näit. *Kuivad, põuased päevad olid möödunud.* (Mõlemad täiendid iseloomustavad suviseid päevi samast küljest.) *Viimase paari aasta jooksul on linna peatänavasse ehitatud palju suuri, kuuekordseid maju.* (Täiend *kuuekordseid* täpsustab esimese täiendi *suuri* tähendust.)

3. Täiendid on eriliigilised, kui nad väljendavad eseme mitmesuguseid omadusi. Näit. *Mehel oli seljas pikk must lambanahkne kasukas.* (Täiend *pikk* näitab kasuka suurust, *must* — värvust, *lambanahkne* — materjali.)

Koma tarvitamine täienditega lauses.

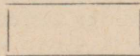
59. Samaliigilised täiendid eraldatakse kirjas üksteisest **komaga**. Eriliigilisi täiendeid ei eraldata kirjas üksteisest **komaga**.

1. Samaliigilised
eraldatakse
komaga

ô, ô, ô, ô

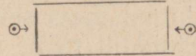
Täiendid on samaliigilised: loetlevad eseme liikide tunnuseid; iga täiend kuulub osale põhisõnaga väljendatud esemetest. Näit.: *mustad, valged, kollased ja pruunid kingad (mustad kingad, valged kingad jne.)*.

ô, ô, ô

Täiendid on samaliigilised ja määravad eset ühest küljest, kusjuures järgmine täiend täpsustab eelmist. Näit.: *oli ilus, selge, päikesepaistene ilm*.

2. Eriliigilised
— komaga ei
eraldata

ô

Täiendid on eriliigilised: määravad eset mitmest küljest, nagu näiteks kvaliteedi, värvi, materjali jm. poolest. Näit.: *kallid mustad lakknahast kingad*.

Märkus 1. Komast kahe täiendi vahel võib sõltuda lause mõte. Võrreldes: 1. *Raamatust ilmus uus parandatud trükk* (tähendab, parandatud trükk juba oli, nüüd ilmus uus parandatud trükk). 2. *Raamatust ilmus uus, parandatud trükk* (s. t. uus trükk, mis on ühtlasi ka parandatud).

Samuti ka: *Ma vajan teist, teravat nuga* ja *Ma vajan teist teravat nuga*. Kõnes väljendatakse seda vahet rõhu ja intonatsiooniga.

Lauses *Me ehitame uut, sotsialistlikku ühiskonnakorda* ei saa koma ära jätta, sest see kord on uus ja sotsialistlik samal ajal, mitte aga uus sotsialistlik vastandina mingile vanale sotsialistlikule korrale, mida pole kunagi olnud.

Märkus 2. Kujukaid täiendeid (epiteete) ilukirjanduslikes kirjeldustes vaadeldakse kui samaliigilisi ja seepärast võib nende vahel olla koma. Näit. *Thomas suunas oma läikiva, unistava pilgu aknast välja hallile, madalale taevale*. (Siin võib komad asendada sidesõnaga ning).

Märkus 3. Komadega eraldatakse ka põhisõnast täiendid, nii eriliigilised kui ka samaliigilised, kui neid on kaks või rohkem ja nad asetsevad oma põhisõna järel. Näit. *Järv, sügav ja sinine, veetles teda*. (Ühesõnalist täiendit põhisõna järel komadega ei eraldata. Näit. rahvalaulus *linad pikad liugjalle...*)

Harjutus 55. Leida kõik täiendid ja määrata, kas nad on sama- või eriliigilised, ning seletada koma esinemine või selle puudumine täiendite vahel.

1. Kapis leitud ilusaid siniseid, kirjuseid ja valgeid kindaid, villaseid, puuvillaseid ja siidist rätte ning pehmeid musti ja halle sokke. 2. Niisuguseis ühekordseis paekivist ehitatud hooneis elasid kunagi mõisniku ajal aidamehed, kärnerid ja mõisateenijad. 3. Keskmist kasvu, sirge, üleni nagu ainult lihastest ja soontest tahutud mees seisis lävel, hoides käes pihtisid, ja vaatles teda rahulikult mõne hetke. 4. Kortsulisest telliskivikarva punakast väikesest näost vaatasid trotsivad ja kaugeltki mitte norutavad sinakad silmad. (H. L.) 5. Madalad lapitüd ja kühmuvajunud majad toetusid seljaga vastu lepametsa. 6. Ussisoo kohale tõuseb isegi kõige kuivemal ning soojemal suveõhtuil tihe külm udu. (H. L.) 7. Ta õppis põhjalikult tundma neid pealtnäha pisut puiseid, kareid ja tahumatuid, kuid südameilt kuldaväärt inimesi. 8. Ta oli kuulus kääride, habemenugade, saagide ning terariistade teritaja. 9. Hiljem kihutasid jälle nooltena mööda välgatavad autod, mustad, punased, hallid, nagu ajaksid nad üksteist taga. (E. M.)

Harjutus 56. Lisada antud lausetes sõredalt trükitud täienditele uusi täiendeid.

Kaupluses müüakse villaseid .... kangaid. Talvel kannavad inimesed nahast .... jalatseid. Tuled soojad .... suveilmad. Kogu aas kiretas kollastest .... lilledest. Riivil oli eesti- .... -keelseid raamatuid. L ä b i p a i s t e v .... vesi voolas vuliseses ojas. Eemalt paistis suur .... puu laiade .... okstega.

Näidis. Kaupluses müüakse villaseid, linaseid ja puuvillaseid kangaid.

Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus.

60. Lauses *Abruka ja Vilsandi saar kuuluvad V. Kingisepa-nimelise rajooni koosseisu* on kahe täiendi (*Abruka* ja *Vilsandi*) põhisõna *saar* vormilt ainsuses, kuigi ta sisuliselt tähendab mitmust, sest jutt on kahest saarest. Niisugune tarvitusviis on seletatav sellega, et põhisõna *saar* on sisuliselt seotud mõlema täiendiga (*Abruka saar* ja *Vilsandi saar*), kuid teda ei korrata ja ta esineb ainult viimase täiendi juures. Tegelikult on sellises lauses kaks alust (*Abruka saar* ja *Vilsandi saar*), ja sellepärast esinebki öeldis mitmuses.

Samasugune täiendi ja põhisõna suhe (põhisõna ainsuses) esineb ka järgmistes lausetes:

Tallinna ja Tartu linn on suurimad Eesti NSV linnad. See tütarlaps räägib vabalt vene ja eesti keelt. Eesti NSV suure-

mad turbatööstused asuvad Ellamaa, Lavassaare ja Ulila r a b a s. Punase ja kirju le h m a piimaand on tõusnud.

Kui seda tüüpi lauses mitme täiendiga põhisõna on mitmuses, siis see tähendab, et iga täiendiga seoses olev põhisõna on mitmuses. Näit. *Tallinna ja Tartu õ p e t a j a d võtsid konverentsist osa.* (Õpetajaid oli kummastki linnast palju.) *Tartu ja Võru rajooni kolhoosid laiendavad hoolega külvipinda ja suurendavad karja.* (Kolhoose on kummaski rajoonis palju.)

Võrrelda:

Nõupidamisest	Nõupidamisest	Nõupidamisest
võttis osa I ja II keskkooli esindaja. (Kahel koolil oli üks ühine esindaja.)	võtsid osa I ja II keskkooli esindaja. (Kummastki koolist oli üks esindaja.)	võtsid osa I ja II keskkooli esindajad. (Mõlemast koolist olf mitu esindajat.)

Märkus. Kui sääraseis lauseis võiks tekkida ebaselgus, kas on juttu ühest või mitmest olendist, esemest jne., siis on soovitav arusaamatuse vältimiseks sidesõna ja asemel tarvitada sidesõna nii... *kui ka* või *samuti*. Näiteks lauses *Tartu linna ja rajooni nõukogu valiti veebruaris* ei ole selge, kas Tartu linnal ja Tartu rajoonil on kummalgi eraldi nõukogu või on neil üks ühine nõukogu. Seepärast on soovitav see lause sõnastada järgmiselt: *Nii Tartu linna kui ka rajooni nõukogu valiti veebruaris.*

Harjutus 57. Sulgudes antud sõnad panna kas ainsusse või mitmusse ja põhjendada.

1. «Kalevi» ja «Dünamo» (meeskond, võistlema) omavahel. 2. Jõgeva ja Elva (traktoriijaam, võistlema) traktorite remondi õigeaegse täitmise eest. 3. «Ühisjõu» ja «Esimese Mai» (kolhoos, tõusma) eesrindlikeks kolhoosideks. 4. Nii lehmade kui ka lamaste (laut, olema) ehitatud kivist alusmüüri-ga. 5. Jõgeva ja Tartu (rajoon, täitma) ehitusplaani. 6. Hea väetamise tulemusena (andma) tera- ja aed(vili) head saaki. 7. Või, kohupiima ja villa (toodang, kasvama). 8. Meie tehased saavad uusi masinaid peasjalikult Leningradi ja Moskva (linn). 9. Ta on pikemat aega elanud Väandra ja Suure-Jaani (alev). 10. Esimese ja teise (viisaastak) tulemused haridus- ja kultuuri(töö) alal on määratu suured. 11. Alg- ja kesk(kool) õpilaste arv on suurenenud.

Kokkuvõtavad sõnad koondlauses.

61. Samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete ees või järel võib-olla kokkuvõttev sõna (või sõnaühend). Näit. *Meie metsades esinevad järgmised lehtpuud: kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad. Kased, haavad, lepad,*

tammed, vahtrad, saared ja jalakad — kõik need lehtpuud kasvavad meie metsades.

Kokkuvõtvaiks sõnaks nimetatakse niisugust lauseliiget, mis on üldisema tähendusega kui loetelu liikmed, ja ta on ühtlasi sama lauseliige, milleks on tema juurde kuuluvad samaliigilised lauseliikmed. Järelikult vastab kokkuvõttev sõna samale küsimusele, millele vastavad samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed.

Kokkuvõtvaiks sõnadeks on harilikult ase- ja määr-sõnad *kõik, kogu, keegi (kedagi), miski (midagi), kõikjal, mil-lalgi* jt. Näit. *Õppejõud, üliõpilased, teenistujad ja tehniline per-sonal — kõik olid avaaktusele kokku tulnud. Pimedas ei olnud näha midagi: ei puid ega põõsaid, maja ega aeda.*

Kokkuvõtvaiks sõnaks võib olla ka igasugune teine sõna, mille on üldistavam tähendus, võrreldes korduvate lauseliikmetega. Näit. *Seljakotis oli jahisaak: kaks tetre, üks part ja suur hall jänes.*

Kirjavahemärgid koondlauses loetelu puhul.

62. 1. Kui samanimelised lauseliikmed esinevad loetelu kujul kokkuvõtva sõna järel (mis võib ka puududa), siis pannakse nende ette **koolon**.

Kirjandusteosed on kolmesugused: lüürilised, eepilised ja dra-maatilised. Kasetohust kaussides ilutsesid igasugused metsaannid: õunad, mustikad, maasikad, vaarikad, murakad. (A. J.)

Komisjon otsustas:

- 1) ära kuulata sm. N. aruanne kirjandusringi tööst,
- 2) kontrollida eelmise koosoleku otsuse täitmist,
- 3) . . . . .

Lühema loetelu puhul, mille ees puudub kokkuvõttev sõna, koolonit ei tarvitata. Näit. *Meie aias kasvab õuna-, pirni- ja ploompuid.*

2. Kui loetelu järel on kokkuvõttev sõna, nagu *kõik, midagi, see, need, siin, seal, ei miski* jt., siis pannakse selle kokkuvõtva sõna ette **mõttekriips**. Näit. *Komandörid, sõdurid, vabrikutöölised — kõik võtsid rongkäigust osa. Päev ja öö, täis ägedaid lahinguid, paljude kalliste võitluskaaslaste kaota-mist, igavesti kirjutamata jäänud sangaritegusid, vahvust ja jul-gust — see kõik oli viinud neid ainult neli- või viissada meet-*

rit edasi. (E. M.) *Poola, Tšehhoslovakkia, Bulgaaria, Rumeenia, Ungari, Albaania* — need on Euroopa rahvademokraatia maad.

Märkus 1. Kui lauses esineb üldistav sõna, mis ei ole sama lauseliige kui loetelu (ja seega ei ole kokkuvõttev sõna grammatilises tähenduses), siis koolonit ei panda, näit. *Meie tähtsamad koduloomad on veis, hobune, siga ja lammas, kus koduloomad on öeldistäide, veis, hobune, siga ja lammas alused.* Ainult ametlikus ja teaduslikus keeles tarvitatakse niisugusel juhtumil koolonit, näit. *Koos olid: direktor Kūbarsepp, partorg Sirp ja ametiühingu komitee esimees Lippur.*

Märkus 2. Kui üldistavaks sõnaks on lisand, mis kuulub igale põhisõnale, siis ei ole selle järel mingit kirjavahemärki, näiteks *Kirjandusringi koosolekul esinesid referaatidega üliõpilased Kuusk, Sommerling ja Palupera.*

Märkus 3. Kooloni asemel võib kokkuvõtva sõna järel esineda ka mõttekriips, kui loetelu ees on pikem paus, näiteks *Jalutusruumist võib kolm ust — esimene einelauaruumi, teine teisele korrale, kolmas näitelavale.* (O. L.)

Kui lause keskel sõnadele *nagu* ja *näiteks* järgneb loetelu, siis pannakse nende sõnade ette koma. Näit. *Kuuendasse käändkonda kuuluvad ka käsi-tüüpi sõnad, nagu süsi, vesi, mesi, lüsi, esi, tōsi, susi.* Astmevahelduslikel käändsõnadel, mis ainsuse nimetavas ühesilbilisteks lühenenud, on ainsuse osastav tugevas ja omastav nõrgas astmes, *näiteks tükki — tüki, venda — venna, karku — kargu, lehte — lehe.*

Pikema loetelu puhul pannakse *näiteks* järele koolon. Kui loetelus esinevad lauseliikmed on jaotatud rühmadesse, eraldatakse rühmad üksteisest semikooloniga. Näit. *Slaavi keelte hulka kuuluvad: vene, ukraina, valgevene (ida-slaavi keeled); poola, tšehhi, slovaki (lääne-slaavi keeled); bulgaaria, serbia, kroaadi ja sloveeni (lõuna-slaavi keeled).*

Harjutus 58. Põhjendada kõigi kirjavahemärkide tarvitamist antud lausetes ning märkida, mis lauseliikmeks on korduv ja kokkuvõttev sõna.

1. E. Vilde ilukirjanduslik toodang jaguneb kolme pealiiki: romaanid, näidendid ja jutustused. 2. Vastavalt üldisele programmile on Hiina Rahvavabariigi kodanikel seaduse kohaselt järgmised õigused: valida ja olla valitud, veendumuste, sõna-, trüki-, koosolekute, organisatsioonide ja ühingute, kirjavahetuse, isiku-, elukoha-, liiklemis-, usutunnistuse ja demonstratsioonide vabadus. 3. Rööpaid, teraskonstruksioone, tööpinke, aurukatlaid, vedureid, vaguneid, kemikaale, riiet, toiduaineid — kõike seda toodab nüüd Hiina tööstus üha suuremates kogustes. 4. Seinä ääres pisuke laud, ühes nurgas vana kapp ilma lukuta,

räsakil uksega, siin ja seal tolgendavad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas — see oli kõik maja ilu ning vara. (E. P.) 5. Poliitiline võitlus vabrikus, kodusõja päevil, konspiraatiivne töö — see kokku oli suur kool, mille endine Musta-Jaani karjapoiss noorelt läbi tegi. (V. J.) 6. Tallinna ümbruse metsades, heinaküünides, kivimurru aukudes — igal pool oli tööliste löök-salkade liikmeid peidus. (V. J.) 7. Eristatakse kaht loomade aretusmeetodit: puhasaretus ja ristaretus ehk ristamine. 8. Seedekanali peamised osad on järgmised: suuõõs, kurk, söögitoru, magu, peenja jämesooleid.

Harjutus 59. Panna koma ja koolon või mõttekriips, kuhu vaja.

1. Eesti NSV-s on järgmised suuremad jõed Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. 2. Lauseliikmed on alus öeldis sihitis määrus ja täiend. 3. Koolipeo kavas olid järgmised ettekanded päevakohane kõne üks Beethoveni sonaat Fadejevi romaani «Noor Kaardivägi» lavastus mõned võimlemisettekanded ja lõpuks kooli orkestri esinemine. 4. L. Koidula Juh. Liiv Debora Vaarandi ja J. Smuul need on tema lemmikluuletajad. 5. Veel üks kapp äripaberite jaoks kopeerimispress ja paar tooli sellest koosnebki kogu sisustis mu tulevases tööruumis. (O. L.) 6. Eesti diviisi 2. parteikonverents 1919. a. juunis arutas järgmisi küsimusi olukord Eesti diviisi väeosades Punaarmee eesti väeosade edasised väljavaated parteitöö väeosades. 7. Miks sajatatakse kroonitud vägivallavalitsust tsaare keisreid kuningaid mikaaadosid sultaneid? (V. K.) 8. Eesti rahvaluulet võib liigitada kolme põhirühma ehk -liiki 1) rahvalaulud 2) rahvajutud 3) rahvaluule lühivormid (mõistatused vanasõnad ja kõnekäänud). 9. Lumised järvekäärad kauge metsa tumedad sakid päikesepaistel sädelevad põlluvöötide kumerad kaared see kõik justkui süütas põlema iseäraliku leegi August Tarmaku silmades. (E. M.)

Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest koondlauses.

63. 1) Korduvate aluste, öeldiste, öeldistäidete vahele, kui nende vahel ei ole sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või, nii(hästi) ... kui (ka)*, pannakse **koma**.

2) Samaliigiliste sihitiste, täiendite ja samalaadiliste määruste vahele, kui nende vahel ei ole sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või, nii (hästi) ... kui (ka)*, pannakse **koma**.

3) Liitsõna korduva osa (täiend- või põhisõna) ärajätmise puhul tarvitatakse **sidekriipsu**.

4) Kui samanimeliste lauseliikmete vahel esineb sidesõna *kuid, vaid, aga, ent, eriti, samuti* jne., siis pannakse nende ette **koma**.

- 5) Samanimelistest lauseliikmetest moodustatud pikema loetelu ette pannakse **koolon**.
- 6) Loetelu alajaotuste vahele pannakse **semikoolon**.
- 7) Loetelule järgneva kokkuvõtva sõna ees seisab **mõttekriips**.

Harjutus 60. Panna koma, kuhu vaja.

1. Vene rahva hulgast on esile kerkinud suuri väejuhte nagu Peeter I Suvorov ja Kutuzov laevastikujuhid Ušakov ja Makarov. 2. Virgüül kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (E. V.) 3. Oli varane sügav talv. Sadas paksu laia lund. (A. T.) 4. Onu naeratab habemesse sõna lausumata võtab tangid tõmbab ääsitulest heletulise rauatüki asetab selle alasile ning lööb vasaraga. (O. L.) 5. Metall krigiseb paindub murdub kriiskab tasakesi hüppab tagasi endisse asendisse murdub veelgi sügavamalt. (A. J.) 6. Tee on tore lai sile ja sadade kilomeetrite pikkune. 7. Jänes oli nüüd ütlemata õnnelik unustas nii keelud kui käsud sõi kõik lõhmused paljaks tüvest ladvani. (A. J.) 8. See oli kitsas ja madal lund täistuisanud kraav. (E. M.) 9. Ta silme ees sätendasid ikkâ veel need edevad lumekillud oma külma uhke läikega. (E. P.) 10. Kirjanik Tammsaare on sündinud Järvemaal Madise kihelkonnas Albu vallas 30. jaanuaril 1878. 11. Kirjanik Eduard Vilde suri 26. detsembril 1933. aastal kell 10 õhtul. 12. Kalapüügil püütakse lihtõngega särge ahvenat latikat säinast linaskit viidikat jt. spinninguga haugi lõhet iherust ahvenat jt. liblikaga hõrnast iherust viidikat jt. 13. Ööloomadel esinevad sageli ühtlane laiguline või tähniline ähmane pruunikas või hallikas värvus vaiksed liigutused meelte teravus. 14. Õppetegevus kõrgemates koolides toimub peamiselt loengute seminaride praktiliste ja laboratoorsete tööde ning harjutuste teel. 15. Asukoha järgi liigitatakse umbrohud aia- põllu- karjamaa- heinamaa- prüghunniku- ja aia- ääre-umbrohtudeks. 16. Tekkelt liigitatakse turbad pilliroo- tarnapruunsambla- lepa- ja madalsooturbaks. 17. Hüppeid sooritatakse hobusel kitsel hüppelaual vedruhoolaual ja üle nõõri. 18. Võistlus sportlikel aladel on jõu ja võimete katsetamine osavuses kiiruses ja vastupidavuses. 19. Kommunistlik partei on kasvatanud ja kasvatab pidevalt nõukogude rahvast patriotismi rahvaste sõpruse ja piiritu truuduse vaimus kodumaale. 20. Tatarlased ja baškiirid kasahhid ja tšuvašid marid ja udmurdid jakuudid ja karjalased Dagestani ja teised rahvad asusid juba 1918. aastal vene töölisklassi kaasabil uue vaba elu ülesehitamisele. 21. Enne Suurt Isamaasõda andis Ukraina NSV poole kogu Nõukogude Liidu tootetavast kivisöest ligi kaks kolmandikku malmist ühe kuuendiku masinatest ligi kolmveerand suhkrust ühe kuuendiku nisusaagist. 22. Väga tähtis on põllumajanduses sordiseemnete küsimus teravilja põldheina loomatoidujuurikate köögivilja jne. alal. 23. Sügavasti tungida naiskolhoosnikute ellu ja töösse aidata neil korraldada tööd loomafarmides põllutööbrigadides ja neid

kaasa tõmmata aktiivsele ühiskondlikule tööle kolhoosis — see on traktorijaama poliitosakonna töötajate üks olulisi ülesandeid.

Harjutus 61. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid ja sulgudes olevad sõnad nõutavasse vormi.

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsiooni (põhiseaduse) § 22 kõlab järgmiselt:

Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik koosneb Altai Krasnodari Krasnojarski Primorje Stavropoli ja Habarovski (krai) Amuuri Arzamassi Arhangelski Astrahani Balašovi Belgorodi Brjanski Velikije Luki Vladimiri Vologda Voroneži Gorki Groznõi Ivanovo Irkutski Kaliningradi Kalinini Kaluuga Kamenski Kemerovo Kirovi Kostroma Kuibõševi Kurgaani Kurski Leningradi Lipetski Magadani Molotovi Moskva Murmanski Novgorodi Novosibirski Omski Orjoli Pensa Pskovi Rostovi Rjasani Saraatovi Sahalini Sverdlovski Smolenski Stalingradi Tambovi Tomski Tuula Tjumeni Uljanovski Tšeljabinski Tšitaa Tškalovi ja Jaroslavli (oblast) Tatari Baškiiri Dagestani Burjaatmongoli Kabardiini Komi Mari Mordva Põhja-Osseedi Udmurdi Tšuvaši ja Jakuudi (autonoomne nõukogude sotsialistlik vabariik) Adõgee Mägi-Altai Juudi Tuva Hakassi ja Tšerkessi (autonoomne oblast).

V. LIITLAUSE.

Liitlause mõiste ja liigitus.

64. 1. Liitlause moodustab mõttelt ja intonatsioonilt ühtse, tervikliku suhtlemisühiku, kuid oma ehituselt koosneb ta kahest või rohkemast lihtlausest.

Lihtlause	Liitlause
1. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide teener. Ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt. Viimaste huvides oli luua rida nn. «puhverriike» Nõukogude Liidu piiril. Siit lootsid nad esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.	1. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide teener ja ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt, kelle huvides oli luua rida nn. «puhverriike» Nõukogude Liidu piiril, kust nad lootsid esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.
2. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt. Mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal ei saanud juttugi olla.	2. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt, seepärast ei saanud juttugi olla mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal.

Kahest või mitmest omavahel seotud lihtlausest koosnevat lauset nimetatakse **liitlauseks**.

Nagu eespool toodud näidetest selgub, on liitlauseesse ühendatud lihtlauseid omavahel mõtteliselt seotud. Me võime näiteks üheks

liitlauseks ühendada lihtlauseid: *Isa tegi kodanlikus Eestis ööd kui päevad tööd. Rikkaks ta siiski ei saanud. Ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.*

Isa tegi kodanlikus Eestis küll ööd kui päevad tööd, kuid rikkaks ta siiski ei saanud, sest ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.

Märkus. Mõtteliselt erinevaid lihtlauseid on võimatu üheks liitlauseks ühendada. Näit. *Vaal on imetaja. Tuul sahistab puulehti.*

2. Lihtlauseste mõttelise seose vormistamise viisidelt jagunevad lihtlauseid rindlausesteks ja põimlausesteks.

Liitlauseid, mis koosneb samaväärseist lauseist, mis üksteisele ei alistu, nimetatakse **rindlauseks**.

Rindlauseid moodustavad laused säilitavad iseseisva tähenduse ja grammatilise vormistuse. Näit. *Mustad pilved katsid taeva ja varsti hakkas vihma sadama. Ristikhein oli küll haruldaselt hea ja kartulid oma lopsakate pealsetega töötasid rikkalikku saaki, aga sel suvel see ei mõjutanud ühegi vargamäelase meeletu kuigi palju.* (A. T.)

Märkus. Rindlause erineb mitme öeldisega koondlausest selle poolest, et rindlause igal öeldisel on oma alus, kuna koondlausest on üks alus. Näit. Rindlause: *All lepikus lõi ööbik oma nuuksuvat lugu, kaasikust kajas taoti rukkiräägu särisev saagimine ja kasteniiskes heinas andsid sirtsud hilist kontserti.* (E. V.) Koondlause: *Teomehed mõisate väljadel jätavad töö seisma, nabivad hobuse adra eest, kihutavad koju, rakendavad looma vankri ette ja sõidavad sõtta.* (E. V.)

Kui aga öeldised on umbisikulised, siis loetakse rindlauseks niisugust lauset, mille igal öeldisel on oma sihtis ja määrus, mistõttu need osad on iseseisvamad, ning nende vahel on kõnes väike paus.

Näit. *Suvel pandi heinad kuhja, talvel veeti nad reega koju.*

Kui aga umbisikulises lauses korduvatel öeldistel koos laienditega on mõni sõna, mis käib nende kõikide kohta, siis on see koondlause. Näit. *Põllul nüideti kaera, võeti kartuleid ja veeti hobustega ädalat küüni.*

3. Liitlauseid, milles üks lause teisest sõltub ning seletab seda, nimetatakse **põimlauseks**.

Põimlausest alistub üks lause grammatiliselt teisele, laiendab seda või seletab mõnd sõna selles lauses. Näit. *Kui Nõukogude armee oli purustanud Saksa fašistliku sõjaväe, said kõik orjastatud Euroopa rahvad vabaks.* (Siin sõltub esimene lause teisest, alistub temale. Esimene lause laiendab teise lause öeldist *said vabaks*, vastates määruse küsimusele *milla?*) *Partisanid andsid külaelanikele*

juhtnõore, kuidas vaenlast nõrgestada. (Siin sõltub teine lause esimesest, laiendab sõna *juhtnõore* ja vastab täiendi küsimusele *missuguseid?*) *Ta astus alla mööda kivitreppi, mille lõpus avanes kõrge võlvlaega kelder.* (E. M.) (Siin sõltub teine lause esimesest, alistub grammatiliselt temale. Ta laiendab nimisõna *kivitreppi*, vastates täiendi küsimusele *missugust?*) *Me ei luba, et maailma laastaks saagiahnete nurjatu jõuk!* (P. R.) (Siin sõltub teine lause esimese öeldisest, vastates sihitise küsimusele *mida?*)

Põimlause koosneb pealausest ja kõrvallausest.

Seda lauset, millest põimlausest sõltub teine lause, nimetatakse **pealauseks**.

Seda lauset, mis teisest sõltub ning selle mingit sõna (või kogu lauset) laiendab, nimetatakse **kõrvallauseks**.

Ühele pealausele võib alistuda mitu kõrvallauset ja üht kõrvallauset võib veel teine kõrvallause laiendada. Näit. *Kui sa venda näed, siis ütle talle, et me läksime heinamaale.* (Siin on pealause *siis ütle talle*, teised on kõrvallaused ja mõlemad sõltuvad pealausest.) *Tegelik elu näitab tuhandete faktide varal, et nõukogude kord garanteerib tõeliselt vaba ja viljaka arenemise igale rahvale, kes on asunud sotsialismi ehitamisele.* (Siin on esimene lause pealauseks, teine täiendab pealuset, vastates küsimusele *mida näitab?*, kolmas lause täiendab esimest kõrvallauset, vastates küsimusele *missugusele rahvale?*)

Lihtlauseid võivad olla liitlausest ühendatud kahel viisil.

1) Nad võivad olla ühendatud sidesõna või mõne siduva ase- või mäarsõna abil. Näit. *Moskva on sotsialistliku kultuuri keskus, mille poole vaatab kogu eesrindlik kultuurne inimkond. Vasaku käega äigab ta üle laubal oleva suure veripunase muhu, mille vihane tragun lõi talle püssipäraga, kui ta ei tahtnud aru saada, et ta on vañg, kes peab teistega ühes minema.* (E. V.) *Ilm oli küll pilvine, kui d vihma ei sadanud. Ta võis võitlust uuesti alata, ja seda ta tahtiski.* (E. V.)

2) Lihtlauseid võib ühendada liitlauseks intonatsiooni abil ilma sidesõnata või muu siduva sõnata. Näit. *Kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad kultuurisaavutused kodanlusele, sotsialistlikus ühiskonnas on nad töötava rahva teenistuses. Igaühelt nõutakse tema võimete järgi, igaühele antakse tema töö järgi. Mees muheles heameele pärast: tema töö oli tunnistatud auhinna vääriliseks.*

Harjutus 62. Tõmmata koondlause samaliigilistele lauseliikmetele joon alla, rindlausetes märkida alus ja öeldis (a., ö.).

A. 1. Eit võtab vikati ja läheb heinamaa poole. 2. Natukese aja pärast astub vanamees talle järele ja töö jätkub endist viisi. 3. Heameelega istuvad eit ja taat laua äärde, kastavad leivatüki kalaleeme sisse ja maitsevad ka kala ennast. 4. Varsti on tuli kustunud ning eit ja taat puhkavad põhukotil. (A. T.) 5. Mari ise on ees ja taga, aga ta on enam sundija kui kaastöötaja. (E. V.) 6. Aur, niiske ja külm nagu härmatis, heljub soo kohal. (O. L.) 7. Pliidi all pragiseb tuli, seintel värisevad varjud, lae all keerleb suits sinaka viiruna. (O. L.) 8. Õues kaagutavad kanad, läbi lah-tise akna voolab lillilõhna ja sääski sisse. (O. L.) 9. Harilikult on siis juba Juku põllud ja metsad läbi käinud, supelnud, kohvi joonud ja asutab Sõrrule minekut. (O. L.) 10. Oieti need on ainult katsepeenrad, kuid jäägu temale õigus neid nimetada põldudeks. 11. Laman siin otsekui maailma teisel äärel, kuid siiski oma päriskodus. (O. L.) 12. Poiss ei läinudki peole, vaid hakkas jälle raamatut lugema. 13. Õmblusmasin vuriseb, käärid lõgisevad, nõelad vilguvad. (E. V.)

B. 1. Koputan, astun sisse, teretan ja seisan ukse kõrval. 2. Meile soovitakse õnne, peetakse kõnesid, lastakse elada, ühe sõnaga, tehakse läbi kõik need kometimängud, mis on paratamatud niisugustel kordadel. 3. Kella kaheksaks oleme oma hommikuse töö lõpetanud, siis avatakse apteegiuks ning meie töölised läheme laboratooriumi oma päevatööle. 4. Tassime kaevult rasket veepange nagu kaks härjapõlvlast, kanname puid kööki, peseme põrandaid. 5. See on halb päev meie proviisorile, veel halvem on õhtu. 6. Ta põdevat südamehaigust, aga olevat juba paranemisel. 7. Hakkan otsima oma mütsi, jooksen ringi nagu uimane, aga süda hüpleb rõõmust. 8. Kollakashalli paelana lookleb maantee läbi valmivate viljapõldude; heleselge kuupaiste tikib pärleid kaste-pisaraist. 9. Vahel hüpleb põõsaste vahel mõni arg loomake ning põgeneb surmahirmus, silmates mind. 10. Kurjustustest hoolimata ei lahkunud koer poisi kannult, jooksis mõne sammu kaugusel, liputades saba. (O. L.)

C. 1. Natuke hiljem ta lahkus, läks jälle läbi päikeses sädelevate äärelinna tänavate, peatus pisut sillal ning teeskles üle selle serva allavaatamist. 2. Tuleb pikk plank okastraadiga ülemisel serval, tuul toob ninna määratu suurest plekk-korstnast välja-venivat ja kohe tuulde hajuvat suitsu, paistavad juba vabrikuhoonete süsimustaks tahmunud katused. 3. Agulitänavad on tühjad, pilved lendavad madalalt üle hallide sindelkatuste. 4. Suur parv varblasi tõuseb järsku lähedaiseisva maja nurga varjust lendu, vuriseb läbi päikesepaistelise talveõhu, kaob valendavate katuste taha. 5. Kuskil seletati midagi monotoonselt venitades, kuskil naerdi, kuskil vannuti südametäiega. (A. J.)

Harjutus 63. Kirjutada järgmisest harjutusest välja eraldi rind- ja põimlauseid ning viimaseis tõmmata pealausele joon alla.

Iga kord on mul kindel otsus mitte kunagi enam tulla ööseks järvele, kuid ma tulen siiski. Juba laupäeva hommikupoole olen veidi rahutu ja õhtul mind ei pea kinni ükski vägi. Juba aegsasti enne päikese tõusu oleme jälle järvel, sest meie ahnus ei tunne piire. Ma norin Taavetiga tüli, otsekui oleks tema süüdi, et järvel on tihe udu ja karge vilu. Suuremaa järves on vähke veel nii tihedasti, et üsna sagedasti võib kaabata isegi kaks või kolm tükki korraga. Juhtub sedagi, et otse lootsiku serva juures musta nuiana tukub mõni haug. Üks part prääksub kuskil ja kohe seepeale kostab püssipauk. Valulik võpatus läbibistab kogu mu olemuse, ja koju, koju tahaksin. Lükkame lootsiku valge kase juurde, Peep loeb vähid kotti ja siis poeme Oasti küüni, värsketesse heintesse. (O. L.)

A. RINDLAUSE

Sidesõnaga ja sidesõnata rindlause.

65. Lihtlauseid liidetakse rindlauseks harilikult sidesõnade abil, kuid nad võivad liituda ka ilma sidesõnadeta.

1. Sidesõnad, mille abil lihtlauseid liidetakse rindlauseks, on ühendavad, eraldavad ja vastandavad ning mõnivad.

1) **Ühendavad** sidesõnad on *ja, ning, ega*. Näit. *Mets mühiseb tuule käes, ning mändide ladvad vajuvad ja tõusevad lainetena. Väljas oli selge ilm ja taevatähed sirendasid küla kohal. Enne kanali ehitamist ei kasvanud seal vili ega õitsenud lilled. Leitnant hüppas sõduri juurde, ja mõlemad hakkasid automaatidest vaenlast tulistama. Ma tõukasin ust ning see avanes.*

2) **Eraldavad** sidesõnad on *või, kas... või*. Sidesõna *või* seob erineva tähendusega lauseid. Näit. *Kas õpite saksa keelt või on teie koolis inglise keel võõrkeeleks?*

3) **Vastandavad** sidesõnad on *aga, kuid, vaid, ent* ja **mõönvad** sidesõnad *siiski, ometi* jt. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis oma tähenduselt on üksteisele vastukäivad. Teine nähtus seatakse esimesele vastu või ta erineb millegagi esimesest.

Näit. *Ta piilus ettevaatlikult aknast välja pimedusse, kuid seal ei olnud midagi näha. Madis katsus ka kuulata, aga see oli võimatu.* (E. P.) *Ta parem jalg oli kange ja käsigi ei tahtnud hästi sõna kuulda, kuid ta käigus oli ikka endine hoog ja rüht.*

(E. M.) *See oli parim kajut laevas, ometi polnud siin midagi luksuslikku.* (A. H.)

Erilise rühma moodustavad seletavad laused.

Seletavate lausetega selgitatakse eelmise lause sisu, s. o. antakse seletus kogu eelmise lause mõtte kohta. Neid lauseid seovad sõnad *nimelt, see on, samuti, järelikult, seepärast* jt.

Näit. *Pikne avaldab värskendavat mõju loodusele, nimelt ta puhastab ja jahutab õhku. Mihkel Veske vanemad ei osanud lugeda, seepärast sai ta esimese õpetuse lellelt ja selle tütrelt. Nüüd kuivendatakse soo ja tehakse ta põllumaaks, s. o. teostub meie isaisade unistus. Ilm oli külm, seepärast tuli soojalt riietuda.*

2. Sidesõnata rindlause on niisugune rindlause, milles laused on küll mõtteliselt ühendatud üheks tervikuks, kuid lausete ühendamine ei toimu sidesõnade, vaid ainult intonatsiooni abil.

Näit. *Ilm oli selge, täiskuu tõusis metsa tagant, küla magas sügavas vaikuses (üheaegsed nähtused). Kuuldus vedurivilet, konduktor hüppas vagunitrepile, rong hakkas liikuma (üksteisele järgnevad nähtused). Meie tahame rahu, imperialistid õhutavad sõda (vastandlikud nähtused). Polnud sel mehel aega habetki ajada — kõik oma suvised vabad tunnid veetis järvel.* (Teine põhjus, esimene järeldus).

Harjutus 64. Seletada rinnastavate sidesõnade tähendus järgnevais lauseis.

1. Täna on küll üsna tavaline äripäev, ometigi on siin hoopis elavam liikumine kui harilikult. (A. J.) 2. Väikestes töökodades pääsed igasuguse töö juurde, õpid kõike, aga suurtes õpid ainult üht osa. 3. Nii saab pikil õhtuil ja õil valmis nii mõnigi «filosofiiline» kiri, kuid hommikuti nad harilikult lähevad kõik üht teed — tulle. (O. L.) 4. Seda küsimust nad polnud tahtnud arutusele võtta, aga see oli ootamatult päevakorda tõusnud. (J. M.) 5. A. 1871 kavatses C. R. Jakobson hakata Tallinnas ajalehte välja andma, kuid oodatud luba jäi seekord tulemata. 6. Kas te tellite uue tööpingi, või me hakkame seda vana remontima? 7. Maad ei künna nüüd enam sahaga ega vilja lõigata ammugi sirbiga: tööstus on andnud põllumajandusele traktoreid ja kombaine suurel arvil. 8. Kõik nad töötasid edasi ja raskused ning hädaoht ühendasid neid tihedamalt kui kunagi varem. (J. M.)

Kirjavahemärgid rindlauses.

66. 1. Kui rindlausesse kuuluvad lihtlaused on ühendatud sõnadesga *aga, kuid, vaid, ent, seepärast, siiski, ometi, nimelt, samuti, järelikult, ainult, eriti, s. o.* (see on), näiteks jt., siis pannaakse nende ette **koma**.

Märkus. Sidesõna *aga* ei ole alati teise lause algul, vaid mõnikord lause sees, koma aga pannakse lausete piiri kohale. Näit. *Juhan räägib oma konksus sõrmedest, ise aga on sirge ja võimukas...* (E. K.)

<i>aga, kuid, vaid, ent, seepärast, samuti, järelikult</i> ees esineb koma	<i>ja, ning, ega, või</i> ees puudub koma
Oli veel hämar, kuid sügisene taevas hakkas juba pikkamisi valgenema. (E. M.) Tuul oli küll vaiksemaks jäänud, aga meri oli ikka veel rahutu.	Matise vana taskukell näitas üheksandat tundi ning mehed valmistusid paadi põhja pikali heitma. (A. H.) Eile me ei saanud uisutada ega olnud võimalik ka suusatada.

Rindlauses esineb koma sidesõnade *ja, ning, ega, ehk, või* ees järgmistel juhtumitel:

1) kui *ja* või *ning* alustab järsult erineva, uue mõttega lause, mis eelmisega on sisuliselt vähe seotud, või kui pikemas lauses tahetakse teha suurem paus;

2) kui *ja* või *ning* tähendab peaaegu *aga* või *kuid*;

3) kui *ega* tähendab *kindlasti ei, ei vist*;

4) kui *ehk* tähendab *vahest, võib-olla*;

5) kui *voi* tähendab *vastasel korral, muidu*.

Näit. *Suur paks pilv ähvardas heina kokkupanemist takistada, ja just siis kõige kibedamal ajal pidi Valdeko kiiresti ära minema.* (Valdeko äramine ei ole pilve kerkimisega mõtteliselt seotud.) *Oli juba möödunud peaaegu kümme tundi, ja mehi polnud ikka veel näha.* (Siin *ja* tähendab *kuid*.) *Mis sa muidu ootad, ega ta niikuinii tule.* (Siin *ega* tähendab *vist ei, kindlasti ei*.) *Katsume veel, ehk jõuame valmis.* (Siin *ehk* tähendab *vahest*.) *Me teeme selle töö veel täna ära, või meie rühm jääb võistluses alla.* (Siin *voi* tähendab *vastasel korral*.)

Muidugi esineb sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lauseosast komaga. Näit. *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma tein!* (Sidesõna ja ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega.) *Vend ütles, et tal ei ole aega meile sisse astuda, ja sõitis edasi.* (Sidesõna ja ees on koma sellepärast, et seal lõpeb kõrvallause.) *Telefoni juurde kutsutakse kas sm. Kuusikut, pearaamatupidajat, või sm. Luike, arveametnikku.*

2. Sidesõnata rindlauses pannakse kirjavahemärgid vastavalt mõttelisele seosele.

1) Lühikesed, mõttelt lähedased laused, mis kuuluvad sidesõnata rindlausesse, eraldatakse üksteisest **komaga**. Näit. *Päike paistis, taevas sinetas, pea kohal laulsid lõokesed. Vihm läks varsti üle, päike hakkas paistma, heinalised asusid uuesti tööle.*

2) Pikemad laused, mis oma koosseisult on keerulised, eriti kui neis juba leidub komasid, eraldatakse harilikult **semikooloniga**.

Näit. *Kolhoosi viljapõllud ja heinamaad paistavad olevat ääretud; kolhoosnikud, endised väiketalunikud, töötavad kindla plaani järgi sotsialistlikus suurpõllumajandis nagu selle tõelised peremehed kunagi.*

Järgmisel hommikul leian heinamaalt oma õngeridva ja otsakese nõõri selle küljes; konks ja kork on kadunud. (O. L.)

3) Sidesõnata rindlauses esineb **koolion** või **mõttekriips** selle lause ees, mis sisaldab seletust, järeldust või põhjendust eelmise lause mõtte kohta.

Näit. *1917. a. oktoobris toimus maailma ajaloolise tähtsusega sündmus: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu, proletarsete revolutsioonide ajastu. Siis jäi kõik vaikseks: rünnak oli möödas.* (E. M.) *Järsku märkas mees: tee tundmatu, ümbrus üsna võõras.* (A. J.) *Kuid tuulist randa sa ei salli — liig monotoonne lainte jooks.* (J. S.)

Harjutus 65. Ärakirjutamisel täita lüngad rinnastava sõnaga (*aga, ja, ometi, eriti, kuid, ega, vaid, samuti, siiski, s. o., seepärast, ainult, näiteks*) vastavalt lause tähendusele ja panna koma, kuhu vaja.

A. 1. Lermontovi luuletus «Poeedi surm» oli omapärane ise-valitsusevastane proklamatsioon... ta levis välkkiirelt ärakirjades. 2. Gogoli «Õhtud Dikanka lähedal» on täis realismi elemente... tõeliseks realismi triumfiks on tema komöödia «Revident» ja proo-sapoeem «Surnud hinged». 3. Formaalselt näisid Krõlovi valmid klassitsismi jüngri tüüpilise loomunguna... sisuliselt kandsid nad ümbritseva elu targa realistliku vaatleja tundmusi, püüdu paljas-tada aadli-Venemaa piiratust ja harimatust. 4. Seda küsimust nad polnud tahtnud arutusele võtta... see oli ootamatult päevakorda tõusnud. (J. M.) 5. Kõik olid läinud tööle... vanaema istus kodus.

B. 6. Enne pühi on alati palju reisijaid... hakkam üsna vara-kult vaksalisse marssima. 7. Ammani isa juba ootab poega hobuse juures... on kohal ka Peeter Aruski küüdimees; mitu teistki hobusemeest on seal... kõik on võõrad. 8. Amman võtab minu tunnistuse... ei hakka seda kohe lugema... hoiab käes minu kallist paberit silitab põlvel liputab käes... lahti ei tee; kõneleb ühest kui teisest meenutab vanu asju ja püüab ennustada meie tulevikku kobab taskuis otsekuu otsiks prille... minu tunnistusega tal näikse olevat aega vist küll kuni Kaavere jaamani.

(O. Lutsu järgi.)

Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses.

67. 1. Sidesõnade *aga, kuid, vaid, ent, seepärast, samuti, nimelt, ometi, siiski, järelikult, s. o.* jne. ees, millega algab teine lause rindlauses, esineb **koma**.

2. Sidesõnade *ja, ning, ega, või* ette harilikult koma ei p a n d a. Erandlikult tarvitatakse koma, kui nende sidesõnadega algab erineva, uue mõttega lause või kui neil sidesõnadel on ebatavaline tähendus. (Vt. p. 66.)

3. Lühemad laused, kui nende vahel ei ole sidesõna, eraldatakse **komaga**.

4. Pikemad, koosseisult keerulisemad ja mõttelt vähem seotud sidesõnata laused, eriti kui neis esineb juba komasid, eraldatakse **semikooloniga**.

5. Lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab, põhjendab või esitab järelduse, seisab **koolon** või **mõttekriips**.

Harjutus 66. Panna koma, kuhu vaja.

1. Varsti on uued ahtelademed maas, pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösiine töötants üle sahiseva vilja läbi paksu halli tolmu, ja pillimänguks on jälle pintade iga-vene ning kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk! (E. V.)

2. Tõde ei muuda end mitte meie järgi vaid meie peame end tõe järgi muutma. (C. R. J.) 3. Kohisev laine ajab laeva taga aga see kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. 4. Ära lase jutul võita tööd vaid lase tööll võita jutt! 5. Hobused hirnusid lojused ammusid ja päike näis läbi tolmupilve nagu veri. 6. Nad läksid temast mööda ega vaadanud ta poolegi. 7. Ants imes tugevamini piipu ja laskis paksu suitsu suust. 8. Ära mitte minegi ega sind seal keegi oota! 9. Sadasid kilde vihises tema ümber kuid Mikk ei hoolinud neist. (E. M.) 10. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette nähtud mõni töö? 11. Võiksid ju veel katset teha ehk ongi seekord parem tulemus. 12. Mets lõhnas kevadises värskuses, meri virvendas kutsuva viipega puude vahelt, õhk oli nii paitav-pehme kui udusuled, nii soe ja magus kui röösk piim ja lillede uimastav lõhn, lindude armatsev kudin tungisid aiast avatud akende kaudu ärritavalt majja. (E. V.) 14. Rannamees on enamasti võõraste vastu sõbralik ja avameelne, ent mitte kõigi vastu sest võõraid on mitmesuguseid. (A. H.) 15. Polnud vaja inseneri ega asjameest, Osvald rääkis ise hästi ja selgesti. (I. S.)

Harjutus 67. Panna semikoolon või koma, kuhu vaja.

1. Rahaline teenistus oli siin kehvast nurgas üldse vaevaline, isearanis kevadepoolisel talvel ajas talupoeg oma jõuga läbi ega võtnud naljalt välisabi, ümberkaudsetes mõisates oli töötajate arv täis. 2. Linaharimine oli lõpetatud, vähene puuraiumine Jaani haiguse ajal teistele antud. (E. V.) 3. Temale oli see töö harjumata ning raskevõitu, aga ta ei alistunud. (I. S.) 4. Marjul käidi ainult kahes lähemas metsas, kaugemale minek oli väsitav ja ülearune. 5. Aga järvelt olid kadunud niihästi Mart kui ka Sammi tühi lootuslik loksus kalda ääres, lukustatud tuttava kase tüve külge. (O. L.) 6. Ta polnud nende komandör, kuid teda tunti kogu polgus. (E. M.) 7. Kodune elu sundis Liisit kooli varsti unustama, kuid siiski ei olnud see aeg mitte asjata mööda läinud. (E. P.) 8. Nad olid oma minekuga tööpoolest muust rahvast hilisemaks jäänud, kuid seda ei saanud Joosep Kaarli ega Kaarel Joosepi süüks panna, vaid sellel olid sügavamad põhjused. (A. H.) 9. Ühel päikesesäralisel päeval tunnen läbi akna värsket mullalõhna, ühtlasi on kuulda uute elanikkude häälitsemist rabas. (O. L.)

Harjutus 68. Panna puuduvad kirjavahemärgid (koma, koolon, mõttekriips, semikoolon).

1. Tahan teda kuidagi aidata, ent onu Viir tõrjub käega, pole siin midagi aidata, see tühine asjake. (O. L.) 2. Teel paistab alles tähepalg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (J. T.) 3. Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole, perenaine Madli vihtus koeri suure hooga ja vaigistas neid. (E. P.) 4. Andresel oli veel ainult üks soov siin maailmas, näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe

äärde ja hakkavad siin midagi tegema. (A. T.) 5. See suvi oli halb, sadas sageli vihma ja ilmad olid vilud. 6. Kahtlust ei ole, tulija on keegi võõras. 7. Ahaa, käerauda puudutati, üks tehakse lahti. (O. L.) 8. Rannas hakkasid suitsema tuled keedeti tõrva ja võõbati paate. (I. S.) 9. Ometi oli Ott üsna harilik poiss, müts pisut kuklasse lükatud, pintsak särgi peal ja säärsaapad jalas. (A. T.) 10. Järsku nad võpatasid ja auto jäi seisma, mootor oli rikkis. (J. M.) 11. Tänav jaguneb kaheks, üks haru sellest pöördub järsult vasakule, teine suundub pisut paremale võttes sihi otse jõe-kaldale. (A. J.) 12. Tegija käed leiavad tööd, magaja magu näeb nälga. (Vanasõna.) 13. Jälle kulus Vargamäe Andresel üks talv, kus polnud öö ega päeva vahet, ta vedas materjali, et uus rehetuba ja rehealune ehitada. (A. T.) 14. Kambrite ehitamise ajal olid Oru mehed ja hobused kutsumata appi tulnud, nüüd ei tulnud nad kut-sudeski, sedavõrd oli üleaedsete vahekord aastate jooksul muutunud. (A. T.) 15. Pealegi oldi lastega nüüd palju karmim, ei lubatud neid paljalt enam tuppa ega rehe alla lumehangest ja aida-või laudateest rääkimata. 16. Kohale jõudes nägi Andres, mis Matu soosillal teinud, Pearu turbaaugud olid palju suuremaks kasvanud ja turbalade sillal läbipääsematuseni kõrgeks tõusnud. (A. T.) 17. Tänavu sõideti Eesperest kahe hobuse ja reega ning sõitjaiks olid vanuse järgi Liisi, Maret, Andres, Indrek, Ants ja Liine. (A. T.) 18. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada alasti või poolalasti, palja jalu ja palja peaga nii kasvab popsilaps üles vihmast ja lumes, tuules ja tormis, kuivas ja märjas. (E. V.) 19. Ümbrus, uued inimesed, uued püüded kõik see oli tütarlapse hingele nagu haavasalviki, mis vähendab valu. (E. P.) 20. Vahtra otsas sädistas kuldnokapere oma puuris, sauna taga luhta täis kasvanud ojas löid konnad oma lusti. (A. H.) 21. Puudes mühisest tuul, näkku lendasid mitte enam märjad esimesed kolletanud lehed. (J. Sm.) 22. Ilvesele tegid nad ülesandeks uus luba hankida ja nii oli Jaan alatine manguja trüki-asjade osakonnas. (J. M.) 23. Siis aga süttis Miina silmas ere lõke, ta surus hambad kokku, lõi käe puusa ja hakkas äkki naerma. (E. V.)

B. KIILLAUSE.

Kiillause mõiste ja tarvitamine.

68. Vahel võib ühe lause liikmete vahele olla kiilutud teine lause või sõnaühend, mis väljendab rääkija suhtumist lauses väljendatud mõttesse või seletab seda. Niisugust lause keskele vahemärkusena, täiendusena või seletusena rinnastavalt kiilutud lauset nimetatakse **kiillauseks**. Kiillause ei ole grammatiliselt seotud lausega, mille liikmete vahele ta on kiilutud ja mille mõttekäiku ta katkestab.

Näit. Lähemas tulevikus, olemeselles veendunud, kasvab Eesti NSV-s puuviljatoodang mitmekordseks. Tootja feodaalkorra ajal — ta on meile ka eesti rahva ajalooost pärisorjana tuntud — ei ole enam feodaalisanda täielik omand nagu ori orjapidajal. Descartes (loe: dekárt) oli suurim 17. sajandi filosoof. Vokaalid, näiteks a, e, o jt., on kõlavamad kui konsonandid. Astuge, palun, teise tупpa. Tulge, olge hea, siia!

Kiillausetena tarvitatakse sagedamini järgmisi väljendeid: *isenesest mõista, mulle näib, mõtelge ometi, nagu näha, nagu öeldud, nagu teada, olge hea, palun, tähendab jt.*

Lauses võib esineda ka kiilsõna või -sõnaühend, näiteks lühidalt, ühe sõnaga, otse vastupidi, tõsi küll jne.

Kirjavahemärgid kiillauses.

69. Kiillause eraldatakse muust lausest kas komade, mõttekriipsude või sulgudega.

Lühemad kiillaused, mida ei taheta eriliselt esile tõsta, eraldatakse **komadega**. Näit. *Sina, ma näen, oled päris tubli poiss.*

Pikemad kiillaused ja niisugused, mida soovitakse selgemalt, silmatorkavamalt esile tõsta, eraldatakse **mõttekriipsudega**. Näit. *Keset söögi-aega — isa tahab just parajasti kausist kala võtta — tormab Endel tупpa, kiri käes.*

Seletavad ja täiendavad märkused (võrkeelsete nimede hääldus, sõnaseletused, arvud, viited jne.) eraldatakse **sulgudega**. Näit. Ajaleht «Daily Worker» (loe: deili uõker) on Inglismaa Kommunistliku Partei häälekandja. A. Tammsaare romaan «Tõde ja õigus» I (ilmunud 1926. a.) on eesti kirjanduse silmapaistvamaid teoseid.

Mõttekriipsu või sulgude tarvitamine on tingimata vajalik, kui kiillauses eneses esineb koma või kui kiillause lõpus on küsi- või hüüumärk. Näit. *Mihkel torkaski esimese purje paadi ninasse — suurt, keskmist purje ei võinud näidatagi — ja sõit läks lahti. (A. H.) Auto ei jõudnud — mis võis talle ometi teel juhtuda! — õigeks ajaks pärale.*

Kiilsõnad ja -sõnaühendid eraldatakse samuti komadega. Näit. *See on, tõi küll, kaunis raske ülesanne, kuid me täidame selle. Kartsime teda tülitada, kuid tema, otse vastupidi, oli meie külaskäigu üle väga rõõmus.*

Harjutus 69. Panna kirjavahemärgid.

1. Vagun nagu seda enne suuri pidusid sagedasti juhtub oli reisijaid puupüsti täis. 2. Kui siis mõnel aastal laevaehitajad siin ringi askeldasid laev oli ju suur asi ega's igal aastal uut juurde teha jõuta põlnud neilt seni keegi tühja ehitusplatsi eest mingit renti nõudnud. (A. H.) 3. Neil kuulsusrikastel päevadel ja kes neid päevi ei mäletaks oli meil ainult üks eesmärk vabastada oma kodumaa okupantidest purustada vaenlane. 4. Tuleb lumine veski-poiss ilm on vahepeal tuisule läinud tulevad Lesta Tali Luts ja veel mõned teised. (O. L.) 5. Sellepärast siis kuna supp keeda põdiseb käi sirbiga või vikatikiiipsuga head selleks ei võeta mööda aiaveeri ja põllupeenraid koobitse ja korja kitku ja kannast see on perenaise kohus. (A. T.) 6. Võttis suure ridva otsis pihlakat aga leidis toominga painutas sellest suure pikerguse võru millele perenaine õmbles külge tüki särgeriiet. (A. T.) 7. Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga osav. 8. Victor Hugo loe ügoo on tuntud prantsuse kirjanik. 9. Tuleb võõras laev udu või tormiga randa ja juhtub meeskond eluga maale pääsena on madruse jaoks olgu ta nahavärv valge või must või kollane rannamehe parim voodi ta puhtamas toanurgas. (A. H.) 10. Peaaegu kogu Kreutzwaldi väärtuslik proosalooming välja arvatud «Eesti rahva ennemuistsed jutud» ilmus esialgul kalendris. 11. Täna tahan ma sind kui sa seda lubad vaimus kaugele maale viia mida nimetatakse Indiamaaks. Madis luges «Indiia». (E. P.)

Sõnad *jah* ning *ei* ja hüüdsõnad lause algul.

70. 1. Sõnad *jah* (*jaa*) ja *ei* võivad kõnekeeles asendada lauseid.

1. *Kas sa lähed täna teatrisse? — Jah.* 2. *Kas oled uut filmi näinud? — Ei.*

Sagedasti on sõnade *jah* ja *ei* järel muid sõnu, mis jaatamist või eitamist seletavad. Näit. *Kas teil on palju tööd? Jah, tuleb pingutada, et plaan täita. — Ei, täna ei ole mul suuremat teha.*

Lause algul olevad sõnad *jah* ja *ei* eraldatakse neile järgnevaist ja neid seletavaist sõnadest komaga. Näit. «*Ei, ma ei räägi midagi; ma ütlen ainult, et sõidan tingimata teiega kaasa,*» ütles Petja arglikult. (L. Tolstoi.) *Kas olete nõus? — Jah, olen nõus.*

2. Lauses esinevad h ü ü d s õ n a d ei ole harilikult iseseisvaks lauseliikmeks. H ü ü d s õ n a d eraldatakse teistest s õ n a d e s t lauses koma või h ü ü m ä r g i g a, olenevalt tunde-rõhust.

Näit. 1. *A h, sind küll!* 2. *O o t — o o t!* Küll ma sulle näitan!
3. *V a a t, kus lops!* 4. *O h, kui kena!* 5. *T o h o h!* Mis nüüd saab?
N o h, kes see oli? 7. *H õ i s s a, poisid!*

Märkus. Kui h ü ü d s õ n a d e h, o i, a h jt. järel häälamispausi ei ole, siis koma ei panda. Näit. *O i jaa, me tuleme sellega hästi toime. O h seda rõõmu ja kilkamist! Tohhoo hullu!*

Kordamiseks.

Harjutus 70. Panna kirjavahemärgid.

1. Nõukogude kord on osutunud mitte ainult riigi majandusliku ja kultuurilise tõusu organiseerimise parimaks vormiks rahuaegse ülesehituse aastail vaid ka rahva kõigi jõudude mobiliseerimise parimaks vormiks vastupanu avaldamiseks vaenlasele sõja ajal. 2. Viiskümmend miljonit tonni malmi kuni kuuskümmend miljonit tonni terast mitte vähem kui viissada miljonit tonni sütt ja kuuskümmend miljonit tonni naftat aastas nii palju toodame juba mõne aasta pärast. 3. Sõdu ei tule vaadelda isoleeritult vaid seoses sõjale eelneva poliitikaga. 4. Pariisi Kommuuni eesotsas seisid kaks parteid blankistid ja prudonistid kuid kumbki neist ei olnud kommunistlik. 5. Leida oli töökas julge ja energiline ega tulnud tal ka vastastega vaieldes tabavatest sõnadest puudu. (J. M.) 6. Siis täiendasid seda rindeosa kiu puu keemia paberi ja transporditöölise ühing. (J. M.) 7. Klassivõitlus kestab ta on ainult muutnud oma kuju ja meie ülesanne on allutada kõik huvid sellele võitlusele. 8. Sõda on kapitalistlikele maadele niisama loomulik ja seaduslik olukord nagu töölisklassi ekspluateeriminegi. 9. Uus tööstus vajas vaba palgatööd samal ajal aga elas talupoegade enamik pärisorjuses. 10. Rong lähenes jaamale vähendas käiku vilistas heledasti vagun kaldus pöörangu kohal tasakesi küljelt küljele. 11. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud eespool eeskoda taga ladu kõrval kamber ja rehealune. 12. Jaan toetas jalad vastu ahju tallaalused läksid pikkamisi soojaks. 13. Siiski hea oli neil vehkida mööda kõva kuigi mudast maanteed. (J. M.) 14. Veiste mälumisaparaadi erinevuseks on see ülemises lõualuus pole lõikehambaid sööda haaramiseks aitab kaasa liikuv keel. 15. Nisade ja udara massaaži tagajärjel tekib udaras kõrgendatud rõhk see kergendab piima lüpsmist. See rõhk püsib mõned minutid järelikult on väga tähtis nende minutite jooksul lehma udar kiiresti tühjaks lüpsata. 16. Ehituselt on mõned meeleorganid väga keerukad silm kõrv teised aga

haistmis- kompamis- ja maitsmiselundid on ehitatud lihtsamalt. 17. Siloga harjutatakse loomi järk-järgult alates väikestest annustest täiskasvanud loomadele suurendatakse ööpäevast annust kuni 45 kilogrammini noorloomadele kuni 25 kilogrammini. 18. Selles tõsiasjas koera tapmises ja paiga küsimuses seisid Pearu ja Matu kahekesi vastastikku sest Andres ja Juss ei võinud siin kuidagi kaasa rääkida. (A. T.)

C. PÕIMLAUSE UHE KÕRVALLAUSEGA.

Põimlause ehitus.

71. Põimlause koosneb pea- ja kõrvallausest.

Kõrvallause seletab pealause, laiendades või asendades mingit pealause sõna.

Kõrvallause on pealausega seotud alistava sidesõnaga (*et, kui* jt.), siduvate asesõnadega kes (*keda, kelle* jne.), *mis* (*mida, mille* jne.), *missugune, milline, kumb* ja siduvate määr sõnadega *millal, kus, kust, kuhu, kuidas* jt. Need sõnad on ühtlasi ka kõrvallause liikmeteks.

Kõrvallause eraldatakse pealausest **komaga**.

Sidesõnad <i>et, kui</i> jt. kõrvallause algul	Siduvad ase- ja määrsõnad <i>kes, mis, missugune, kuidas, millal, kus, kust, kuhu</i> jt. kõrvallause algul
1. Me teame, et just Venemaa on paljude ülemaailmselt tähtsate teaduslike leiutiste kodumaa. 2. Saavutasime suurema tööviljakuse, kui hakkasime ratsionaliseerimise ettepanekuid juurutama. 3. Kuigi õpilased innukalt sportisid, olid neil õppeaineis ainult head ja väga head hinded.	1. Ainult see rahvas, kes (<i>alus</i>) on täiesti kindel oma ürituse õigsuses, on võimeline tõelisteks kangelastegudeks. 2. Kommunistlikud parteid, kelle (<i>täiend</i>) juhtimisel maailma rahvad võitlevad rahu eest, teevad laialdast selgitustööd rahvahulkades. 3. Fadejevi «Noor Kaardivägi» on teos, mida (<i>sihitis</i>) iga noor peab lugema.

Sidesõnad *et, kui* jt. kõrvallause algul

Siduvad ase- ja mäarsõnad
kes, mis, missugune, kuidas,
millal, kus, kust, kuhu jt.
kõrvallause algul

4. **Kui** te tahate maailma nähtusi õigesti mõista, siis süvenege dialektilise materialismi küsimustesse. (Sõnad *et, kui* jt. on sidesõnad; nad seovad lauseid, kuid ise ei ole lauseliikmeiks.)

4. Me elame sotsialistlikus riigis, **kus** (*määrus*) võim on töörahva käes. (Siduvad ase- ja mäarsõnad *kes, mis, kus* jne. seovad kõrvallauseid pealausega ja on ühtlasi lauseliikmeiks.)

Harjutus 71. Märkida kõrvallaused ja nende side pealausega: 1) missugust pealause sõna laiendab kõrvallause, 2) missuguse sidesõna või siduva ase- või mäarsõna abil on kõrvallause pealausega seotud, 3) kui see on siduv ase- või mäarsõna, siis missuguseks lauseliikmeks ta on kõrvallauses.

A. 1. Ta teadis, et raskustega rinnutsi kokku minnes algab ühtlasi nendest ülesaamine. 2. Algab mitte ainult kõige selle ülesehitamine, mis kolmel Saksa okupatsiooni aastal lagunes, vaid siin rajatakse nüüd palju uutki. 3. Peeter oli viimasel ajal päevast päeva aina oodanud, millal naine teda tütreaga külastab. 4. Hakati veepangedega saalima läbi pimedade koridori, mille vasakul poolel asus Peetri kitsas toake. 5. Kui te asju nõnda näete, siis ma Tõusme pärast enam ei muretse. (E. K.)

B. 1. Pioneeride organisatsiooniline tegevus on rajatud laste omaalgatusele, mida kindlakäeliselt suunavad pioneerijuhid. 2. Koolides, lastekodudes ja pioneerilaagrites on loodud pioneerimalevad, mis ühendavad endas teatava kooli lastekodu või pioneerilaagri pioneere. 3. Nii vanem-pioneerijuhid kui ka pioneerirühmade juhid on parimad, algatusvõimelised ja autoriteetsed kommunistlikud noored, kes pühenduvad täie vastutustundega noorte pioneeride kasvatamisele. 4. Ta näis aimavat, keda pioneerijuhtidest ma soovin näha. 5. See õpilane, kellest sa mulle jutustasid, võtab hoolega näiteringi tööst osa. 6. Ma ei mõista, millega sa nüüd tegeled.

Kõrvallausete liigid.

73. Kõrvallause laiendab pealause (mingit sõna pealuses) ning vastab samadele küsimustele, millele vastavad pealause liikmedki. Kõrvallaused otsekui asendavad neid lauseliikmeid, esinedes lause laiendatud kõrvalliikmetena.

Selle järgi, missugusele küsimusele vastab kõrvallause ning millist pealause liiget ta laiendab või asendab, liigitatakse kõrvallauseid mitmesse rühma.

Näit. 1. a) *Ma nägin su tulekut.* b) *Ma nägin, et sa tulid.* Põimlause vastab kõrvallause küsimusele *mida?* ning laiendab pealause sihilist tegusõna *nägin*; seepärast nimetatakse teda **sihitislauseks**.

2. a) *Meremees jutustas oma ümbermaailma reisist.* b) *Meremees jutustas sellest, kuidas ta ümber maailma reisis.* Kõrvallause vastab küsimusele *millest?* ja on tegusõna *jutustab* laiendiks. Teda nimetatakse **kaudsihitislauseks**. Pealauses viitab temale asesõna *sellest*.

3. a) *Õiglast sõda pidav Nõukogude armee võitis fašistliku Saksamaa.* b) *Nõukogude armee, kes pidas õiglast sõda, võitis fašistliku Saksamaa.* Kõrvallause vastab küsimusele *missugune?* Ta on pealause nimisõnale *Nõukogude armee* täiendiks ja seepärast nimetatakse teda **täiendlauseks**.

4. a) *Sügisel peksti vili ja ületati viljavarumisplaan.* b) *Kuutuli sügis, peksti vili ja ületati viljavarumisplaan.* Siin vastab kõrvallause küsimusele *millal?* ning laiendab pealause tegusõnu *peksti* ja *ületati* ajamäärusena. c) *Jõe vee languse kohale ehitame elektrijaama.* d) *Sinna, kus jõe vesi langeb, ehitame elektrijaama.* Siin vastab kõrvallause küsimusele *kuhu?* ning laiendab pealause tegusõna *ehitame* kohamäärusena. Seepärast nimetatakse neid **määruslauseiks**.

Peale nende kõrvallausete liikide, mis lause kõrvallikmeid asendavad, on lauseid, mis esinevad pealause aluse ja öeldistäite osas.

5. a) *Otsija leiab.* b) *Kes otsib, see leiab.* Siin vastab kõrvallause aluse küsimusele *kes?* Ta asendab alust ja on seega **aluslause**.

6. a) *Rannik oli sotsialistlikus võistluses esikohale tulnu.* b) *Rannik oligi, kes sotsialistlikus võistluses tuli esikohale.* Siin vastab kõrvallause küsimusele *kes* (oli Rannik)? Ta asendab öeldistäidet ja on seega **öeldistäitelause**.

Sihitislused.

73. 1. Kõrvallauset, mis laiendab pealause sihilist tegusõna ja vastab sihitise küsimustele (*mida? mille? mis? ja keda? kelle? kes?*), nimetatakse **sihitislauseks**.

Sihitislauseid on enamasti sõltuvad sellistest sihilistest tegusõnadest, nagu *üttelema, mõtlema, arvama, kirjutama, teadma, nägema, tundma, kuulma, katsuma, lootma, ootama, jutustama, õpetama, vastama, tahtma, soovima, püüdma, ihaldama, igatsema* ja teistest eneseavaldust, meelte tegevust, tundmust, tahet ja soovi väljendavaist tegusõnadest.

Sihitislauseid seovad pealausega sagedamini sidesõnad *et, kui, nagu, kildsõna kas* ja siduvad ase- ja määrsõnad *kes (kelle, keda jne.), mis (mille, mida jne.), kus, kuhu, kust, kuidas* jm.

Näit. *Me näeme, et sotsialism tugevneb ja kapitalism nõrgeneb (mida näeme? — näeme sotsialismi tugevnemist ja kapitalismi nõrgenemist). Marksism-leninism õpetab, et inimeste olemine määrab nende teadvuse (mida õpetab?). Lenin ütles, et ilma revolutsioonilise teooriata ei ole revolutsioonilist liikumist (mida ütles?). Madli tuletas meelde, kuidas ta maast-madalast oli pidanud võõraste juures teenima (mida tuletas meelde?). Ema ei taibanud, miks laps nutab (mida ei taibanud?). Nõukogude rahvas teadis, mille eest ta võitles Suures Isamaasõjas (mida teadis?). Instruktor tahtis teada saada, kas meie tehas suudab oma kuuplaani enne kuu lõppu täita (mida tahtis teada saada?).*

2. Mõnikord on pealause sihitiseks näitav asesõna *see*, mis on ise sihitiseks ja mille juurde otseselt kuulub sihitislause, laiendades pealause tegusõna.

Näit. *Partisanid teadsid juba õhtul seda, et vaenlase tankid peavad järgmisel hommikul üle silla minema (mida teadsid?). Ta unustas selle, mis ma talle olin rääkinud (mille unustas?). Ma tunnen seda, kes selle raamatu on kirjutanud (keda tunnen?). Varsti leiti üles see, mis oli kadunud (mis leiti üles?).*

3. Eriliseks sihitislauseete liigiks on kaudne küsimus, s. o. kõrvallausega väljendatud küsimus, kusjuures küsivad ase- ja määrsõnad muutuvad siduvaiks sõnadeks.

Otsene küsimus	Kaudne küsimus
Mis sa mõtled nüüd teha?	Ma küsisin temalt, <i>mis ta mõtleb nüüd teha.</i>
Mis kell on?	Ta küsis minult, <i>mis kell on.</i>
Kelle poole peab siin pöörduma?	Ma ei tea, <i>kelle poole peab siin pöörduma.</i>
Kas haige on paranenud?	Ta küsis, <i>kas haige on paranenud.</i>

Kaudse küsimuse puhul küsimärki lause lõppu ei panda.

Märkus. Kui pealause on küsiv lause, siis on põimlause lõpul küsimärk. *Kas sa nägid, kuhu loomad läksid?*

4. Sihitislause on harilikult pealause järel, kuid võib vahel olla ka pealause ees. *Et Tiit on tubli mees, teadsime juba ammu (mida teadsime?).*

Harjutus 72. Laused ära kirjutada ning märkida, missuguseks lauseliikmeks on siduvad sõnad kõrvallauses.

1. Ema jutustas pojale, mis tal oli tulnud okupatsiooniajal läbi elada. 2. Ja siis äkki küsiti, mispärast ma seda kohe ei teinud. 3. Keegi ei teadnud, millega asi lõppes. 4. Tule ja räägi nüüd ise, kuidas see lugu õieti oli. 5. Jutustan meestele lühidalt, milline õnnetus oli mu koolivennal. 6. Ta seletas mulle pikalt ja laialt, kuidas ta üle jõe tuli. 7. Ta hästi ei mäletagi, kui kaua nad seal istusid. 8. Kõik tahtsid teada, miks ma jäin hiljaks. 9. Ma tõesti unustasin küsida, millal nad said minu kutse kätte. 10. Militsoonäär küsis, kuhu ta õige mõtleb minna. 11. Ma ei tea, keda tuleks brigadiriks määrata. 12. Kas te kuulsite, kellele anti preemia? 13. Ma ei tea, missugune taud siis nüüd on minu vanadesse kontidesse tükkinud. (O. L.)

Aluslused.

74. Kõrvallausēt, mis on pealause öeldisele laiendatud aluseks, nimetatakse aluslauseks. Sageli esineb pealauses alusena asesõna *see (need)*, mis viitab aluslausele.

Aluslause vastab aluse küsimustele *kes? mis? keda? mida?* ja teda seovad pealausega samad sidesõnad, ase- ja määrsõnad või kildsõna *kas*, mis seovad sihitislauseidki, seejuures on siduvad asesõnad nimetavas või osastavas käändes.

Näit. *Kes soovib, võib sõna saada.* (Soovija võib sõna saada.) *Kes paremini ja rohkem teeb, saab suuremat tasu. Kes tööd ei tee, see süüa ei saa. Keda ma otsin, seda ei ole siin. Mingu, kumb tahab. Tähtis on, et vili oleks õigel ajal koristatud. Tõsi on, mis ta ütles. Kus ta elab, on mulle teadmata. Kas ta täna siia tuleb, on küsitav.*

Märkus. Kui näitav asesõna ei ole pealause alus, vaid sihtis, siis on kõrvallause sihtislaus. *Kes eile valetas, seda täna ei usuta* (ei usuta on umbisikuline verbivorm ja seepärast siin alust ei ole).

Õeldistätelased.

75. Kõrvallauset, mis seletab pealause alust ja moodustab koos pealausele kuuluva köitmega (*oiema*) käändsõnalise õeldise, nimetatakse **õeldistätelauseks**. Pealauses esinevad sellisel juhtumil harilikult näitavad asesõnad *see, too, selline, niisugune*, mis viitavad õeldistätelausele, avastades nende sisu.

Õeldistätelause vastab õeldistäite küsimustele *missugune, kes või mis on alus?*

Näit. *Kõneleja oligi see, kes spordivõistlustel tuli esimesele kohale. Priidu oli selline, kes sai iga tööga hakkama. Mina vist olengi see, keda te otsite. Mis meid kõige rohkem üllatas, oli tema erakordne teovõime. Ta on niisugune, kellest kõik peavad lugu.*

Märkus. Kui näitav asesõna (*see, niisugune*) pealauses ei ole õeldistäide, vaid mõne nimisõna täiend, siis kõrvallause on täiendlaus, mis seletab seda nimisõna. *Ta oli niisugune inimene, keda kõik armastasid.*

Harjutus 73. Määrata kõrvallause, ära märkides, kas see on sihtis-, alus- või õeldistätelause.

1. Meie näeme, et mõnedki põlevkivitööstuse rajooni alevid on kasvanud linnadeks. 2. Meil on teada, et ta oli okupatsiooniajal partisaniks. 3. Ainult see saab kõrge hinde, kellel ei ole ühtki viga. 4. Lainete jõud oli niisugune, et löi mehe jalust maha. 5. Juba seegi tegi mind ärevaks, et Arusk ei vastanud meie tervitusele. (O. L.) 6. Vastaku see, kes teab. 7. Millega seletub, et Nõukogude Liidu tööstus suurenes kahe maailmasõja vahel olnud ajavahemikul peaaegu kaheteistkümnepooleks? 8. Suureks trööstiks on mulle see, et ikkagi on mul lähedal Amme jõgi ja ma olen kodu lähedal. (O. L.) 9. Küsi, kuhu ta läks. 10. Seekord jäi teadmata, kas naaber taipas tema plaani. 11. Vahel juhtub sedagi, et mõnel hommikul kaabin toanurgast veidi lund ja torkan Taavetile krae vahele. (O. L.) 12. Muidugi küsin kõigepealt, kuidas käib vanaema käsi. 13. Mõttele ise, kas on niisuguse külma hea käia palja jalu. 14. Tasakesi mindi kööki ja võeti sealt, mis näppu hakkas. 15. Aiman, kuhu ta sihtis oma jutuga. 16. Aga kellele ma seda kohe kõnelen, on mu vaikne ja kurvameelne sõber Eedi. 17. Lapsel peab omegi midagi olema, millega aega viita. 18. Minu arvamine on, et ta täna siia ei tule. 19. Et teie leht on jälle suletud, on mulle uudis. (J. M.) 20. See, kes ei mõista meid, ärgu segagu meie tööd (M. G.)

Täiendlaused.

76. Kõrvallauset, mis laiendab mingit nimisõna pealause ning vastab täiendi küsimusele *missugune?* (*milline?*), nimetatakse **täiendlauseks**.

Täiendlauseid seovad pealausega sagedamini siduvad asesõnad *kes, kelle, keda* jne., *mis, mille, mida* jne., *milline* jt. Pealause võib nimisõna ees, mida täiendlause laiendab, seista vastav näitav asesõna *see, selle, seda* jne., *niisugune, selline* jt.

Näit. *Meie tehases pole ühtki töolist, kes ei täidaks norme* (missugust töolist?). *Külastasime majamuuseumi, milles Lenin oli elanud asumisel olles* (missugust majamuuseumi?). *Tänav, mida mööda harilikult liikus tramm ja sõitsid autod, oli nüüd täis laulupeost osavõtjaid* (missugune tänav?). *Täna oli niisugune vihmaavalang, millist ammu keegi ei mäleta* (missugune vihmaavalang?). *See on see maja, milles ma sündisin ja üles kasvasin* (missugune maja?). *See seltsimees, kellega ma võitlesin koos Nõukogude armee ridades, töötab nüüd EKP Keskkomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonnas instruktöörina* (missugune seltsimees?).

Täiendlauseid võivad pealausega siduda ka mäarsõnad *kuhu, kus, kust, millal* jt. Sellise sõnaga algav kõrvallause on täiendlause, kui ta laiendab nimisõna üksikult või koos asesõnaga *see* (*selle, seda* jm.), *niisugune, selline*.

Näit. *See päev, millal ma läksin esimest korda kooli, ei kustu minu mälestusest* (missugune päev?). *Sellel maa-alal* (missugusel?), *kus varem oli soo, kasvab nüüd vili*.

Täiendlauseid võib pealausega siduda ka sidesõna *et*. Sel juhtumil on nimisõna ees pealause harilikult asesõna *niisugune*. Näit. *Poiss sai hakkama niisuguse kangelasteoga, et annab päris imestada* (missuguse kangelasteoga?).

Kõrvallauset pealausega siduva asesõna (*kes, mis*) kääne sõltub sellest, milliseks lauseliikmeks on see asesõna kõrvallauses. Kui siduv sõna on kõrvallause aluseks, siis on ta nimetavas käändes; kui ta on osasihitiseks, siis osatavas; kui tässihitiseks, siis nimetavas või ains. omastavas käändes jne.

Näit. *Ma loen näidendeid, mis Riiklikus Akadeemilises Teatris «Estonia» tulevad sel hooajal etendusele*. (Sõna *mis* on

kõrvallause aluseks ning esineb mitmuse nimetavas.) *Ma räägin näidendist, mida sa oled lugenud.* (Sõna *mida* on kõrvallause osasihitiseks ning esineb ainsuse osastavas.) *Ma räägin näidenditest, mis sa oled läbi lugenud.* (Sõna *mis* on kõrvallause tässihitiseks ja on mitmuse nimetavas käändes.) *Ma räägin näidendist, mille sa oled läbi lugenud.* (Sõna *mille* on kõrvallause tässihitiseks ja on ainsuse omastavas käändes.) *Ma räägin näidendist, mille kohta oli kriitika «Loomingus» (mille kohta on kaudsihitis kõrvallauses). Vii raamat tagasi sellele inimesele, kellelt sa ta võtsid!* (kellelt on kaudsihitis kõrvallauses.)

Täiendlause võib olla pealause järel või keskel, kuid pärast seda sõna, mida ta laiendab. Näit. *Tammed, mis ta poisikesena oli istutanud, olid juba suureks kasvanud.*

Märkus 1. Mõnikord esineb ka niisuguseid põimlauseid, milles täiendlause ei ole otsekohe oma põhisõna järel, kuid soovitatav on sellised laused niiviisi ümber korraldada, et täiendlause asetseks oma põhisõna kõrval. Näit. *Ma tahaksin neid lihtinimesi esile tõsta, kes oma tööd teevad tagasihoidlikult ja vaikset.* Parem on: *Ma tahaksin esile tõsta neid lihtinimesi, kes oma tööd teevad tagasihoidlikult ja vaikset.*

Omastavas käändes olevat nimisõnalist täiendit ei tule tema põhisõnast kõrvallausega lahutada.

Ei või ütelda: *Talle pakkus suurt huvi Gruzdevi raamatu, kus on kirjutatud Gorki elust, lugemine, vaid: Talle pakkus suurt huvi lugeda Gruzdevi raamatut, kus on kirjutatud Gorki elust.*

Märkus 2. Täiendlausest tarvitatakse asesõna *kes*, kui kõneldakse tegevast isikust või olendist. Asutuste, organisatsioonide, riikide jne. puhul tarvitatakse nii *kes* kui *mis*, sõltuvalt sellest, kas asutusest kõneldakse kui aktiivsest tegijast või mitte. Näit. *Tuleb esile tõsta kolhoose, kes oma külviplaani on enne tähtaega täitnud. Veetsime suve kolhoosis, mis asetseb linna lähedal.*

Harjutus 74. Kahest liitlause osast koostada põimlause; kõrvallause asetada selle sõna järele, mida ta laiendab; laused kirjutada vihikusse ja panna vajalikud kirjavahemärgid.

1. a) aurulaev valmistus kaugesõidu vastu
b) mida ma nägin sadamas
2. a) ma hakkasin suure innuga lugema uut raamatut
b) mille meie raamatukogu oli hiljuti saanud
3. a) aiast tõi tuulepuhang õitsvate õunapuude õrna lõhna
b) mis ulatus elumaja juurest alla jõeni
4. a) raamat jutustab ühe inimese huvitavast eluloost
b) mille mulle kinkis mu seltsimees
5. a) palkonilt paistis silma aasu ja metsi
b) mis kirendasid lilledest
6. a) laoplatstile sõitis kolmetonnine veoauto
b) kus seisid pikad puuriidad
7. a) mets oli teisel pool jõge
b) kus lapsed käisid suvel marjul

8. a) naised tulid lauluga teed mööda kodu poole
 b) kes olid kartulivõtmise lõpetanud
9. a) kirja sain nüüd kätte
 b) mida ammu olin oodanud

Kaudsihitislausused.

77. Kõrvallauset, mis laiendab pealause tegusõna, vastates kaudsihitise küsimustele *kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millelt? kellelta? millelta? kellega? millega?* jne. ja küsimusele *kelle? mille?* koos tagasõnaga, nimetatakse **kaudsihitislauseks**.

Kaudsihitislauset seovad pealausega sidesõna *et* ja siduvad ase- ja määrõnad *kes, mis, kuidas* jt. Neile vastavaks sõnaks pealauses on näitav asesõna *see (too)* mõnes kaudsihitise käändes.

Näit. *Marksistlik-leninlik õpetus lähtub sellest, et meie maailm on materiaalne* (millest lähtub?). *Agronoomi seletus piirdus sellega, et ta märkis teravilja haiguste põhjusi* (millega piirdus?). *Faktid viitavad sellele, et suurem hulk õpetajaid on põhjalikult omandanud marksismi-leninismi alused* (millele viitavad?). *Võtke õpetust sellelt, kes on teinud oma töö eeskujulikult* (kellelt võtke?). *Oleme veendunud selles, et järgmine seinalehe number tuleb parem* (milles oleme veendunud?). *Suhtuge tähelepanelikult ja hoolitsevalt neisse, kes töötavad hästi* (kellesse suhtuge?). *Pöörduge abisaamiseks selle poole, kes seda tööd hästi tunneb* (kelle poole pöörduge?). *Õpetaja tegi märkuse selle kohta, et vihikud peavad puhtad olema* (mille kohta tegi märkuse?). *Mõtelge hästi selle üle, mis te loengul kuulsite* (mille üle mõtelge?).

Määruslausused.

78. Kõrvallauset, mis laiendab pealause tegusõna, näidates sellega väljendatud tegevuse või seisundi kohta, aega, teguviisi, põhjust, otsust, järeldust, võrdlust, tingimust või mõõndust ning mis vastab määruse küsimustele *kus? kust? kuhu? millal? kuidas? mispärast? misjaoks? missugusel tingimusel?* jne., nimetatakse **määruslauseks**.

Peale tegusõna võib määruslause laiendada ka pealause omadus- või määrõnaga.

Tähtsamad määruslausete liigid nende tähenduse järgi on 1) koha-, 2) aja-, 3) viisi-, 4) põhjus-, 5) otstarbe-, 6) võrdlus-, 7) määra-, 8) tingimus- ja 9) mõõnduslausused.

Kohalaised.

79. Kohalause näitab kohta, kus toimub pealause tegusõnaga väljendatud tegevus, ja vastab küsimustele *kus? kuhu? kust?*

Kohalauseid seovad pealausega siduvad määrsõnad *kus, kuhu* või *kust*. Pealauses võivad olla neile vastavaiks määrsõnadeks *seal, sinna, sealt*.

Kohalause võib olla pealause järel, ees või keskel.

Näit. *Kus tegijaid, seal nägijaid* (vanasõna). *Sinna, kus veel mõni aasta tagasi seisis sõja ajal tekkinud varemed, on nüüd ehitatud uued mitmekordsed majad. Kuhu tuult tuiskab, sinna ta hange ajab* (vanasõna). *Matkajad pöörasid sammud sinna, kust paistis pioneeride lõkketuli. Seal, kus me varem elasime, oli väga kuiv kliima.*

Ajalaised.

80. Ajalause näitab, millal toimub pealause tegevus, ja vastab küsimustele *millal? (kunas?) mis ajast mis ajani? kui kaua?*

Ajalauseid seovad pealausega sidesõnad *kui, kuni, kuna* ja ühendsidesõnad, mille viimaseks sõnaks on *kui* (*enne kui, niipea kui, senikaua kui, sellal kui* jt.), ning siduvad määrsõnad *kus* ja *millal*.

Sidesõna *kui* puhul võib pealuses vastavalt esineda määrsõna *siis, sellal, seni* jt.

Näit. *Ilm oli ilus, kui me mere ääres jalutasime. Kui vanaema jutustas muistseid lugusid, olime hiirvaiksed ja kuulasime teda suurima tähelepanuga. Kui hunt on juba karjas, siis on hilja hakata koera söötma. Kuna tütarlapsed kiikusid, läksid poisid jõkke ujuma. Juba siis, kui möllasid kodusõda ja interventsioon Nõukogude maal, kutsus Lenin rahvast üles laduma kivi kivi peale sotsialismi alusmüüri ehitamiseks. Nüüd, kus nõukogude võim on avanud kõik teed haridusele, õpib meie kõrgemates koolides üle miljoni noore. Tuleb veel palju töötada, enne kui romaan lõplikult valmib. Pärast seda, kui tehas võttis tarvitusele uued töömeetodid, ületab ta järjekindlalt plaani.*

Viisilauseid.

81. Viisilause näitab, kuidas toimub pealause tegevus, ja vastab küsimustele *kuidas? mil viisil?* Viisilauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad mäarsõnad *et, nagu, ilma et, kuidas.*

Sidesõna *et, nagu* puhul võivad pealauses vastavalt esineda mäarsõnad *nii* ja *nõnda.*

Näit. *Tee iga töö nii, et seda poleks vaja ümber teha. Poisid tulid jõelt tagasi, ilma et nad oleksid saanud ühtki kala. Kaasik tõttas, ilma et oleks ringi vaadanud. Sedamööda, kuidas bolševism sai jagu menševismist, kasvas ja tugevnes töölisklassi partei.*

Otstarbelaused.

82. Otstarbelause näitab, misjaoks või missugusel eesmärgil toimub pealause tegevus, ning vastab küsimustele *milleks? misjaoks? mis otstarbel? mis eesmärgil?*

Otstarbelauset seob pealausega sidesõna *et* või *selleks et.* Sidesõna *et* puhul võib pealauses vastavalt esineda *selleks.*

Otstarbelause öeldis on tingivas kõneviisis.

Näit. *Sõdur oli valvel, et keegi ei pääseks läbi. Et lehmad annaksid rohkem piima, on vaja neid paremini toita.*

Otstarbelauses võib öeldis olla väljendatud ka *da*-tegevusnimega. Näit. *Pärast tööd istus ta laua taha, et ajakirja lugeda. Et õigeaks ajaks kooli jõuda, kiirendasime sammu.*

Põhjuslauseid.

83. Põhjuslause näitab, mis põhjusel toimub see, millest pealauses räägitakse, ja vastab küsimustele *mispärast? mis põhjusel?*

Põhjuslauset seovad pealausega sidesõnad *et, sest, sest et, seepärast et, sellepärast et.*

Liitsidesõna *sellepärast et (seepärast et)* võib jaguneda ka *nii,* et pealausesse jääb *sellepärast (seepärast)* ja kõrvallausesse *et.*

Näit. *Et ilm oli soe, võtsid mehed töö juures kuuedki seljast. Nõukogude Liidu kodanikud on uhked oma kodumaa üle sellepärast, et ta on kommunistliku partei juhtimisel muutunud kõige eesrindlikumaks maaks, majanduslikult sõltumatuks ja võimsaks, kõige*

eesrindlikuma teaduse ja kultuuriga riigiks. Et kuivad heinad olid lähedal, ei lubatud tuld teha. Mul ei olnud võimalik tööle minna, sest et olin haige.

Võrdluslaused.

84. Võrdluslause näitab võrdluse teel, kuidas tegevus toimub pealauses, ja vastab küsimusele *kuidas?*

Võrdluslause seovad pealausega sidesõnad *nagu, otsekui, nii kui, nõnda kui, kui või mida*. Pealauses võib neile vastavalt esineda *nii, nõnda, sõnale mida* aga vastab alati *seda*.

Näit. *Ta naeris, nagu oleksid kellukesed helisenud. Kõik tungisid koju saabunud kangelase poole, nagu oleks tal eriline külgetõmbevõime. Pärast sanatooriumist saabumist tundis Jaan ennast nii värskena, otsekui oleks ta kümme aastat noorenenud. Kõik jooksid rutates, nagu oleksid nad kartnud kuhugi hiljaks jääda. Mida lähemale demobiliseeritu jõudis kodule, seda kiiremini ja tugevamini hakkas ta süda tuksuma.*

Märkus. Võrdluslause eraldatakse pealausest komaga, kuid võrdlusmääruste ette, mis samuti algavad sidesõnadega *kui, nagu, otsekui* jne., koma ei panda.

<i>kui, nagu</i> kõrvallause ees	<i>kui, nagu</i> võrdlusmääruse ees
Laps laulis nii rõõmsalt, <i>nagu</i> oleks ta linnuke.	Laps laulis <i>nagu</i> linnuke.
Mees oli nii sitke ja tugev, <i>nagu</i> oleks ta terasest valatud.	Mees oli <i>kui</i> terasest.

Määralused.

85. Määralused märgivad hulka ja määra ja vastavad küsimustele *missugusel määral? kuipalju? kuivõrd?*

Määralauseid pealausega seovad sõnad *et, nii et, niipalju, niivõrd, kui*.

Näit. *Rahvast oli laulupeol nii palju, et silmad võttis kirjaks. Mineraalaineid peab toidus leiduma niipalju, kuipalju neid vajab organism. Tehas ehitas nii suure elumaja, et sinna mahtus 20 perekonda elama. Surusin kangile nii tugevasti, kui vähegi jaksasin. Teine brigaad kaevas maaki 10 tonni rohkem, kui oli plaanis ette nähtud.*

Tingimuslaused.

86. Tingimuslause näitab, missugusel tingimusel võib toimuda pealause tegevus. Ta vastab küsimusele *missugusel tingimusel?* Tingimuslauseid seob pealausega sidesõna *kui*. Pealause võib vastavalt olla määrasõna *siis*.

Näit. *Kui homme on ilus ilm, (siis) läheme hommikul vara kalale. Taimed kuivavad ära, kui neid ei kasteta. Kui ma seda oleksin teadnud, oleksin tingimata katsumud töö varem lõpetada.*

Tingimuslause võib öeldis olla väljendatud ka *da*-tegevusnimega. Näit. *Kui aken avada, tekib tõmbetuul.*

Möönduslaused.

87. Möönduslause väljendab nähtust või olukorda, millele vaatamata toimub pealause tegevus.

Möönduslauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad sõnad *kuigi, ehkki, ehk küll, olgugi et, sellele vaatamata et, sellest hoolimata et* jt. Pealause võib neile vastavalt esineda *siiski*.

Näit. *Saamu oli ära eksinud, ehkki ta ei olnud kuigi kaugete tulnud kodupaigast. (H. L.) Õpilased kartsid hiljaks jääda, kuigi rongi minekuni oli veel ligi pool tundi aega. Olgugi et saksa fašistid olid mobiliseerinud kogu Euroopa sõjatööstuse ja määratu suure sõjaväe, purustas Nõukogude armee selle hülgasliku sõjamasina. Sellest hoolimata et suvi oli harukordselt külv, oli viljasaak siiski üle keskmise. Räägitagu temast mistahes, ta oli siiski tööga teistest ees.*

Märkus. Peale esitatud kõrvallauseste eristatakse veel: 1) järelauselauseid, mis näitavad pealause väljendatud tegevuse või olukorra tagajärge või tulemust, näit. *Varsti läks ilm pimedaks, nii et midagi ei olnud näha* ja 2) olukorra- ja suhtelauseid, mis piiravad pealause omadus- ja määrasõna tähendust, väljendades selle määra küsimusele *mille poolest? mis suhtes?*, näit. *Võitlus sookuiendamise eest on tähtis ka selle poolest, et ta võimaldab külvipinda laiendada.*

Eri liik kõrvallauseid.

88. On olemas liitlauseid, mis sisult on väga lähedased rindlausele, kuid mille teine lause algab siduvate ase- või määrasõnadega *kes, keda, kelle* jne., *mis, mida, mille* jne., *mispärast, kusjuures, mille tõttu* jne., mille tõttu neid peetakse kõrvallauseteks. Need kõrvallauseid ei laienda mitte üht sõna pealause, vaid käivad kogu lause kohta. Sellised kõrvallauseid asetsevad alati

pealause järel. Näit. *Sügis oli sel aastal erakordselt kuiv ja ilus, mille üle kolhoosnikud rõõmu tundsid. Külaline kõneleb mõne sõna isaga, kusjuures heakskiitvalt noogutab meile. Minu jutu lõpul aga puhkeb see tõsine mees naerma, mida temaga harva juhtub.* (O. L.)

Harjutus 75. Määrata kõrvallauseste liigid, määruslausetel ka alaliigid.

1. Kui viimane kell helises ja rong hakkas liikuma, käis Villemi rõhutatud südamest valus piste läbi. 2. Vedur ähkis nii raskesti, et reisija pidas seda nagu oma kurbuse kajaks. 3. Ta surus oma kaheaastase tütrekesse, kes ta põlvedel istus ja suure villase rätiku seest teraselt nagu nirk välja vahtis, tugevasti rinna vastu. 4. See lapsuke ja kolm kompsu vagunipingi all olid Vahtra Villemi ainus varandus, mis tal tulevasse elukohta oli kaasa viia. 5. Kui Villem Luik oli oma lahkumiskurbusest vähe võitu saanud, hakkas ta vagunis talupojaliku uudishimuga kõiki ja kõike vaatlema. 6. Nende näosarnasusest polnud raske järeldada, et nad on vend ja õde. 7. Sülelapsele oli põlleke lõua alla seotud, et mitte leent kuuekesele ei kukuks. 8. Kuna tütarlapse pahem käsi poisikest põlvel kinni hoidis, käis parem ühtelugu kausi ja lapsukese vahet. 9. Luik avas siis ühe oma kottidest ja hakkas sealt kõik-sugust söögikraami lauale laduma, enne kui näljased tüdrukud leemekausi kallale said asuda. 10. Villem pidas endamisi aru, kuhu siis õieti teda taheti magama panna. 11. Enne kui Miili ja Veera kella viie eel tööle läksid, õpetasid nad Villemit, kuhu tal on vaja minna ja kuidas oma asja toimetada. 12. Peagi jõudis aeg kätte, millal ta oma tarbetee pidi ette võtma. 13. Vahvasti kannatas ta välja palgata õppeaja ning vähese sissetulekuga järjeootamise, kuni viimaks kindlam teenistus ta muret ja puudust vähendas. (E. V.)

Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallused.

Lihtsidesõnad.

Sidesõna	Kõrvallause liik	Näide
et	sihitilause	Elmar ütles, et tänavu oli nende kolhoosis väga hea ristikehinasaa.
	kaudsihitilause	Opilased leppisid kokku selles, et pärast tunde töötavad kooli aias.
	aluslause	Et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, on kõigile selge.
	täiendlause	Minu ema soov, et tütar lõpetaks kõrgema õppeasutuse, võis täituda ainult Nõukogude valitsuse ajal.

Sidesõna	Kõrvallause liik	Näide
	otstarbelause	Et töö oleksid paremad tulemused, luges Endel hoolega erialast kirjandust.
	põhjuslause	Et poiss hästi töötas, premeeriti teda juba mitmendat korda.
kui	viisilause õeldistäitelause ajalause	Opetaja seletas nii, et kõik hoolega kuulasid. Ilm oli niisugune, et ära mine toast väljagi. Kui ettekande oled ära kuulanud, tule kohe koju.
	tingimuslause	Ma tulen ainult siis sinuga kaasa, kui ema lubab.
kuna	võrdluslause ajalause	Töö oli raskem, kui esialgu paistis. Marta ja Salme töötasid aias, kuna teised naised olid karjafarmis loomi söötmas.
kuni	ajalause	Pioneerid jalutasid koolipargis, kuni algas kontsert.
kuigi ehkki	möönduslause	Kuigi (ehkki) tee oli tuisanud ja lumi sügav, vedasid saarlased siiski palgid tee äärde välja.
nagu	viisilause	Me tegime nii, nagu oli kästud.
sest	võrdluslause põhjuslause	Nad töötasid, nagu see on omane eesrindlastele. Meie brigaad oli teistest ees, sest meil oli töö hästi organiseeritud.

Ühendsidesõnad.

Ühendsidesõnad koosnevad kahest või enamast sidesõnast, kusjuures viimaseks on e t või k u i.

Sidesõna	Kõrvallause liik	Näide
A. sest et, seepärast et, sellepärast et, seetõttu et	põhjuslause	Õpilane sai eksamil hea hinde, sellepärast et ta oli hästi ette valmistunud.
selleks et, seks et	otstarbelause	Selleks et hein kasvaks paremini, kraavitas kolhoos heinamaid.
nii et	viisilause	Vihma sadas kogu aja, nii et me saime läbi-märjaks.
ilma et	„	Annus läks meist mööda, ilma et ta meid oleks näinudki.

Sidesõna	Kõrvallause liik	Näide
olgugi et	möönduslause	Olgugi et mu abilistel puuduvad veel kogemused töös, ületame siiski plaani.
sellest hoolimata et, sellele vaatamata et	„	Siiski on vana Toomas käbedam, sellest hoolimata et ta on ligi seitseskümmend aastat vana. (O. L.)
B. nii kui, nõnda kui, otsekui	viisi- ja võrdluslause	See suur maal sobib siia, nii kui oleks ta selle jaoks kohe tellitud.
niipalju kui	määruslause	Meie töötasime, niipalju kui suutsime.
enne kui	ajalause	Enne kui lähed jalutama, tee töö valmis.
niikaua kui	„	Sa ei tohi kuhugi minna, niikaua kui töö on lõpetamata.
niipea kui	„	Teatage mulle sellest, niipea kui ta tuleb.
sellal kui, seitsaadik kul	„	Ma ei ole teda näinud, seitsaadik kui ta kooli lõpetas.
pärast seda, kui	„	Seda võime konstateerida alles pärast seda, kui küsimus on põhjalikult läbi uuritud.

Siduvad asesõnad.

Siduv sõna	Kõrvallause liik	Näide
kes (keda, kelle jne.)	täiendlause	Meie tsehhis ei ole ühtki töölist, kes ei ületaks norme.
mis (mida, mille jne.)	„	Need õunapuud, mis kasvavad aia keskel, on varajast sorti.
	„	Kandidaat, kelle poolt meid kutsutakse hääletama, on tõesti tubli tööline.
	„	Auto, millega lektor saabus, sõitis tagasi.
	aluslause	See, kes seal tuleb, on minu vend.

Siduv sõna	Kõrvallause liik	Näide
kumb	õeldistäitelause sihitilause kaudsihitilause aluslause	Poja autasustamine on see, mille üle ta tunneb rõõmu. Me ei mäleta, kellest oli jutt. Millest süda täis, sellest suu räägib. Ei ole veel selge, kumb veoauto on parem.
	sihitilause	Kas te teate, kumb kolhoos võitis võistluse?
	kaudsihitilause	Annan õuna sellele, kumma töö on parem.
missugune, milline	täiendlause	See oli niisugune kangelastegu, mis-sugusega paljud ei saa hakkama.
	sihitilause	Esimehelt küsiti, millised on kolhoosi perspektiivid karjakasvatuse alal.
	õeldistäitelause	Tänavune talv oli selline, missugust pole enam ammu olnud.
	kaudsihitilause	Ta osutus just selliseks, millisena olin teda kujutlenud.

Siduvad mäarsõnad.

Siduv sõna	Kõrvallause liik	Näide
kus, kust, kuhu	täiendlause	Maja, kuhu nad asusid elama, oli äsja valminud.
	sihitilause	Kes teab, kust need masinad on toodud?
	kaudsihitilause	Peeter kõneles sellest, kus ta oli reisinud.
	kohalause	Ta sõitis sinna, kus on võimalik rahulikult puhata.
	ajalause	Nüüd, kus noorkarja arv on tõusnud, võime loota ka piimatoodangu tõusu.
millal, kunas	ajalause	Nüüd, millal võitlus rahu eest on tugevnenud, on rahvahulgad aru saanud imperialistide kavatsustest.
	sihitilause täiendlause	Ma ei tea, kunas ema koju tuleb. Mihkel Veske sündis samal aastal, millal sündis Koidulagi.
kuidas	sihitilause	Ta tahtis teada, kuidas on muutunud elu kauges sootalus pärast seal toimunud suuri muutusi.

Siduv sõna	Kõrvallause liik	Näide
mispärast, mistõttu, miks	kaudsihitilause	Õpetaja kõneles sellest, kuidas valmib raamat.
	täiendlause	Otsiti võimalusi, kuidas oleks võimalik üle jõe pääseda.
	viisilause võrdluslause	Kuidas töötad, nii saad ka tasu. Kuidas lükkad, nõnda läheb.
	sihitilause	Meie tahame teada, mispärast see põld annab nii head saaki.
kas (kildsõna)	kaudsihitilause	Agronoom vestles kolhoosnikutega sellest, miks tuleb külvikorrad sisse seada.
	sihitilause	Õpetaja küsis, kas kõik lähevad laulupeole.
	kaudsihitilause	Mihkel kahtleb selles, kas naaberkolhoos suudab paremaid tulemusi saavutada.
	aluslause	On teadmata, kas pühapäeval on ilus ilm.

Sidesõnata põimlause.

90. Kaks lauset võivad olla ühendatud üheks põimlauseks ka ilma sidesõnata. Kõrvallause algul võib sidesõna aja- ja tingimuslausetes puududa, kui kõrvallause on pealause ees. Esimene lause väljendab sel puhul teise lause tegevuse toimumise aega või tingimust.

Oled väsinud, heida puhkama. Oled üle koera saanud, saad ka üle koera saba. Tuleb hommik, asume teele. On talvel palju lund, tuleb viljarikas aasta.

Neis sidesõnata lausetes võib esimene lause asendada sidesõnalise kui-ga algava kõrvallausega. (*Kui oled väsinud, heida puhkama.*)

Harjutus 76. Tõmmata kõrvallauseile joon alla ja määrata nende liik.

1. Lenini õpetus on tuletorn, mis valgustab töörahva võiduka vabadusvõitluse teed. 2. Viktor Kingissepp oli elukutseline bolševik-revolutsionäär, kes kogu oma jõu ja oskuse andis võitlusele eesti töörahva parema tuleviku eest, sotsialismi eest. 3. Kui streigikomitee juhtima asus, hakkas asi hoogsamalt liikuma. (J. M.)

4. Nüüd ei mäletanud tüürimees enam, kas see oli viies või kuues rünnak. (E. M.) 5. Tema nõudlik iseloom oli järeleandmatu asjades, mis puutusid proletariaadisse. (J. M.) 6. Oleksid nad mõlemad Kiigari panga all, ehk oleksid nad mõlemad terveks jäänud. (A. H.) 7. Kuigi streikide puhkemiseks oli põhjusi ammu, ei sõandanud ühingud seda organiseeritult omal algatusel ette võtta. (J. M.) 8. Ta teadis nüüd oma suurt kohustust, mis tuli täita. (E. M.) 9. Kui Marmor sellest kuulis, vihastas ta. (J. M.) 10. Aeg-ajalt praksatas midagi vana maja seintes, nagu oleks vanamees ragisedes konte sirutanud. (H. L.) 11. Jüri pani uued kingad, mis isa talle oli kinkinud, maipühäl esmakordselt jalga. 12. Päärn pööras oma tugeva tõmmu, veidi rõugearmilise näo, mille üle praegu aga nagu päikesepaiste voolas, tüdruku poole. (E. V.) 13. Kevadel, kui muld oli lume alt vabanenud, loitis vanaema pilk tihti kaua üle alles toore ja jaheda mullase pinna. 14. Ikka suuremaks võrsuvad imed, mis tärkasid mullapõuest, täites õueaedu ja viljapõlde. (O. L.) 15. Rein kangutab kirve kännust välja, katsub, kas see varre otsas ei logise, sülgab pihku, ja uus hoop käib vastu kannatliku kännu pead. 16. Mu isamaa on minu arm, kel südant andnud ma. (L. K.) 17. Kevadel, kui soe päike muutis kõigi puude pungad helerohelisteks lehtedeks, pakatas ka meie paju. 18. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust haukumisest, millega see üht või teist looma kiiremale käigule sundis. (A. T.) 19. Üks varesepoeg paistis ülal kuuseokstes, kuhu ta oli rippuma jäänud taeva ja maa vahele. (A. T.) 20. Mõnikord, kui muldonnis küdes väike raudahi ja selle valgus väreles mööda seinu, tekkis seersandil lust jutustada oma meresõitudest. 21. See, kuidas raamatut lugeda, sõltub eesmärgist, mis iseõppija seab endale üles, ja sellest, mida kujutab endast läbilugemiseks määratud raamat.

Kirjavahemärgid põimlauses.

91. Kõrvallause eraldatakse pealausest komaga. Kui kõrvallause asetseb pealause keskel, siis eraldatakse ta komaga mõlemalt poolt.

Näit. *Ilm hakkas pimenema, kui me metsast välja jõudsim.* See oli tühine asi, et nad tõid püsti jalu vaenlase marutule all laskemoonakohale. (E. M.) Näed, kuidas inimene võib eksida! Kui tuled, siis näed. Rahvas, kes saatis neid vangimaja väravani, lehvitas rätte. (J. M.) Nõukogude võim, mis kehtestati Eestis esimest korda 1917. a. novembris, andis eesti rahvale võrdõiguslikkuse ja suveräänsuse.

Ühendsidesõnade puhul pannakse koma harilikult ühendsidesõna ette. Näit. *Õpilane vastas julgelt, seepärast et*

ta oli oma teadmistes kindel. Ekskursioonijuht soovitas mäe otsa ronida, selleks et sealt ümbrust vaadelda. Ma teatasin sellest kohe, niipea kui märkasin eksitust.

Kui on eriti tähtis esile tõsta kõrvallauses väljendatud põhjust, aega, teguviisi, mööndust jne., siis rõhutatakse ühendsidesõna esimest osa ja tehakse paus ühendsidesõna viimase lahkukirjutatava osa (*et, kui*) ees. Sel korral ühendsidesõna esimene osa läheb pealause koosseisu ja ainult viimase osaga algab kõrvallause; koma pannakse selle viimase osa (*et, kui*) ette. Ühendsidesõna esimene osa võib pealauseis olla ettepoole nihutatud.

Näit. *Õpilane vastas julgesti sellepärast, et oli oma teadmistes kindel* või: *Õpilane vastas sellepärast julgesti, et oli oma teadmistes kindel. Ekskursioonijuht soovitas mäe otsa ronida selleks, et sealt ümbrust vaadelda* või: *Ekskursioonijuht soovitas selleks mäe otsa ronida, et sealt ümbrust vaadelda.*

Komaga eraldatakse ka sidesõnadega *et* ja *kui* algavad lühenenud otstarbe- ja tingimus-kõrvallaused.

Näit. *Ta läks otse läbi metsa, et kiiremini koju jõuda. Põld annab head saaki, kui teda korralikult harida ja väetada.*

Harjutus 77. Panna koma, kuhu vaja, tõmmata kõrvallauseile joon alla ja määrata nende liik.

1. Forelle on hea püüda seal kus jõe vesi jookseb kiiresti. 2. Me käime mere ääres enamasti iga pühapäev pärast lõunat kui ilm lubab. 3. Et just vanaema jutustab neid muinasjutte siis võin ma neid kuulata ükskõik mitmendat korda. 4. Meile tuli kutse sealt kust me seda kõige vähem ootasime. 5. Ta läks kuhu tahtis. 6. Alles siis kui jõuame lähemale naeratab poisike ja ütleb: «Tere». 7. Kui lubate teritan oma pliiatsit. 8. Viimaks lepiti nõnda kokku et üks läks põllule teine metsa. 9. Nad olid tol õhtul nii lõbusad et tahtsid ainult laulda ja tantsida. 10. Anna imestus oli suur kui nende brigaadi juhiks osutus tüdruk. 11. Ta töötab nüüd juba teist aastat seal kuhu ta saadeti pärast instituudi lõpetamist. 12. Kui kapitalistid muutuvad monopolistideks kaob neil huvi tehniliste täienduste vastu. 13. Imperialism teritab vastuolusid töö ja kapitali vahel sel määral et viib töölisklassi revolutsioonile. 14. Arnold ei suutnud enesele aru anda kummalisest olukorrast millesse ta oli sattunud. (J. M.)

Kordamisharjutused.

Harjutus 78. Panna koma, kuhu vaja, ja põhjendada seda.

1. See talupoeg kes ise on põhiliselt vaesunud võib olla töölise kindel tugi võitluses tsarismi võimu mõisnike ja kapitalistide vastu. (A. H.) 2. Osavõtuga ühismajandi tööstest kasvab ühistu liikme huvi oma ühistu ja selle ürituste vastu kasvab arusaamine ühiskondliku töö ja ettevõtte tähtsusest. 3. Nõukogude armee juhtkond pärineb samast keskkonnast kust on pärit reameestegi koosseis tööliste talupoegade ja intelligentsi hulgast. 4. Nõukogude armees ei ole ega või olla klassivaenu nagu see on kapitalistlike maade armees ohvitseride ja sõdurite vahel. 5. Nõukogude armee komandörid ja võitlejad moodustavad ühise võitluspere kes on ühte liidetud kõrge sõjalise distsipliiniga sügava sisemise kõlbelis-poliitilise ühtsusega vaadete püüdluste eesmärkide ühtsusega piiritu truudusega Nõukogude kodumaale. 6. Nõukogude rahvas avaldab aktiivsust algatusvõimet ja entusiasmi ning rakendab kõik oma jõud selleks et täita kodumaa käsku. 7. Nõukogude noorsoo otseseks organiseerijaks ta töö otseseks juhtijaks on meie kommunistlik noorsooühing kes koondab oma ridadesse tublimad noored meie seast. 8. Marksistlik dialektika relvastab meid teadmistega kuidas saab mõjutada ühiskonna materiaalse elu tingimusi ja kiirendada nende arenemist. 9. Lume helendav vaelevus otsekui rebis alasti kogu selle tohutu hävitustöö mille olid saksa fašistid seal korda saatnud. 10. Kõigile tundus nagu heliseks midagi iseäralikku ja pühapäevast poisi hääles. 11. Isegi küsimus kas pojal on õigus või mitte ei häirinud teda enam. 12. Tulen kohe niipea kui mahti saan. 13. Meie ei tundnudki reisiväsimust olgugi et olime maha matkanud üle 50 kilomeetri. 14. Mees mõodus saunast siis pikast vanast laudast kus tuul kõigutas kaevupange kogu otsas nagu lingukivi hoovõtuks. 15. Matis ja Peeter olid sattunud niisugusesse arutlushoogu et neil polnud mahti midagi muud tähele panna. (A. H.) 16. Lepavõsa-vaheline madal rabatee mida oli püütud täita ja parandada telliskiviprügiga pani vankri väänlema ja oigama. 17. Ja siis hakkas langema esimesi lai lumeräitsakaid mis hõljusid alla kahkjaist pilvedest kuni kõrgemad künkad kattusid nagu paksu õrnvalge hallituskorraga. (A. J.)

Harjutus 79. Määrata lausete liigid, kõrvallausete puhul ka alaliigid, selgitada koma, kooloni, semikooloni ja mõttekriipsu tarvitamise põhjused.

1. Pärast Teist maailmasõda, milles Nõukogude rahvad päästsid hitlerlikust ikkest kogu maailma, on Nõukogude Liidu autoriteet võrratult kasvanud. 2. Ajaloosetadus on niisugune: vastuoludel põhinevas ühiskonnas sünnivad ühiskondlikud pöörded siis, kui valitsev klass on jõudnud oma jõu ja võimu kõrgemate astmeteni. (V. K.) 3. Sotsialismi võit meie maal muutis Nõukogude riigi

võimsaks tööstus- ja kolhooside riigiks, kes osutus võimeliseks kaitsema nõukogude rahva au, iseseisvust, õigust ja vabadust. 4. Maailmas ei olnud teist jõudu, mis oleks suutnud peatada ja purustada hitlerlased, kui Nõukogude Liit. 5. Kaupmeeste järel tulevad politseinikud ja misjonärid, kes valge mehe püssi ja risti pärismaalastele hirmuks ja hoiatuseks silme ette seavad. (A. H.) 6. Marksismi-leninismi klassikute Marxi, Engelsi ja Lenini teosed annavad meile suurepärasest eeskuju, kuidas vaadelda nähtusi nende arenemises. 7. Öö ja päeva vaheldumine, aastaaegade kordumine ja kuu faaside muutumine toimub praegu täpselt samuti nagu tuhandeid aastaid tagasi. 8. Inimene oma ühiskondliku tegevuse protsessis mõjutab teda ümbritsevat loodust, muudab teda, kujundab teda ümber ja sunnib teda enda teenistusse. 9. Territooriumilt on Valgevene NSV tunduvalt suurem sellistest Euroopa riikidest, nagu Belgia, Šveits ja Holland. 10. Nõukogude patriotism, mis on võrsunud nõukogude korrast, on saanud meie ühiskondlikku arenemist edasiviivaks jõuks. 11. Tasapisi tärkab minu sisemas senitundmata mõte: kas mina omalt poolt ei saaks ka Peetrile midagi teha. (O. L.) 12. Paremaks meeldejäamiseks kantakse konspekti servale märkused läbiloetu kohta: sündmuste tähtpäevad, vajalikud arvud, nimed, seletust nõudvad terminid, peamõtte suunda rõhutavad sõnad, mõned täiendused tsitaatidele jne.

VI. LAUSELÜHENDID JA KÕRVALLAUSETE ASENDAMINE NENDEGA.

Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid.

92. Lauseliikmed võivad olla väljendatud sõnarühmaga, milles üksikud sõnad on omavahel grammatiliselt seotud, moodustades ühe terviku, millel on lauses teatav iseseisvus. Näit. *Ajakirja artiklit lugedes tegi ta hoolega vihikusse märkusi.*

Sõnarühma *ajalehe artiklit lugedes* ei saa kõrvallauseks nimetada, sest selles ei ole tegusõna pöördelist vormi. Selles sõnarühmas esineb tegusõna käändeline vorm *lugedes* peasõnana, millest teised selle rühma sõnad on sõltuvad. Peasõna kaudu aga on see sõnarühm seotud lause öeldisega (*tegi märkusi*), laiendades kogu rühmaga seda lauseliiget ja vastates tervikuna küsimusele *millal?*

Niisuguses sõnarühmas on kõige tähtsamaks sõnaks tegevusnimi või kesksõna, millel võivad olla samad laiendid, mis on pöördeliselgi vormil (s. o. sihitis, määrus ja kaudsihitis).

Niisugust sõnarühma lauses nimetatakse lauselühendiks.

Lauselühend on rühm sõnu lauses, mille peasõnaks on tegusõna käändeline vorm, millega selle rühma teised sõnad on grammatiliselt seotud ning sõltuvad temast.

See sõnarühm esineb tervikuna, moodustades antud lauses laiendatud lauseliikme.

Lauselühendeid liigitatakse selle järgi, missugune funktsioon neil on lauses, s. t. missuguseks laiendatud lauseliikmeks nad on.

Nii võivad lauselühendid olla:

1) **määruslikud.** *Minu arvates on ta palju lugenud. Rukkilõikus lõpetatud, hakati kohe lina kitkuma.*

2) **täiendilised.** *Nende kohale kummardus pikk nooremleitnant, kelle lendlevat juuksekaulu sasis Narva jõe lahkemelt tulev tuul. (E. M.)*

3) **sihitislikud.** *Heinalised nägid pilve lääne poolt tõusvat.*

Kõige sagedamini meie kõnes ja kirjas esinevad määruslikud lauselühendid, kus peasõnaks on:

1) *des*-vorm. *Poiss sammus kiiresti edasi, otsides teerada põõsaste vahel. Seda nähes naeratas vedurijuht.*

2) *mata*-vorm. *Sõpra kohtamata sõitsin edasi linna poole.*

3) *nud*- ja *tud*-kesksõna. *Jõudnud ligi poole jõeni, käändus ujuja selili ja puhkas. Töö tehtud, mindi koju.*

Lauselühendi ja kõrvallausega väljendatud lauseliikmed.

Lauselühend (sõnarühm tegusõna käändelise vormiga)	Kõrvallause
Sihitis: Nägin teda raamatut lugevat.	Nägin, et ta luges raamatut.
Määrus: Lõpetanud töö, läksime koju. Töölt koju minnes kohtasin sõpra.	Kui olime töö lõpetanud, läksime koju. Kui töölt läksin koju, kohtasin sõpra.
Täiend: Suure Isamaasõja läbi teinud kangelane on nüüd eesrindlane.	Kangelane, kes Suure Isamaasõja läbi teinud, on nüüd eesrindlane.

Nagu sellest tabelist näeme, on lauselühendid oma tähenduselt lähedased kõrvallauseatele. Kuid kõrvallausetes on öeldis tegusõna pöördelises vormis ja neid seovad pealausega sidesõnad või siduvad ase- ja mäarsõnad, kuna lauselühendis tegusõna on käändelises vormis ja sidesõna või siduv ase- või mäarsõna puudub.

Lauselühend ei ole tekkinud kõrvallause lühendamise teel, nagu mõnikord kaldutakse arvama, vaid on eesti keeles alati esinenud paralleelselt kõrvallausega; ta on isegi vanem kui kõrvallause.

Märkus. Lühenenud kõrvallused, milles öeldiseks on *da*-tegevusnimi ja mis algavad sidesõnaga (*et, kui* jt.) või isegi siduva ase- ja mäarsõnaga, moodustavad kõrvallause ja lauselühendi vahepealse nähtuse ning neid vaadeldakse põimlause osas. Näit. *Käime koolis, et õppida. Ta ei teadnud, kellele raamat anda. Kas sa tead, kuhu minna?*

Harjutus 80. Ärakirjutamisel tõmmata lauselühendile joon alla ja ühendada noole abil lauselühendi peasõna lause selle liikmega, mida lühend laiendab.

1. Keegi kobistas esikus, pühkides jalgu, siis koputas viisakalt uksele. (H. L.) 2. Astunud kööki ja sorinud oma seljakotis, tõmbas ta sealt välja tubakapaki. 3. Siis läks ta tükikese maad edasi, kuulmata midagi peale kauge sõjamürina ja nägemata ühtki hingelist peale pelgliku orava. 4. Kurjustustest hoolimata ei lahkunud koer poisi kannult, jooksis mõne sammu kaugusel, liputades saba. (O. L.) 5. Ta tõstis käe prillide juurde, neid närviliselt kohendades. 6. Kehitades end paremini istuma, vaatas ta venda kõõrdi kulmude alt. 7. Vanamees silmitses meid teravasti, varjamata oma meelepaha. 8. Poiss lonkis jalgu järele vedades taadi järel. 9. Seljataha jääv rong hakkas jälle liikuma. 10. Nõjatanud kukla vastu seina, jäi ta innuga kuulama. 11. Taa- vet on ehmunud nagu pesast kukkunud linnupoeg. (O. L.) 12. Vanemseersant läks tuhkjast lumest läbi nagu tank, jättes enda taha suurte ja sügavate vildijälgede raja. (E. M.) 13. Hävitanud endise sõjaväelise organisatsiooni, asendas Pariisi Kommuun selle kodanike miilitsaga, s. t. relvastatud rahvaga. 14. Mõned mööduvad temast ainult pisut imestunud näoga, tema teretust vastu võtmata. 15. Olles koolis käinud kõigest kaks aastat, oskas Rein siiski juba hästi lugeda. 16. Kommunistlike noorte poolt organiseeritud ekskursioon tuleb kahe nädala pärast tagasi.

Näidis. Nad läksid kikivarvul astudes üle hoovi.

Määruslikud lauselühendid.

93. 1. *des*-lauselühendid.

des-lauselühend väljendab aega või teoviisi, olles seega aja- või teoviisi-määruseks. Kuid ta võib ühel ja samal ajal näidata nii aega kui ka teoviisi. Peale aja ja teoviisi võib ta väljendada põhjust või tingimust.

Näit. *Poisike läks üle toa, hüpatas ühel jalal.* (Teoviis.)
Mererannas suvitades käis ta sageli kalal. (Aeg.)
Sukka kududes kuulas vanaema raadiot. (Teoviis ja aeg.)
Olles tööst väsinud, heitis ta kohe puhkama. (Põhjus.)
Ainult süstemaatiliselt ja pidevalt töötades

võib omandada kõrgema hariduse. (Tingimus). *Olles eriti huvitatud matemaatikast, õppis Jaan ka teisi õppeaineid võrdlemisi hästi.* (Mööndus.)

des-vormiga väljendatud tegevus on samaaegne tegevusega, mis on väljendatud lause öeldisega. Kui lause öeldis on olevikus, siis on ka *des*-vormiga väljendatud tegevus olevikus. On aga öeldis minevikus, siis väljendab ka *des*-vorm minevikulist tegevust.

Näit. *Laste mängu vaadates meenutab vanaisa oma lapsepõlve.* (Sel ajal, kui vanaisa vaatab laste mängu, meenutab ta oma lapsepõlve.) *Kaupluse ees seisid veel mõned hobused oma peremehi oodates.* (Samaaegne tegevus minevikus.) *Tuppa asiudes tõmbas ta ukse järsku enda järel kinni.* (Tegevused toimuvad nii lähedalt üksteise järel, et neid käsitatakse kui samaaegseid.)

2. *mata*-lauselühendid.

mata-lauselühenditel on lauses suuremalt jaolt määruslik funktsioon. Nad väljendavad teoviisi, osutades millegi mittetoimumisele. Näit. *Õngitsejad tulid järvelt tagasi ilma ühtki kala saamata. Meie lähenemist märkamata sõid pöörad oja kaldal rahulikult edasi.*

Võrreldes *des*-lauselühendit *mata*-lauselühendiga näeme, et esimene on jaatava, teine aga eitava sisuga. Näit. *Ta tegi seda minu nähes. Ta tegi seda minu nägemata.*

mata-lauselühendit tarvitatakse sageli eessõnaga *ilma*.

3. *nud*-, *tud*-kesksõnalised lauselühendid

väljendavad tegevust, mis on toimunud varem kui lause öeldisega väljendatud tegevus.

Näit. *Võtnud poliitilise võimu enda kätte, asus töölisklass sotsialismi üles ehitama. Aruanne ära kuulatud, mindi üle läbirääkimistele.*

<i>des</i> -lauselühend	<i>nud</i> -lauselühend
Raamatut <i>lugedes</i> hakkas ta naerma. (Ta hakkas naerma raamatu lugemise ajal. Lõpetamata tegevust selles lauselühendis väljendab ka osasihitis.)	Raamatu läbi <i>lugenud</i> , jäi ta sügavasse mõttesse. (Ta jäi sügavasse mõttesse pärast seda, kui oli raamatu läbi lugenud. Lõpetatud tegevust selles lauselühendis väljendab ka täissihitis.)

Määruslike lauselühendite kirjavahemärgid.

94. 1. Pikemad *des-* ja *mata-*lauselühendid, mis asetsevad lause keskel (eriti kui nad on aluse ja öeldise vahel) ja samuti ka lause lõpul, eraldatakse komaga.

Näit. *Eesti kodanlus, pannes maksma rea kaitsetolle, püüdis kulakluse huvides põllumajandussaadustele kindlustada teatava kõrgusega hindu siseturul. Siis jooksid õpilased, (ilma) kooliteenija märkust tähele panemata, jõe äärde jääminekut vaatama. Rahvahulgad koondusid ikka rohkem oma häälekandja ümber, kuulatades üha enam selle partei häält ja kutset, kes seda ajalehte võitlusvahendina kasutas. (J. M.) Jäämurdja ronis mööda jääd edasi, maadeldes iga meetri pärast. Elvi tegi selle otsuse, arvestamata sõprade hoiatusi selle sammu tõsiste tagajärgede kohta.*

Lühikesi (kahe- ja kolmesõnalisi) *des-* ja *mata-*lauselühendeid (eriti kui nad asetsevad lause algul või lõpus) ei eraldata komaga. Näit. *Üksteist hüüdes jooksid lapsed tänavale. Ta ütles seda kõikide kuuldes. Ilma järele kaalumata ära astu ühtki tõsisemat sammu. Mõned kiilid lendasid tiibade sillerdades temast peaaegu üle. (E. M.)*

2. *nud-* ja *tud-*lauselühendid eraldatakse alati komaga. Näit. *Neli aastat Nõukogude armees sõdinud, võis ta nüüd palju jutustada rindeelust ja Isamaasõja kangelistest. Poeg, lõpetanud kevadel keskkooli, saatis kohe avalduse pedagoogilisse kooli astumiseks. Eksamitöö kirjutatud, lahkusid õpilased rahuldustundega saalist.*

Harjutus 81. Tarvitada koma *des-* ja *mata-*lauselühendite puhul, kus vaja.

1. Nüüd valiti neli peavanemat saadikuiks, ja veel samal tunnil ratsutasid need rahva palavamaid õnnesoove kaasa võttes laagrist välja orduväge otsima. (E. B.) 2. Ülo arvates pidi sellest paugust kogu küla ärkama. 3. Ka tüürimees Tanel Õige mölgutas Saaremaast mööda sõites oma mõtteid. (A. H.) 4. Ukse avanedes langes tänavale kollakas-kahtuvalu valgusriba. 5. Mõni auto tor-

mas silmade põledes mööda. 6. Võtnud hoogu hüppas Tiit teisele poole aeda maha. 7. Juhan vaatas üle öla tagasi ja otsekui lugedes oma vana sõbra ning seltsimehe silmist kindlat käsku hakkas jooksmas eemalt paistva traataia poole. 8. Soome lahte sisse sõites said nad tugeva norditormi koos rahesajuga kaela ja merega võideldes ununesid tal vähemalt paariks päevaks kõik maal eesootavad mured. (A. H.) 9. Oktoobrirevolutsioon võttis mõisnikelt ja kapitalistidelt tootmisriistad ja tootmisvahendid ning muutis need ühiskondlikuks omandiks, seades kodanlikule omandile niimoodi vastu sotsialistliku omandi. 10. Tööliste ja talupoegade liitu tugevdades on meie partei saavutanud kogu nõukogude rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse. 11. Juhtides masse ja võideldes mahajäänud meeolude vastu arvestas partei tõsiselt maside suurt usaldust ja loovat revolutsioonilist valmisolekut. 12. Meie maa kogu ajalugu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu momendist alates on nõukogude rahva võitlustee Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhtimisel. 13. Andes loosungi rahvahulkade üleskutsumiseks võitlusele lähtub partei alati sellest, kas hulkade teadvus on küps selle loosungi vastuvõtmiseks. 14. Teise maailmasõja tulemused andsid kapitalistlikule süsteemile uue löögi veelgi rohkem kõigutades tema positsioone. 15. Siis astus onu Äрни jälle edasi paremale ja vasakule vaatamata. 16. Ja Joosep suutmata ikka vabaneda piinavast häbitundest katsus rääkida millestki muust. 17. Kübarat peast võtmata astus erariides mees keset tuba otse Hilda ette vahtides oma süsimustade silmadega ülbelt Hildale näkku. (V. J.)

Harjutus 82. Ärakirjutamisel määruslikele *nud-* ja *tud-*lause-lühenditele joon alla tõmmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Oodanud mõned pikad minutid põrutas Mihkel peopesaga vastu lauda. (H. L.) 2. Eksamid õiendanud sõitsid õpilased ekskursioonile. 3. Metsa jõudnud hakkasime marju korjama. 4. Kaup ostetud mindi turult koju. 5. Heitnud ohjad vankrile tormas Maa-salu robinal mööda trepiastmeid üles. 6. Olles laua taga mugavalt toolile toetunud Uustalu vasakul käel istudes ja juhataja püstitõusmist nähes püüdis Paul viimaks meenutada esimest lauset oma nii suure vaevaga koostatud kõnest. (H. L.) 7. Õngeridva kõrvale pannud istus ta kaldale pani suitsu põlema ja hakkas mõtlikult kuulama vee raugematut sulinat. (H. L.) 8. Ajanud end sirgu vaatas Muuli aeglaselt ning peremehelikult ümberingi. (H. L.) 9. Hüpanud jalgrattale sõitis ta välja maanteele. (H. L.) 10. Tõmmanud õlad kokku astus Vao välja pimedusse otsis üles oma hobuse harutas ohjad lahti ja sõitis vaikselt koju. (H. L.)

Määruslausete asendamine *des-* ja *mata-* ning *nud-*, *tud-*lauselühenditega.

95. A. Ajalauseid võib asendada:

1) *des*-lauselühendiga, kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne.

<i>Kui ma vabrikust koju tulisin, kohtasin sõpra teatri ees.</i>	<i>Vabrikust koju tulles kohtasin sõpra teatri ees.</i>

<i>Kui M. I. Kalinin Tallinnas töötas, organiseeris ta 1902. a. tööliste seas marksistliku ringi.</i>	<i>Tallinnas töötades organiseeris M. I. Kalinin 1902. a. tööliste seas marksistliku ringi.</i>

2) *nud-*, *tud-*lauselühendiga, kui kõrvallause tegevus toimub enne pealause tegevust.

<i>Kui 24. märtsil astud Moskvas rongile, saabud 3. aprillil Vladivostokki.</i>	<i>24. märtsil Moskvas rongile astunud, saabud 3. aprillil Vladivostokki.</i>

<i>Kui heinategu oli lõpetatud, algas rukkilõikus.</i>	<i>Heinategu lõpetatud, algas rukkilõikus.</i>

B. Viisi- ja tingimuslauseid võib asendada *mata*-lauselühendiga.

<i>Mees läks ära, ilma et mina oleksin näinud.</i>	<i>Mees läks ära (ilma) minu nägemata.</i>

<i>Kui karja eest ei hoolitseta, ei saavutata kõrget piimatoodangut.</i>	<i>Karja eest hoolitsemata ei saavutata kõrget piimatoodangut.</i>

Märkus. *des-* ja *nud-*lauselühendi tarvitamise kohta on vaja märkida, et juhtumel, kus eelnev tegevus ajaliselt kattub osaliseltki järgnevaga, võib siiski tarvitada ka *des*-lühendit.

<i>Seda kuulda saanud, sai ta väga rõõmsaks.</i>	<i>Seda kuulda saades sai ta väga rõõmsaks.</i>

Seal aga, kus eelnevus on oluline ja ilmne, tuleb tarvitada *nud*-lühendit.

Näit. *Ara kuulunud esimehe aruande, otsustas koosolek tema töö heaks kiita. (Mitte: ära kuulates esimehe aruannet, otsustas...) Saanud tütrele kirja, jäi ema vastust ootama. (Mitte: tütrele kirja saates jäi ema vastust ootama.)*

Määruslausete asendamisel *des-*, *nud-*, *tud-* ja *mata-*lauselühenditega tuleb silmas pidada aluseid.

Kui pea- ja kõrvallausel on üks ning sama alus, siis lauselühendis alust ei ole.

<i>Kui jõudsin tehase ette, märkasin kohaliku tööstuse ministrit koos direktoriga kontoris minevat.</i>	<i>Tehase ette jõudes märkasin kohaliku tööstuse ministrit koos direktoriga kontoris minevat.</i>
<i>Vend lahkus kodunt, ilma et ta sõnagi oleks lausunud.</i>	<i>Vend lahkus kodunt sõnagi lausumata.</i>
<i>Kui ma kirjandi olin valmis kirjutanud, andsin selle õpetajale.</i>	<i>Kirjandi valmis kirjutanud, andsin selle õpetajale.</i>

2. Kui pea- ja kõrvallausel kummalgi on oma alus, siis on *des-* ja *mata-*lauselühendis alust märkiv sõna omastavas käändes.

<i>Kui päike tõusis, asusid mehed tööle.</i>	<i>Päikese tõustes asusid mehed tööle.</i>
<i>Poiss oli parandanud värava ära, ilma et keegi oleks teda käskinud.</i>	<i>Poiss oli parandanud värava ära kellegi käskimata.</i>

Märkus. Peale ajamääruslausete asendamise *des-* ja *nud-*lauselühenditega on neid veel sageli võimalik asendada teonimisõnaliste väljenditega, mida tuleb isegi eelistada, kus see on teostatav.

<i>Kui ühislauda ehitus oli lõpule viidud, hakati kolhoosis teisi hooneid püstitama.</i>	<i>Pärast ühislauda ehituse lõpuleviimist hakati kolhoosis teisi hooneid püstitama.</i>

Harjutus 83. Ärakirjutamisel kõrvallaused asendada *des-* või määruslike *nud-*lauselühenditega.

1. Kui laeva eemalt vaatad, näed algul ainult suitsu ja korstnaotsa. 2. Kui me teame linna asukoha geograafilise pikkuse ja laiuse kraadi, võime ta kergesti maakaardil leida. 3. Kui V. Kingissepp õppis Peterburis, töötas ta aktiivselt bolševike põrandaluses organisatsioonis. 4. Haige laps ei tahtnud kuidagi üksi toas magama jääda, sest ta kartis pimedust. 5. Kui koosolek oli juhatause aruande ära kuulanud, otsustas ta tehtud töö rahuldavaks tunnistada. 6. Kui Enn oli küsimusele rahuldava vastuse leidnud, pani ta raamatu riulile tagasi.

Täiendlausete asendamine lauselühenditega.

96. Täiendlauseid on võimalik asendada kesksõnaliste lauselühenditega.

Täiendlause	Kesksõnaline lauselühend
1. Vanake silmitses kaua inimest, <i>kes sammus üle õue elumaja poole.</i>	Vanake silmitses kaua üle õue elumaja poole sammuvat inimest.
2. Hoonesse, <i>mida praegu rajooni keskusse ehitatakse,</i> tuleb kultuurimaja.	<i>Praegu rajooni keskusse ehitatavasse</i> hoonesse tuleb kultuurimaja.
3. Luuletus, <i>mille poeet ise ette kandis,</i> meeldis kõigile.	<i>Poeedi enese (poolt) ettekantud</i> luuletus meeldis kõigile.
4. Õpilane, <i>kes lõpetas meie keskkooli kuldmedaliga,</i> astus Moskva Lomonossovi-nimelisse Riiklikku Ülikooli edasi õppima.	<i>Meie keskkooli kuldmedaliga lõpetanud</i> õpilane astus Moskva Lomonossovi-nimelisse Riiklikku Ülikooli edasi õppima.

Täiendlauset on võimalik asendada kesksõnalise lauselühendiga, kui siduv asesõna *kes* või *mis* on kõrvallause aluseks või sihitiseks ja kui kõrvallause öeldis on kindla kõneviisi olevikus või minevikus.

Kui täiendiline kesksõnaline lauselühend asetseb põhisõna järel, eraldatakse ta komadega.

Puud ja põõsad, põlevkivi paksu tolmuks kaetud, paistsid igal pool silma. Inimesed, hommikuselt roogilt tulnud, ruttasid kodu poole. Vesi, kiiresti mööda mäekülge allavoolav, kandis ojasse mulda ja kivikesi.

Märkus. Samuti eraldatakse komadega omadussõnaline laiendatud täiend koos laienditega, kui ta on põhisõna järel.

See raamat, vajalik noortele ja vanadele, on kahjuks ilmunud väga väikeses tiraažis. Taevast, hommikust saadik selge, kattus pärast lõunat paksude pilvedega. Mäestiku järve sügav ja sinine, puhkas kõrgete kallaste vahel.

Sihitislauseste asendamine lauselühenditega.

97. Sihitislauseid, mis algavad sidesõnaga *et*, võib asendada *vat*-lauselühendiga (mida ei tule ära segada kaudse kõneviisiga); sidesõnaga *kuidas* algavaid sihitislauseid võib asendada *mas*-tegevusnimelise lauselühendiga.

Sihitislause	Lauselühend
1. Mu sõber ütles, <i>et tema vend õpib pedagoogilises koolis.</i>	1. Mu sõber ütles <i>oma venna pedagoogilises koolis õppivat.</i>
2. Nägime, <i>kuidas viljapõld tuule käes lainetas.</i>	2. Nägime <i>viljapõldu tuule käes lainetamas.</i>

Niihästi *vat*- kui ka *mas*-lauselühendites on tegijat väljendav nimi- või asesõna omastavas või osastavas käändes. Näit. *Mees ütles oma poja Tallinnas töötavat. Kuulsime õpilasi kooris laulvat.*

Harjutus 84. Panna koma, kuhu vaja.

1. Nõukogude riigivõim võimaldab igal rahval säilitades nende iseseisvuse liiduvabariikide vennalikus peres osa saada Nõukogude Liidu hiiglariigi olemasoluga seotud eelistest nii materiaalsel kui ka kultuurilisel alal. 2. Ette valmistanud Venemaal baasi ajalehe jaoks sõitis Lenin 16. juulil 1900. aastal välismaale. 3. Nõukogude vabariikide ette kerkinud majanduslikud ja poliitilised ülesanded viisid kõrgema ühinemisevormi ühtse Nõukogude liitriigi loomiseni. 4. Nurme kohal lendab lõikavalt kisendav kiivitaja joonistades uduseina kohal järske siksakke. 5. Siis hakkas Martin pikkamisi astuma läbi tühjade tänavate aeg-ajalt seisatades mõne tuttava koha ees. 6. Minnes kohta vahetades allavoolu hakkas ta õnge kindla korra järgi sisse viskama ja välja kerima. (H. L.) 7. Oodanud kuni rott kadus heitis Paul õnge sisse ja vedas seda kiiresti mööda vett kerides nõõri poolile. (H. L.) 8. Paul istus pisut aega vaikides murdes kepikest üha vähemaiks ja vähemaiks tükkideks. (H. L.) 9. Mitmel pool tänavate ääres vedeles taganenud fašistide poolt mahajäetud autorususid ja põlenud tanke. 10. Tee kogu aja sirgena püsinud tegi järsu käänaku jagunedes kolmeks ja koormal sõitjad seda ette aimamata paiskusid üksteisele. (K. S.) 11. Arvasin sellest toidutagavarast jätkuvat. 12. Rätsep ütles ülikonna valmis olevat. 13. Näen sotsialistlikku kodumaad kiiresti kommunismile sammumas.

Tegusõnata lauselühend.

98. Eesti keeles esineb lauselühendeid, milles puudub tegusõna käändelises vormis ja nimisõna on nimetavas või osastavas käändes koos mõne teise temast sõltuva sõnaga. Tähenduselt on niisugused lauselühendid lähedased viisimäärusele. Kirjas eraldatakse nad alati komadega.

Näit. *Kui ta hiljem kööki läks, soojad sukad ja uued saapad jalas, polnudki seal enam perenaist. Maantee ääres seisid neli meest, kotid seljas ja labidad käes. Vanataat istus ahju kõrval, pika varrega piip suus. Ära istu, käed rüpes. Tütarlaps tuli meile metsa ääres vastu, marju korvis.*

Harjutus 85. Tõmmata tegusõnata lauselühendile joon alla ja panna koma, kuhu vaja.

1. Marmor pigistas hüvastijätuks vana seltsimehe kätt ja kadus majast, läkiläki sügavalt silmil, hall pihtkasukas seljas, nagu jänese-kütil, fugevad säärikud jalas. (J. M.) 2. Mees tuli tuppa, kirves kaenlas ja piip suus. 3. Sa jooksid trepist alla, müts kuklas, supel-lina kaenlas. 4. Ta läheb trepist üles teisele korrale, kiri ja pilt käes. 5. Seal läks Anna aiateed mööda, korv käsivarrel. 6. Ta hakkas jooksmas nutt kurgus. 7. Pea täis mõtteid kõndis ta aias edasi-tagasi. 8. Ta vaatas terava meremehe-pilguga ringi kulmud kortsus. 9. Tema kõrval seisis drapp-palitus mees kõrge laup kip-ras nagu valmiks selle taga mingi kuri nõu. (E. M.) 10. Veidi hil-jem tuli metsa noor tüdruk puust lüpsik käes. (A. J.) 11. Heinalised unustasid hangu talvel kuhjalava juurde püsti harud ülespidi. (A. J.) 12. Nad lükkasid vagoneti kaldale näod higised ja rõõm-sad. (E. M.) 13. Ta ootab vastust silmad küsivalt kissis. (A. J.) 14. Üks mees istub laua ääres kaelasooned pingul selg meie poole pööratud suitsetab ja loeb ajalehte. (A. J.) 15. Tunnimees seisab väravatulba najal püss jala kõrval. (A. J.)

Kordamisharjutused.

Harjutus 86. Määrata järgmiste liitlausete liigid ja tõmmata lauselühendile joon alla.

1. Kaliningradist Kuriili saarteni lehvib võidukas Nõukogude lipp, mille all on saavutatud maailma-ajaloo suurimad võidud. 2. Nõukogude riigi võimsus on tingitud sellest, et tal on võimalik kontsentreerida kogu meie maa poliitiline ja majanduslik võimsus ülesseatud eesmärkide saavutamiseks. 3. Meie töörahva jõudude arenemine kõigil ühiskondliku elu aladel ilmneb erilise selgusega pärast raskeid sõja-aastaid, millal me tööstus on juba saavutanud

sõjaeelse taseme ja areneb peatumatult edasi. 4. Et vabriku partei-algorganisatsioon pidevalt ja õigel ajal kasutas talle põhikirjaga antud õigust kontrollida administratsiooni tegevust, suudeti õigel ajal kõrvaldada tootmisprogrammi täitmist pidurdavad tegurid. 5. Miljoneid töölisi suurtesse ettevõtetesse koondades annab kapitalism kogu tootmisprotsessile ühiskondliku iseloomu, kuna tootmisvahendite omandus jääb erakapitalistlikuks.

Harjutus 87. Asendada kõrvallaused lauselühenditega, kus võimalik.

1. Sa võid endale võtta selle raamatu, mille täna ostsime. 2. Kui olime kirjandi lõpetanud, võisime koju minna. 3. Kuulsin, kuidas kahurimürin kord-korralt ikka enam lähenes. 4. Ema ütles, et Miku läheb tuleval aastal kooli. 5. Kui puud olid ritta laotud, hakati laudu vedama. 6. Kuigi Ott oli juba raskest haigusest paranenud, ei olnud ta veel võimeline püsivaks tööks. 7. Et Kreutzwald oli kehvade vanemate laps, pidi ta ise enda eest hoolitsema. 8. Autobussid, mis olid laulupidulisi tulvil täis, jõudsid õigel ajal Tallinna. 9. Kui poisid läksid lähemale, nägid nad, et vareste lendlemine ja tülitsemine sünnib suure ja paksu kuuse kohal. 10. Kui puid raiutakse, siis laastud lendavad. 11. Kui talv jõuab kätte, hakkab kirves kaasikus kaikumaa. 12. Kui hingame läbi nina, siis kaitseme kopsu tolmu eest. 13. Ta vaatas hobuse, vankri ja oma varju peale, mis oli madalal oleva päikese paistel hästi pikaks veninud. 14. Läbi vihma ning vete kohisemise võib kuulda, kuidas kaugustes kisendavad soolinnud. 15. Kui šefid olid kolhoosi jõudnud, juhatas brigadir igaühele töö kätte.

Harjutus 88. Panna koma, kuhu vaja.

1. Runge räägib vähe järelemõtlikult süvenenult ning lühidalt nagu tahuks ja treiks ta oma sõnu puust välja paneb paraja tapi sisse ja iga sõna istub täpselt kindlalt ja toekalt oma kohal. (H. L.) 2. Kui ta viimaks vaevaliselt teed otsides läbi rõdu aeda komberdas ja tänavale viiva jalgvärvavagi kätte leidis oli ta aiva kasvava ärevuse pärast kokku langemas. (A. J.) 3. Piipu läites ei tasandanud taat hetkekski sammu. 4. Kulmud pisut kortsu tõmmatud suur kongus nina nagu lõhna ajades ettepoole ulatatud — nõnda ta istus seal ligi pool tundi. (A. H.) 5. Seisame ukse läheduses kannatlikult oodates millal järg jõuab meieni. (O. L.) 6. Haavatu astub veel väga pikkamisi õlad ettepoole kärgaras ettevaatlikult asetades üht karguotsa teisest ette. 7. Kohale jõudnud hakkasime öömaja otsima. 8. Koer läks nurka saba sorgus. 9. Hinnates oma praeguses ehitustöös kõiki progressiivseid minevikupärandeid hindame ka Koidula suurt elutööd. 10. Kuulaik langes põrandale joonistas kaltsudest kootud põrandariidele kitsa akna ahtad ruudud. (A. H.) 11. Murulatv tõusis haljendama lumelilled hakkasid õitsema kattes lopsakate lepapöösaste alused sinise

helgiga. (J. M.) 12. Poisid tulid lõõtspillide krääksumise saatel noorikud põlledes tüdrukud katmata peadega. (J. M.) 13. Aegajalt vaatab abiline oma blokknooti hoides pliiatsit mõnel kassa- raamatusse kirjutatud arvul. (O. L.) 14. Ikka nägi ta oma teel ainult üksikuid inimesi aga keegi neist ei pööranud talle erilist tähelepanu välja arvatud ehk üsna tavaline uudishimu. (A. J.) 15. Ja jõudnud viimaks kuhugi sügavate hangedega täidetud umb- soppi ikka kellestki nähtavalt jälitamata lähenes ta kohe otse- joones väikesele aiamaajakesele mis vaatas teda nagu oodates üle paljaste sõstrapõõsaste. (A. J.)

VII. PÕIMLAUSE MITME KÕRVALLAUSEGA, SEGALIITLAUSE JA PERIOOD.

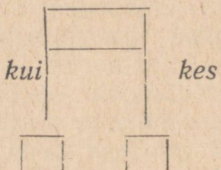
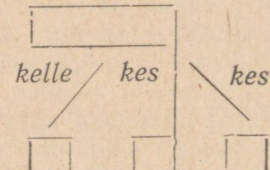
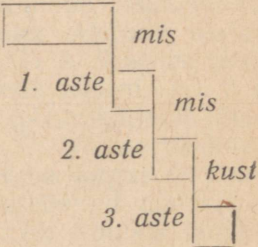
Põimlause, millel on mitu kõrvallauset.

99. 1. Põimlauseis võib ühel pealauseil olla kaks või rohkem kõrvallauset. Kui seejuures kõik kõrvallaused sõltuvad otseselt pealausest, siis on tegemist kaas-alistumisega. Kui niisugused kõrvallaused vastavad ühele ja samale küsimusele ning laiendavad pealause üht ja sama sõna, siis on nad samanimelised ja samaliigilised kõrvallaused, s.o. nad on omavahel rinnastavas seoses ehk paralleelsed.

Kui aga kõrvallausetest iga järgnev sõltub eelmisest ja laiendab mõnd selle liiget, siis on tegemist järjestikuse alistumisega.

Kõrvallauset, mis alistub pealausele, nimetatakse esimese astme kõrvallauseks; kõrvallauset, mis alistub esimese astme kõrvallausele, teise astme kõrvallauseks ning kõrvallauset, mis alistub teise astme kõrvallausele, kolmanda astme kõrvallauseks jne.

Põimlauseste tüübid.

Kaas-alistumine		Järjestikune alistumine
eri liiki kõrvallausetega	sama liiki kõrvallausetega	
1. aste 1. aste <i>Kui Venemaa töölisklass 1917. a. Oktoobrirevolutsi-</i>	1. aste 1. aste 1. aste <i>Ilja Ehrenburg on meil tuntud kui kirjanik ja ajakir-</i>	Väeosad korrastasid oma laagreid,

Kaas- <i>a</i> listumine		Järjestikune alistumine
eri liiki kõrval- lausetega	sama liiki kõrval- lausetega	
<i>oonis võttis riigi- võimu enda kätte, tuli tal astuda äge- dasse võitlusse ku- kutatud eksplua- taatorliku kapita- listide ja mõisnike klassiga, kes taht- sid vana korda taastada.</i>	<i>janik, kelle sü- titav sõna Suure Isamaasõja päevil õhutas võitlema arvutuid diviise, kes näitas meile meie vaenlast kogu ta loomastunud julmuses ja oht- likkuses, kes üha enam veenis meid võitluse ülluses.</i>	<i>mis olid paiguta- tud paksu metsa alla, mis neid varjas õhust, kus t vaenlase lennukid neid varitsesid.</i>

2. Kõrvallaused võivad asetseda pealause järel, ees ja vahel. Üks kõrvallause võib aset-
seda ka teise kõrvallause keskel.

Pealause

I. Ameerika Ühendrii-
kide ja Inglismaa
reaktsioonilised
ringkonnad tunne-
vad huvi selle
vastu,

1. astme kõrvallause

*kuidas hajutada seda
kustumatut muljet,*

2. astme kõrvallause

*mida sotsialistlik kord
avaldab kogu maa-
ilma töötajale.*

Pealause

Kõrvallause

II. Sellest hoolimata
et sõda riivas
Ameerika Ühend-
riike suhteliselt vähe,

*ei taha rõhuv enamik
ameeriklasi,*

Kõrvallause

et sõda korduks.

Pealause algus				Pealause järg
III. Järgmisel hommikul,	1. a. kõrval- lause algus		1. a. kõrval- lause järg	tõttasime üheskoos edasi.
	<i>kui meie sõbrad,</i>	2. a. kõrval- lause	<i>meile järele jõudsid,</i>	
		<i>keda kärsi- tult olime oodanud,</i>		

Kirjavahemärgid põimlause, milles on mitu kõrvallause.

100. 1. Põimlause eraldatakse alati **komaga**: a) kõrvallause pealausest, b) eriaastmelised ja samaastmelised kõrvallausest ja üksteisest.

Näit. *Pool aastat pärast V. Kingissepa surma toimus Eestimaa Kommunistliku Partei kolmas kongress, mis näitas veenvalt, et Kingissepa loodud partei elab ja tugevneb, et Kingissepa üritus areneb ja kasvab. Kongressi juhataja märkis, et eksploateerijad eksivad, kui nad arvavad, et Kingissepa surm halvab parteid.*

2. Eriastmeline kõrvallause eraldatakse komaga ka siis, kui alistava sidesõna ees on ühendav või eraldav sidesõna ja, ning, ehk, või.

Näit. *Hobusekronule viisin tüki leiba või kamalutäie kaeru, ja kui ta selle oli ära söönud, ajas ta kõrvad kikki... (A. T.)*

3. Koma ei asetata samaastmeliste kõrvallause eraldamiseks üksteisest, kui neid seovad sidesõnad ja, ning, ega, või.

Näit. *Nüüd sai Jürka mahti seletada, kus asub kassipoeg praegu ja kus olitaenne ning kuidas ta sinna on saanud ja mis on teinud tema ja mis ta veel on mõelnud teha. (A. T.)*

4. Kõrvallause eraldatakse pealausest komaga ka siis, kui ta satub pealause sidesõnade ja, ning, ega, või ette. Näit. *Tüürimees märkas, et üks kuulipilduja oli vaikinud, ja hüüdis: «Andke pihta!» Väike rasvalamp valgustas ainult sekretäri läikivaid prille, üht vana piimakarda, mis täitis ahju aset.*

ning kahte-kolme vaevalt kätt, mis kirjutasiid põlvel.
(E. M.)

Harjutus 89. Kujutada järgnevad põimlauseid graafiliselt. Kaasalistuvate kõrvallauseite puhul ära märkida, kas nad on eri- või samaliigilised.

1. Me ütlemet nüüd kogemuste põhjal, et ainult proletariaat võis luua sellise monoliitse jõu, mille järel sammub killustatud, laialipillatud talurahvas ja mis pidas vastu kõigile ekspluataatorite pealetungidele. (Lenin.)

2. Saak osutus nii suureks, et Madis jäi mõttesse, kuidas see kõik ära viia. (H. L.)

3. Isegi kevadel veel, kui ta viimased linnased veskil oli ära jahvatanud, võttis ta koju jõudes linnasejahu koti lahti, et lõhna nuusutada. (A. T.)

4. Selleks ajaks dessandimehed teistelt kaatritelt, kes tugeva miinipildujate tule tõttu ei saanud sadamale läheneda ja maandasid seepärast dessandi otse vette, jõudsid juba hävitada tiibadele asunud vaenlase tulepunktid, mis hoidsid sadamat risttule all.

5. On olemas ka sidurite tüüpe, mis töötavad automaatselt, ilma et oleks pedaali tarvis.

6. Et akumulaatori positiivsed ja negatiivsed plaadid ei puutuks teineteisega kokku, mis annab sisemise lühiühenduse, on nende vahel isoleerained.

7. Ahju välisseinad, mille paksus on 10—20 cm, on vooderdatud kahlitega, mis on täidetud katusekivitükikestega või eriliste plaatidega.

8. On vaja selgitada, keda teenisid kirjaniku ideed, kas need soodustasid vana või uut.

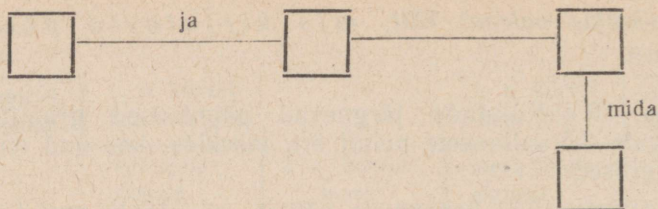
9. Tuleb omandada kõneharjumuste miinimum, mis on tarvilik igale kultuurinimesele, mis tingib tema edu mistahes tööalal.

10. Seepärast on õige, et meiegi rõhutame Suure Isamaasõja võitlejate teeneid ja kangelastegusid, et omaltpoolt väljendada väikest tänu selle eest, mis nad on meie heaks teinud.

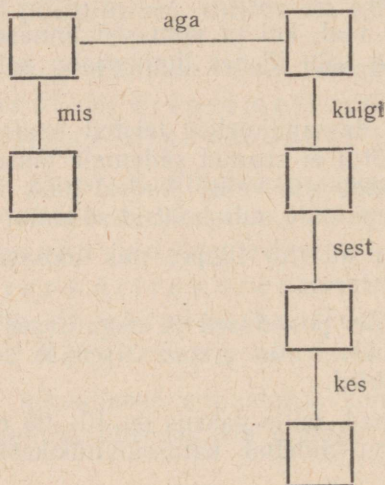
Segaliitlause.

101. On niisuguseid liitlauseid, milles rindlause ja põimlause esinevad koos, olles sageli üksteisega läbi põimitud. Neid nimetatakse **segaliitlauseteks**. Segaliitlauseis esineb vähemalt kaks rinnastuvat lauset, mille koosseisus on üks või rohkem kõrvallauseid.

1. Juba lõginal niidukitera käib ja lõhnavad angervaksad, tuul lainetab viljapäid, mida kõrs vaevalt kanda jaksab. (V. Villandi.)

2. «Ühisjõu» kolhoosil on nüüd oma veoauto, mis suurel määral kergendab tööd, aga veel enam võib «Võidu» kolhoos uhke olla oma sõidu- ja veoautole, kuigi viimane ei ole enam uus, sest see oli teeninud tehasest, kes oli kolhoosi šefiks, mitu aastat enne kolhoosi omandiks saamist.

See liitlause koosneb kahest pealausest, kusjuures esimesel neist on üks kõrvallause, teisel on kõrvallause, sellel veel kõrvallause, mille liikmete vahel on veel kõrvallause.

3. Segaliitlauseste hulgas on ka niisuguseid, mille pea- või kõrvallaused on ise koondlauseid, või neis on lauselühendeid või kiillauseid.

Kõigil teeharudel, mis tulid põhjast ja idast jaama poole — ja neid oli kaunis palju —, tärkas nähtavale valgeid kübaraid, helkjaid kleite, värvikaid päevavarje, iga karva meesterahva-üliskondi roheliste puude ning põõsaste vahel, ja varsti valitses jaamaaisisel priske liikumine, rõõmus vehkimine üksteisest mööda ja elav kõnesumin. (E. V.)

Selles liitlausest on kaks pealausest, mis mõlemad on koondlauseid, ja esimese pealause liikmete vahel on kõrvallause ning selle järel kiillause.

Kui segaliitlausest on kõrvuti kaks sidesõna, siis teise sidesõna ette harilikult koma ei panda.

Näit. Ta teenis Nõukogude armees kolm aastat, aga kui algas rahu-aegne ülesehitustöö, läks ta tagasi tehasesse tööle. Selles liitlausest on kolm

lauset, millest esimene ja kolmas rinnastuvad, teine (*kui algas...*) on kolmandale lausele kõrvallause (ajamääruslause). Niisugusel korral *kui* ette koma ei panda.

Harjutus 90. Panna koma, kuhu vaja, ja tõmmata kõrvallausele joon alla.

1. Endel kes laulis täie häälega kuulis siiski kogu aeg ema juttu ja kui laul lõppes vastas ta: «Oota varsti näed paremaid päevi.» (J. Sm.) 2. See meremehe kareda käega antud müks otsekuu kinnitas uuesti et nad on ja jäävad vanadeks semudeks keda pole suutnud lahutada pikad aastad kauged sadamad tuli ega vesi. (E. M.) 3. Keegi ei teadnud enam kas kestis see meeleheitlik võitlus ainult kümme minutit või oli ta kestnud mitu tundi. 4. Peagi puistas külmataat ka esimesi lumehelbeid maha ja andis loodusele mõista missuguse toreda kuue see võiks saada kui ta täiesti külma hoolde anduks. (E. P.) 5. Madise näole tulid suured kortsud mis selgesti tunnistasid et temale ei olnud see jutt meeltmööda. (E. P.) 6. Pruunides savipottides kasvavad lilled lõhnasid mõrkjas-karastavalt meenutades minevikku millele mõtlemine tõi omakorda vaimusilma ette vana männikualuse kus katab kõikjal musta mullapinda tihe ning pehme samblakord. (A. J.) 7. Eeva pead täitvad mõttekillukesed mis ringlesid seni kuidagi sihitult jõudsid järsku kuhugi välja kuhugi väga kõvale ja püsivale punktile kust pidi kindlasti midagi paistma hakkama. (A. J.) 8. Tõnise nahk auras kiirest käigust ta päästis oma paksu vammuse nõõbid lahti lükkas mütsi kuklasse pakkus Matisele paberossi pistis ka endale suitsu ette ning istus palgiotsale aga ta näost oli näha et ta venna jutuga siiski rahule ei jäänud. (A. H.) 9. Kui me lahendame tööjõu rakendamise küsimuse maksimaalse efektiivsusega kui me tõsiselt tahame võidelda tööjõudluse tõstmise eest siis võib see sündida esmajoones nimelt tööprotsessi ratsionaliseerimise kaudu. 10. Pärast Pariisi Kommuuni mahasurumist kui vaikuse saabumine Lääne-Euroopa revolutsioonilises liikumises muutus järjest tõenäolisemaks avaldasid Marx ja Engels arvamust et just Venemaa asub esimesena revolutsiooniteele.

Harjutus 91. Analüüsida liitlauseid, määrates ühtlasi kõrvallauseite liigid.

1. Külmataat pidutses oma poistega edasi, patsutas neile rõõmsalt öla pihta, nii et metsapuud nagisesid ja seinapalgid ning aia-värava sambad paukusid. (E. P.) 2. Lehm oli juba lüpstud ja karjamaale aetud; piim kurnatud ja püttidega külma kambrisse riulile pandud, kui Liisile meelde tuli, et täna on pühapäev. (E. P.) 3. Kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmata armastusega peletab pimedust ja udu enese eel ning koob sügisese sureva maailma ümber kuldvõrgu. (E. V.) 4. Partei ei saa olla religiooni suhtes erapooletu ja ta teeb usuvastast propagandat kõigi ja iga-

suguste usuliste eelarvamuste vastu, sest ta seisab teaduse eest, aga usulised eelarvamused lähevad teadusele vastu, sest iga-sugune religioon on midagi vastupidist teadusele. (Lenin.)
5. Matis, kelle käes täna öösel valvekord oli, toksis parajasti põõsast kadakaid, et neid tulele söödaks viia, kui ta kahe kirvelöögi vahel sammusid kuulis ja silmad tulija poole pööras. (A. H.)

Periood.

102. Ilukirjanduses ja teaduslikus kirjanduses leidub niisuguseid liitlauseid, mis koosnevad reast pea- ja kõrvallauseist, mida võib jaotada kahte ossa: esimeses osas, mida nimetatakse tõesuks, arendatakse teatavat mõtet, loetledes tingimusi või olukordi; teises osas, mida nimetatakse mõõnaks, väljendatakse see mõte lõplikult nagu järeldusena, mis tuleneb esimese osa mõttest.

Tõus eraldatakse mõõnast kõnes intonatsiooniga ja kirjas **kooloniga** või **mõttekriipsuga**.

Tõusus olevad samaväärsed kõrvallaused (samuti ka pealused mõõnas, kui neid on mitu) eraldatakse üksteisest **komaga**, kui nad on lühikesed, või **semikooloniga**, kui laused on pikemad ning algavad korduva side- või siduva sõnaga.

Näit. 1. *Nii kui vahuse jõe mürisevad lained, mis kalju pealt langevad oru sisse; nii kui taeva pikne mustade pilvede alt hirmsasti kärgatab: nõnda on jooksmas laulu ilus, tuline oja.*
(Kr. J. P.)

2. *Kui inimesed näevad, kuidas nende isad ja emad elavad mõisnike ja kapitalistide surve all; kui nad ise saavad osa neist piinadest, mis langevad osaks neile, kes alustavad võitlust ekspluataatorite vastu; kui nad näevad, milliseid ohoreid nõuab selle võitluse jätkamine, et säilitada seda, mis on kätte võidetud; kui nad näevad, kui pöörased vaenlased on mõisnikud ja kapitalistid: siis need inimesed kasvavad selles olukorras kommunistideks.*
(Lenin.)

Harjutus 92. Analüüsida perioodid ja segaliitlused ning panna nõutavad kirjavahemärgid.

1. Kaugeist linnadest tehastest kust malm voolab nagu vesi kaevandustest kus toodetakse kivisütt ilma milleta ei saa läbi isegi küla sepikoda kõigest sellest ei olnud Johannesel eriti selget kujutlust kuid mis puutus rukki ja nisu kasvatamisse Koordis siis siin

tundis ta ennast nagu kodus. (H. L.) 2. Said nõndaviisi vastsed vammused karu hunt ja rebanegi karul oli varem uhke helekollane kasukas nüüd anti talle tagasihoidlik pruun mis mitte ainult ei varja pakase eest vaid on raskesti nähtav ka küti silmale rebasel olid varem vöödiline kuub ja triibulised püksid nüüd sai ta nad üht värvi ja hoopis kallima karvaga hunt oli seni kõigist teistest metsloomadest toredam kandis tähnulist rüüd kõrvadest tagakäppadeni tema sai nüüd tugeva ning vastupidava tööülikonna mis ei kulu ega rikne halvemategi ilmadega. (A. J.) 3. Olgugi et saared lahutati muust maailmast enne Oktoobrirevolutsiooni olgugi et parunid papid ja nende lehed olid seda revolutsiooni tapmisena ja röövimisena ning koleda jumalavallatu õudusena kuulutanud olgugi et Oktoobrirevolutsiooni loosungid kunagi ei olnud punasel lipul saarte töörahva pea kohal lehvinud siiski tuli vastuhakkamine. (V. K.) 4. Kus Võrtsjärv oma sängis puhkab kaisutades laineid kohavaid kus kajakad kiunudes keerlevad varitsedes kalu maitsevaid kus valged purjed veepinnal liuglevad kandes rändajaid lõbusaid kus suured metsad tumedasti kohavad varjates linde hõiskavaid kus luhad haljast heinast lokendavad meelitades niitjaid väledaid seal minagi veedan lõbusa suve hoides lambaid vagusaid.

VIII. OTSENE JA KAUDNE KÕNE.

Otse ja kaudse kõne mõiste.

103. Kõnet võidakse edasi anda kahel viisil: otseselt ja kaudselt.

1. **Otsest kõnet** antakse edasi kõneleva isiku poolt otse ilma mingi muudatuseta, sõna-sõnalt, kõigi selle isiku keele iseärasustega.

Näit. *«Milleks sulle labidat?» küsisid mehed. «Hakkan peenraid kaevama,» vastas eit.*

Meeste küsimus ja eide vastus on otsene kõne, teised selle jutu osad on autori sõnad.

2. **Kaudset kõnet** antakse edasi teise isiku poolt muudetud vormis. Näit. Eit vastas, *et ta hakkab peenraid kaevama.*

Otsene kõne on elav ja emotsionaalne, sest ta annab edasi suulise kõne kõigi selle iseärasuste säilitamisega. Selles võib väga sageli leida ütteid, kiilsõnu, muudetud sõnade järjekorda, mitte-täielikke, lõpetamata, poolelijäänud lauseid. Oma elavuse ja emotsionaalsuse tõttu tarvitatakse otsest kõnet peamiselt ilukirjanduses. See iseloomustab tegelasi, sest igal inimesel on oma iseärasused kõnes.

Otsene kõne võib lauses olla: 1) sihitiseks (kõige sagedamini) ja 2) aluseks.

Näit. 1) *Rahvas ütles: «Meie nõuame rahul!»* (mida ütles?).
2) *«Meie omad!» kuuludus äkki vaikuses* (mis kuuludus?).

Otsene kõne võib esineda autori sõnade ees, järel, osaliselt ees ja osaliselt järel, autori sõnade vahel. Näit. *«Vanamemm, kas need ongi suurt ükiid?» küsis Hilja. Vanaperenaine astus lähemale, heitis pilgu*

aknast välja ja vastas: «Jah, need on suurtükid.» — «Poised, ma arvan,» ütles Pihel, «et nüüd on viimane aeg rünnakut alustada.» Võõras ütleb Timuti vanaperenaisele: «See on Isamaasõja orden, see jääb mälestuseks põlvest põlve, see jutustab kangelaslikku lugu su pojast,» ja võtab mütsi peast.

Otsesest kõnet, mis kujutab endast kahe või rohkema isiku jutuajamist ehk vestlust, nimetatakse dialoogiks. Näit. «Ole meheks, Pearn!» — «Mis eest?» — «Et minu eest seisid.» — «Milla ma sinu eest seisin?» — «Kas sa minu eest siis täna ei seist?» — «Ei.» — «Kelle eest siis?» — «Sinu eest mitte.» — «Aga sa ütlesid ju, kui Prits mind lõi...» — «Ütlesin, mis ütlesin, seda oleksin muidu koa öeld — sina või mitte sina.» (E. V.)

Kirjavahemärgid otseses kõnes.

104. 1. Otsene kõne on alati jutumärkides.

Kui otsene kõne on lause lõpus, s. o. pärast autori sõnu, siis on ta ees **koolon** ja otsene kõne algab suure tähega.

Kui otsene kõne on lause algul, s. o. enne autori sõnu, siis on ta järel vastavalt sisule kas **koma**, **küsi-** või **hüüumärk** ja järgnev lauseosa algab väikese algustähega.

Kui autori sõnad samas lauses on otsese kõne keskel, siis eraldatakse nad **komadega**.

Dialoogis pannakse iga vestleja kõne jutumärkidesse ja eraldatakse teise kõnest mõttekriipsuga, kui ei taheta alustada uuel realt. Otsese kõne juurde kuuluvad kirjavahemärgid pannakse enne jutumärke. Näit. *Ja Öunap ütles küüni juurde tagasi jõudes oma luuremeestele: «Võtke kätte ja minge läbi heinamaade Pärjõe küla poole luusimal!»*

«Nad tahtsid mind kinni panna,» rääkis Leili rae-vudes.

«Nokkida tühje võib,» arvas rõugearmiline saarlane, «lahingut ei saa...»

«Mis sa meie hulka otsisid siis, memmepoeg?»
(R. S.)

2. Otseses kõnes tarvitatakse sageli **mõttepunkte**, mis osutavad, et mõte on lõpetamata või et kõnes on paus.

Näit. «Võta istet!» — «Aitäh, aga... poleks nagu mahti. Toodi sõna ja... ütlen selle ka edasi: pühapäeval kell kaks tuleb demonstratsioon läbi viia.» — «Noh, istu, istu ivake ja kõnele kah pisut pikemalt.» — «Mis siin... kõnelda või...» (A. J.)

Otsese kõne asendamine kaudse kõnega.

105. 1. Otsest kõnet võib asendada kaudsega.

Otsene kõne	Kaudne kõne
1. Seltsimees ütles talle: «Ma ootan sind.»	1. Seltsimees ütles, <i>et ta teda ootab.</i>
2. Sa ütlesid ju mulle: «Ma annan selle raamatu sinule.»	2. Sa ütlesid ju mulle, <i>et sa annad selle raamatu minule.</i>
3. Sekretär teatas ootajaile: «Minu teada saabub esimees alles poole tunni pärast.»	3. Sekretär teatas ootajaile, <i>et tema teada saabub esimees alles poole tunni pärast.</i>

Kui otseses kõnes on isikulisi asesõnu, siis asendatakse esimese, teise ja kolmanda isiku asesõna otsest kõnet edasiandja seisukohalt vastava isiku asesõnaga.

2. Otsese kõne muutmisel kaudseks esinevad järgmised juhtumid.

Otsene kõne	Kaudne kõne
1. a) Sportlane ütles sõbrale: «Ma lähen staadionile.» b) Poisid ütlesid mulle: «Me olime enne seda juba staadionile läinud.» c) Poisid ütlesid meile: «Kui te poleks läinud staadionile, siis meil poleks nüüd vaja olnud teid otsida.»	1. a) Sportlane ütles sõbrale, <i>et ta läheb staadionile.</i> b) Poisid ütlesid mulle, <i>et nad olid enne seda juba staadionile läinud.</i> c) Poisid ütlesid meile, <i>et kui me poleks läinud staadionile, siis neil poleks nüüd vaja olnud meid otsida.</i>
2. Tütar küsis isalt: «Kas sa lähed homme koosolekule?»	2. Tütar küsis isalt, <i>kas ta läheb homme koosolekule.</i>
3. Opetaja ütles poistele: «Minge staadionile!»	3. Opetaja ütles poistele, <i>et nad läheksid staadionile.</i>

1) Kui otsene kõne on jutustav lause, siis tema muutmisel kaudseks saadakse sihitislause sidesõnaga *et*, kusjuures öeldis jääb üldiselt samasse kõneviisi ja aega, milles ta on otseseski kõnes.

2) Kui otsene kõne moodustab endast küsiva lause, siis ei tarvitata kaudses kõnes sidesõna *et*. Otsene küsimus muudetakse sihitislauseks, mille sidesõna osas esineb siduv ase- või määrsõna, mis küsimuses oli küsivaks. Kaudseks kõneks muudetud küsimust nimetatakse **kaudseks küsimuseks** ja selle järel küsimärki ei panda.

3) Kui otsene kõne väljendab käsku, soovi või palvet käskivas kõneviisis, siis asendatakse otsene kõne sihitislausega, mis algab sidesõnaga *et* ja milles öeldis on tingivas kõneviisis.

Harjutus 93. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

Kui töö oli täies hoos ilmus sinna kolhoosi esimees Kaarel Maasalu / Ta läks peatamatult eesmistele juurde / Mingit rõõmsat läbematust vaevu tagasihoidud võidurõõmsat naeratust arvas nägavat Paul kui heitis küsiva pilgu esimehe näkku /

Maasalu vaatas kella suunas pilgu ettepoole sood läbivale tähiste reale ja lausus /

Täna läheb hästi / Mis sa arvad kas kolme männi juurde kaevame täna välja /

Paul vaatas ettepoole pilutas silmi ja hakkas naerma /

Kaarel teeb nalja / Kolme männini mis kerkisid märgatavalt üle madala võsa oli vähemalt kilomeeter maad / Sealt lõpuni pole enam kuigi kauge /

Nädala pärast kui hoolega teeme vastas ta ükskõikselt /

Oled kindel küsis Kaarel ja tagasihoidmatu võidurõõmus naeratus paljastas tema valged hammaste read /

Paul vaatas arusaamatult üksi silmi sõbra otsa / See viskas kuue seljast ja küsis läbematult /

Anna siia / ma /

Töötanud ägedasti üle veerand tunni andis ta labida tagasi vaatas uuesti kella ja ütles nagu muu seas /

Muuli helistas /

Noh / Mis siis kas tahab siia sõita /

Tahab jah noogutas Kaarel peaga / Ja mitte üksi / Linnast vabrikust sõidab rahvast meile pühapäevakule / Johannes Uustalu teatas hommikul / Paarsada inimest pidi olema /

Nalja teed hämmastas Paul silmi pärani ajades / Aga miks mitte / Vanast Johannesest võib kõike uskuda /

Ta hakkas rõõmsalt naerma /

Kolhoosnikud tõstsid uudishimulikult pead / Mis uudiseid tõi Maasalu /

Kaarel seadis peopesad ruupori moodi suu juurde kuid samal ajal kostis eemalt pikk autovile /

Tulevad karjus keegi / (H. L.)

Harjutus 94. Muuta otsene kõne kaudseks.

1. «Kuhu me talveks läheme?» küsis Kaarel. (A. T.) 2. Isa ütles: «Tuleval nädalal algab lõbus heinatöö.» 3. Sinu kohta ütles Mihkel: «Ta on väga tubli ning arukas noormees.» 4. «Kui tohin, tulen kampa,» ütles osakonnajuhataja Pärn. (I. S.) 5. «Ma pole küll pommitõstja,» ütles ta, «aga ehk pean vastu.» (I. S.) 6. «Tuleb paremaid aegu ja võimalusi selle asja lahendamiseks,» kinnitas Õunap. 7. «Inimesel,» vastas Mart Laas, «on ainult üks õigus, ja see on võitluse õigus vägivalda vastu...» 8. «Peep, kas sa tuled kalale?» küsis Andres. 9. Õpetaja ütles: «Kirjutage see ülesanne puhtalt vihikusse!» 10. Vend küsis minult: «Kes veel tuleb minuga ühes kalale?» 11. Ma küsin teilt: «Mispärast te annate loomadele nii vähe ristikheinu?»

Harjutus 95. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Summutades rohutirtsude tuhandeliste kooride siristamist ragisesid Koordis lõikusmasinad oli saabunud kibekiire lõikuse- ja selle järel ka rehepeksuaeg. Päikesetõusust kuni hilisõhtuni langes masinaterade ees valminud vili helisesid vikatid seoti kokku viljavihke. Kuuldes varahommikul vikatite helinat mis kostis kui muistne sõjasarvehüüd ei suutnud end tagasi hoida ka kõige vanemad eided Koordis rukkilõikusele minemast. (H. L.)

2. Kui nüüd poisid küllalt olid vaadelnud võitlust ja arvasid mõistvat selle põhjust küsis Andres Indrekult Kelle poolt sina oled vareste või raudkullide? Varestest poolt vastas Indrek. Aga mina olen kullide poolt ütles Andres. See on ju vareste kuusk ja pesa seletas Indrek. Mis sest aga varesteid on hulk kullid ainult kahekesi seletas Andres vastu. Kes neid käskis tulla vareste kallale! Ärgu tulgu kui nad kahekesi on! Aga kui kuusk meeldis? See oli ju vareste kuusk! See on meie kuusk mitte vareste ütles Andres nüüd kullidel on siin niisama suur õigus kui varestelgi. Aga varested olid enne siin neil on suurem õigus vaidles Indrek vastu. Ega need varested meie käest pole küsinud kuuske et neil suurem õigus on. Ega kullidki küsinud ise. Mõlemad tulid ise varested ja kullid sellepärast on neil ühesugune õigus arvas Andres. Varestest tulid ju enne sellepärast on neil suurem õigus vaidles Indrek vastu. Aga kullid on tugevamad. Kes enne sel õigus. Kes üle sel õigus kinnitas vanem vend ja kui ta oma arvamist nooremale kuidagi ei saanud muidu arusaadavaks teha siis võttis ka tema jõu abiks nagu raudkullidki. (A. T.)

Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul.

106. 1. Tsitaatideks nimetatakse teostest toodud sõnasõnalisi väljavõtteid. Tsitaate kasutatakse, et kinnitada autori poolt väljendatud mõtet.

Näit. *Gorki oli suurim humanist. Just temale kuuluvad sõnad, tulvil piiratud armastust inimese vastu: «Inimene — see kõlab uhkelt!»*

2. Tsitaadid pannakse jutumärkidesse. Kui tsitaat esineb tekstis iseseisva lausena, siis pannakse kirjavahemärgid nii, nagu otseses kõnes.

Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, iseloomustas A. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust: «See tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest..., kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.»*

3. Kui aga tsitaat liitub autori sõnadega üheks lauseks, siis pannakse säärased kirjavahemärgid, mida nõuab selle lause ehitus. Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, ütles A. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust iseloomustades, et «see tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest..., kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.»*

Märkus 1. Kui tsitaadi algus või lõpp ei lange ühte lause alguse või lõpuga selles tekstis, kust ta on võetud, ja tsitaat on sisse lülitatud iseseisva lausena, siis pannakse tema ette või järele mõttepunktid. Samuti pannakse mõttepunktid lause keskel väljajäetud sõnade asemele.

Näit. *«...kõige sügavamad ja eredamad, kunstiliselt kõige täiuslikumad kangelaštüübid on loonud rahvaluule...» (M. Gorki.)*

Märkus 2. Stroofikujulisi luulenäiteid ei panda jutumärkidesse.

Näit. Siin maal sa hingad täiel sõõmul,
see maa on päikeseline maa;
siin maal on kõige rohkem rõõmu
ja kõige^a kaunim elada.

(J. Smuul.)

Harjutus 96. Seletada kirjavahemärkide tarvitamist.

1. Eesti NSV riigivapil on pealkiri eesti ja vene keeles: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» 2. Vapi allosas on «Eesti NSV» ning ülaosas viisnurk. 3. Joan hüüdis: «Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks, misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: «Ei vannu!»» (E. V.)

4. Oma väliselt seisundilt on ta härrasmees; «tal on», kasutades autori sõnu, «Zahhar ja veel kolmsada Zahhari». Oma seisundi eelseid seletab Ilja Iljitš Zahharile järgmiselt:

«Kas ma rähklen, kas teen tööd? Kas ehk söön liiga vähe? Olen kõhn või välimuselt viletsake? Kas on mul siis millestki puudu? Näib, nagu oleks mul andjaid-tegijaid küllalt! Ma pole endale kordagi sukka jalga tõmmanud ja elan nii, et jumal tänatud! Kas hakkab mina muret tundma? ja milleks see mul on? ... Ja kellele ma sellest räägin? See kõik on sulle teada, nägid ju, et mind kasvatati õrnalt, et ma pole kunagi kannatanud ei nälga ega külma, pole puudust tundnud, leiba pole endale teeninud ega üldse musta tööd teinud.»

Ja Oblomov räägib täielikku tõtt. Kogu ta kasvatamise lugu võib ta sõnu tõendada. Lapseeas peale on ta harjunud unekotiks olema tänu sellele, et tal on neid, kes võivad anda ja teha: selle tõttu ta logeleb ja nauditseb sageli koguni vastutahtmist. Noh, ütlege ometi, mida te tahaksite inimeselt, kes on sellistes tingimustes üles kasvanud:

«Nagu varem hoidjagi, nii tõmbab ka Zahhar talle sukad jalga, paneb kingad otsa, ja Iljuša, nüüd juba neljateistkümne-aastane poiss, ei tee muud, kui ulatab lamades teenrile kord ühe, kord teise jala ...» (N. Dobroljubov.)

IX. SÖNADE JÄRJEKORRAST LAUSES.

Harilik järjekord lihtlauses.

107. Lauses on sõnadel teatav kindel järjekord. Sõnade järjekorra muutmisega muutub sageli ka mõte või ühe mõttevarjundi asemele astub teine.

Kui näiteks lauses *Tädi aitab ema* muuta sõnade järjekord nii, et sihitis tuleb esimesele kohale, siis muutub ta aluseks ja lause saab teise tähenduse: *Ema aitab tädi*.

1. Alus on lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui ka kõrvallauses).

Näit. *Linda lõpetas tänavu kevadel keskkooli ja astus ülikooli edasi õppima*.

2. Kui lause öeldiseks on tegusõna liitvorm, siis on abiverb aluse järel ja põhiverb harilikult sihitise ja määruse järel.

Lihtvorm	Liitvorm
1. Laev sõitis kaugele.	1. Laev <u>on</u> kaugele sõitnud.
2. Poiss sõi oma hommikueine ja ruttas kooli, aga unustas vihiku koju.	2. Kui poiss oli oma hommikueine söönud ja kooliteele asunud, märkas ta, et ta oli vihiku koju unustanud.

3. Kui lauses on üks tegusõna pöördelises muutes ja teine tegevusnimes (nagu näiteks tegusõnalises liitöeldises), siis on harilikult esimene neist aluse järel ja teine lause lõpus.

Te võite nüüd need raamatud lugemistuppa viia. Prillup

t a h a k s n ü ü d v õ i m a s i n d a m i s t p e a l t v a a d a t a . . . (E . V .) K o m b a i n h a k k a b h o m m e t a g a n u r m e l r u k i s t k o r i s t a m a .

Kui lause on aluseta, siis esineb tegusõna pöördelises muutes harilikult sihitise järel.

Iga tööd tuleb täie arusaamise ja innuga teha.

4. Kui lauses on sihitis, kaudsihitis ja määrus, siis on kaudsihitis ja määrus harilikult enne sihitist, kui viimane ei ole eriliselt rõhutatud. Näit. *Ema saatis mulle paki. Ma sain õelt kirja. Poiss võttis ruttu riulilt raamatu ja läks sõbra poole.*

5. Umbisikulise lause sihitis võib olla nii enne kui ka pärast öeldist, kuid sagedamini on siiski enne öeldist.

Näit. *Puid saetakse. Lapsed kutsuti tuppa. Tehli tööd ja pingutati, et ülesanne täita. Veeti laudu ja toole uue rahvamaja saali sisustamiseks.*

6. Kui tegusõna juurde kuulub kõrvalsõna, siis asetatakse see harilikult sihitise või määruse järele.

*Ta sõi võileiva ära.
Tõuse üles!*

*Ta on võileiva ära söönud.
Ta oli vara üles tõusnud.*

7. Omadussõnaline ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna ees.

Näit. *Eesti rahva asumine sotsialistlikule teele tähistab uue ajastu algust meie rahvamajanduse ja kultuuri arenemises. Direktori vastuvõtutunnid on igal hommikul. Maret kandis röömsat punaste täppidega sitsist suvekleiti kahe suure pealeõmmeldud taskuga. (A. H.) Paadis istus meremehemütsiga mees.*

Mõnes muus käändes esinev nimisõnaline täiend on sagedamini põhisõna järel, eriti kohakäänetes. Näit. *Võistlusest võtsid osa ka mõned sportlased Gruusiast. Torm merel oli kohutav.*

Märkus 1. Luulekeeles võivad omadussõnaline täiend ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit. *Noppis marja magusa. See oli tega mehe tugeva.*

Märkus 2. Ajaloolise nime osana esinev omadussõnaline täiend on harilikult põhisõna järel. Näit. *Peeter Esimene, Aleksander Suur.*

Tähele panna! Ei ole õige ütelda: *lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes* jne., vaid *esimene lehekülg, kolmas paragrahv, kümnes number* või *lehekülg üks, paragrahv kolm, number*

kümme jne., suuremate arvude puhul on soovitav tarvitada põhiarvu nimisõna järel: *leheküljel 153 (sada viiskümmend kolm), paragrahvis 512.*

8. Omastavas käärdes olev nimisõnaline täiend on harilikult omadussõnalise täiendi ees.

Näit. *Kolhoosi noor hobune hakkas lõhkuma. Tehase uue ametiühingukomitee valimine toimub jaanuaris.*

9. Lauserõhulised sõnad pannakse harilikult kas lause algusse või lõppu.

Näit. *Ma tulen siis parem juba homme. Seekord ma ei saa teile tulla. Noormees tõi selle kirja sinule. Mehed laadisid turvast vagonisse (vrd. Mehed laadisid vagunisse turvast).*

Kõrvalekaldumised harilikust sõnade järjekorrast, sõnade järjekord liitlauses ja kõrvallausete paigutus.

108. Öeldis seisab (pealauses) harilikult aluse ees järgmistel juhtumitel.

1) Kui lause algab öeldise laiendiga.

Näit. *Hommikul läulsid linnud. Kõikjal on rohkesti möödunud sajandi keskpaigast päritolevat mööblit. (A. J.) Kapitalistlikes maades ei ole lastel lapsepõlve. Mõõda kruusatud teed lähenes aeglaselt sammudes vanake. Paremäl seisid kõrvuti jutukas naine ja hallis pintsakus mees. Tänaval marssisid neljakaupa sõdurite kolonnid. Poeg Jaanist räägib ema tihti. Kevadele järgneb suvi. Kitsas on tuba kolmele õpilasele.*

Iga sõnaga muutus laul valjemaks. Lilli istutas Maie terve peenra.

2) Kui pealause ees on mingi öeldist laiendav kõrvallause või lauselühend.

Näit. *Kui mehed jõudsid lagedale, silmasid nad rebast mändide vahel. Ehkki vihmahood tööd takistasid, jõuti siiski ülesanne täita. Et ta tuleb, tean ma kindlasti. Hein niidetud, algas rukkilõikus.*

Märkus. Kui lause öeldiseks on tegusõna liitvorm, siis on ülaltoodud juhtumel ainult abiverb aluse ees.

Näit. Raamatut lugedes oli Mihkel sügavasse mõtteisse vajunud. Kui meister tuli tagasi, ei olnud õpilane ülesannet veel lõpetanud.

3) Kui soovlause algab tingiva või käskiva kõneviisi kolmanda pöördega.

Näit. Peaks ta nüüd varsti tulema! Olgu töökangelased teile eeskujuks sel tööalal.

4) Kui öeldis on lauserõhuline.

Näit. Teekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama. Mürtsus mootor, auto hakkas liikuma ja viimased sõnad jäidki kuulmata. Tuleb mu juurde vana sõber ja küsib: «Kas tahad lugeda head juttu?» Algas ettevalmistustöö Suure väina forsseerimiseks. Tuliid minutid, millal iga sõna tundub liigne ja otsitud.

5) Öeldise pöördelist vormi (eriti on, oli, oleks jne.) ei asetata harilikult kõrvallause lõppu, vaid, kui võimalik, rohkem ettepoole.

Näit. Sain teada, et peainsener oli konverentsile sõitnud (mitte: ... et peainsener konverentsile sõitnud oli). Kui kõik juhatuse liikmed olid kohale ilmunud, avas esimees istungi (mitte: ... kohale ilmunud olid). Kõigile oli teada, et tal oli kavatsus ära sõita.

6) Täiendlause asetatakse võimalikult oma põhisõna järele. Teised kõrvallused asetatakse oma põhisõna lähedusse.

Näit. Kui minu jõud, mis ma maa sisse olen matnud, kättesse ühtekokku koguda, siis võiks nende kätega kindlasti kivist maja nagu õletuusti üles ehitada. (H. L.) (Mitte: Kui minu jõud kättesse, mis ma maa sisse olen matnud, ühtekokku koguda, ...)

Märkus. Kui täiendlause ja selle põhisõna vahel asetseb teisi nimisõnu, mida ei saa ettepoole tõsta, tuleb mõtte selguse pärast seda põhisõna uuesti korrata täiendlause ees või kõrvallause asendada täiendilise lauselühendiga, mis tuleb paigutada põhisõna ette. Näit. Isegi leib oli saadud suure vaevaga, seesama leib, millel oli alumisel koorikul kapsalehe jälg ja mida sai maitsta värskena ainult kord nädalas, ülejäänud päevil sõi ta seda aga kuivana ja tihkena nagu savi. (H. L.) Mitte Ta nõudis heina, mis eile hommikul oli maha niidetud, kuivatamist ja saadu panemist, vaid Ta nõudis eile hommikul mahaniidetud heina kuivatamist ja saadu panemist.

Harjutus 97. Panna sulgudes olevad sõnad sobivasse kohta lauses ja anda põhjendus.

1. Väljas sügisene tuul (ulub), nagu ta kogu maailma valu ja viletsuse (tahaks kuuldavale tuua) ühises vägevas nutulaulus, suures, maailma ääreni kasvavas ahastuskisas. (E. V.) 2. (Oli)

tuisk tema juuksed (täis riputanud) peenikest kuiva lund, aga (ei teadnud) ta seda. 3. Küla vahel, mis (oli kasvanud) mõisaga peaaegu ühte, lapsed (mängisid), küla taga aga mehed (higistasid) adrakäsi puude taga, sest ehk (seisis) päike küll alles madalal, (oli tunda) palava algust siiski juba. (J. L.) 4. (Jäid) tühjaks toad, aidad, tallipealsed, (jäid magama) ainult õige väikesed lapsed hälli või voodisse. 5. Eemal (on enese alla matnud) lopsakas hernes ja lokkav nisu mõne marjapõõsa hoopis, (ootavad) asjata päikest rohelised, külmad marjaterad. (O. L.) 6. (Kostab) siin laul, (hüüab) seal pill — (kõnnivad) ja läbi noore suveöö ilu ja rõõm käsikäes, (naeratavad) Koit ja Eha, ning (täidab) värske heinalõhn õhku. 7. Katuselt pikad vihmakeeled (voolavad alla), valgub räästailt vesi ojadena. (E. P.) 8. Kuidas kõik (sündis), seda päris õieti ka Külasoo Matis ise hommikul (ei teadnud). 9. Praegu Matis ainult oma selja taga ja kõrvalastuvate kaaslaste samme (kuulis), hõikeid ja hääli, avalikult lausunud ähvardusi paruni pihta (kuulis) ning ta süda jõulist rõõmu (tundis). 10. Kogu ta elu paruni vastu võideldes (kulunud oli), ja kuigi teised talle (tundnud kaasa olid), polnud neist alati olnud kaasalööjaid. 11. Täna tal aga kogu küla, terve vald mitte ainult selja taga, vaid rind rinna kõrval (tulemas oli kaasa). (A. H.)

X. ÜLEVAADE KIRJAVAHEMÄRKIDE TARVITAMISEST.

Kirjavahemärkide tähtsusest.

109. Sõnad ja nende ühendid ei väljenda iseenesest veel kõike seda, mis me tahame ütelda. Seoses sõnadega on meil veel muid vahendeid, ja need on meie kõne rütm, pausid ja hääletoon ehk intonatsioon. Kõne pause, rütmi ja tooni väljendame kirjas kirjavahemärkidega ehk interpunktsiooniga.

Juba sõna «kirjavahemärgid» näitab, et nende ülesandeks on meie kõne jaotamine osadeks. Selle jaotuse aluseks on tähenduslik külg.

Punkt.

110. Punkt on järgmistel juhtumitel:

1) **jutustavate lausete lõpus.** Näit. *Paar päeva elati laagris otse ebatavalist idüllilist metsaelu. Püsisid kaunid hilissuve ilmad. Ööd olid soojad ja päevad mitte liiga palavad. Eesti töötav rahvas võitleb tubli tööga rahu kindlustamise eest ja rajab endale paremat tulevikku. 21. juuli 1940. a. jääb eesti rahva ajalukku helge päevana, mis tähistab tõelise iseseisvuse ja riikliku sõltumatus e kätteviitmist.*

2) **peal- ja allkirjade järel.**

Märkus. Punkti ei tarvitata raamatute tiitellehtedel, ajaleheartiklite peal- kirjade järel ja käitiste, asutuste ning kaupluste siltidel pealkirja järel.

3) **araabia numbritega märgitud järgarvude järel.** Näit. *125. lk., 21. juunil 1940. a.*

Märkus 1. Rooma numbrite järel punkti ei panda. Näit. *VII klass, 21. VI 1940, XX sajand.* Kuid: *I. Lihtlause (pealkirjana: lugeda esiteks lihtlause).*

Märkus 2. Kui araabia numbriga märgitud järgarvu juurde kuulub seda lähemalt määrav täheline märk, siis punkti ei tarvitata. Näit. 8-b klass.

4) lühendite järel. Näiteid:

a.	— aastal
a.-ü.	— ametiühing
aadr.	— aadress
dir.	— direktor
dots.	— dotsent
dr.	— doktor
e.	— ehk
e. l.	— enne lõunat
e. m. a.	— enne meie ajaarvamist
jj.	— ja järgmised
jm.	— ja muud
jms.	— ja muud seesugust
jne.	— ja nii edasi
jt.	— ja teised
kand.	— kandidaat
kl.	— kell; klass
kod.	— kodanik
kop.	— kopikas
krt. ehk k.	— korter
lk.	— lehekülg
lüh.	— lühendatud
m. a.	— mineval aastal
m. a. j.	— meie ajaarvamise järgi
nn.	— niinimetatud
nr.	— number
näit.	— näiteks
p.	— poeg
p. l.	— pärast lõunat
p. o.	— peab olema
P. S.	— postskriptum (= järelkiri)
prof.	— professor
rbl.	— rubla
s. a.	— sel aastal
skp.	— selle kuu päeval
sm.	— seltsimees
sm-d	— seltsimehed
s. o.	— see on

s. t.	— see tähendab
stj.	— saatja
surn.	— surnud
sünd.	— sündinud
t.	— tütar; tänav
tel.	— telefon
vrđ.	— võrdle
vt.	— vaata
õ.-a.	— õppeaasta
õp.	— õpetaja
õpil.	— õpilane
üliõpil.	— üliõpilane

Punkti ei tarvitata:

1) suurtähtedest koosnevate lühendite järel.

Näit. NSVL — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, ENSV — Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, AUKN — Ametiühingute Kesknõukogu; samuti juhtumil, kui suurtähtede vahel on väiketäht, näit. KrK — Kriminaalkoodeks, TsPK — Tsiivilprotsessi koodeks;

2) rahvusvaheliste lühendite järel: a) meetermõõtude lühendite järel, näit. *m* — meeter, *l* — liiter, *a* — aar, *g* — gramm, *t* — tonn; b) matemaatikas, füüsikas ja keemias esinevate lühendite ja sümbolite järel, näit. *log* — logaritm, *r* — raadius, *Ag* — hõbe.

Hüüumärk.

111. Hüüumärki tarvitatakse:

1) hüüd-, käsk- ja soovlausetel järel.

Näit. *Pange ruttu kartulid keema! Kui hästi sa tegid, et meile tulid! Kui ometi kiiremini saabuks kevad!*

2) üksikute hüüatussõnade järel.

Näit. *Oh! Ah! Nonoh! Säh!*

3) ütte järel, kui see väljendab tundmüsi.

Näit. *Seltsimehed! Kaitskem oma sotsialistlikku kodumaad!*

4) lausetel ja sõnadel järel, mis on ootamatud lugejaile ja äratavad neis imestust. Niisugusel korral asetatakse hüüumärk sulgudesse.

Näit. *Kui kapitalistlike riikide tööstusetoodang kasvas 1913. a. kuni 1940. a. 20—30% võrra, siis Nõukogude Liidu tööstusetoodang moodustab 1940. a. võrreldes 1913. aastaga 1200% (!).*

Küsimärk.

112. Küsimärk esineb:

1) küsiva liht- ja liitlause järel, kui viimase puhul küsimus on pealauses.

Näit. *Missugune ilm on täna? Kas mäletad seda, kui me mõlemad veel koolis käisime?*

Märkus. Küsimärki ei panda põimlause lõppu, kui küsimus on ainult kõrvallauses. Näit. *Ma ei tea, millal ta tuleb.*

Kui lause on ainult vormilt küsiv, sisult aga jutustav, hüüd- või käsklause, siis küsimärgi asemele pannakse selle lõppu sisule vastavalt kas punkt või hüüumärk. Näit. *Kes seda teab, kuhu ta läks. Kas ma sellest vähe olen rääkinud!*

2) üksiku küsiva sõna järel lauses.

Näit. *Küsimusele «kellelt?» vastab alaltütlev kääne.*

3) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või seda tuleb lugeda veaks.

Näit. *Jahimees jutustas, et ta lasknud möödunud nädalal Kastre-Võnnu metsas karu (?) maha.*

Harjutus 98. Panna punkt, küsi- või hüüumärk, kuhu vaja.

A. Pilt, mis poiste silmade ees avanes, ei kujutanud endast midagi uut Plangu taga, prahi- ja mustusehunnikute vahel, elasid inimesed nagu neid sadasid ja tuhandeid elab, kellel pole millegagi üüri maksta. Elanikke oli neli: kaks last, ema ja isa. Imik jatkas nuttu, ehkki ema püüdis teda kiigutamise ja vaigistada. Vanem laps otsis nagu kanapoeg ema sülest sooja, kuid küllap vist asjata, sest ema isegi värises külmast.

Vähe aega seisis poisid nõutult, siis pigistas Paul huulte vahelt:

«Niisugune on elu»

«Läheks, kägistaks need...»

Paul teadis, kelle kohta Evald selle vande saatis

Juba tuligi Kont hingeldades

«Miks nii hilja» küsis Paul vihaselt, justkui oleks Kont selles vastnähtud viletsuses süüdi

«Paul oli kindel, et sa sisse magasid» sõnas Evald

«Miks ta kindel oli»

«Küsi ta käest »

Paul käis teiste ees, lõi pilgu üle öla ja sammus sõnalausemata edasi

«Kuhu sa oma «portsu» viid » küsis Evald

Paul peatus äkki Ta pilk tungis Evaldile näkku

«Mis see tähendab Mis sa pärid Kas tohib lobiseda... Arvasin, et targem oled...»

Evald tundis ennast solvatuna

«Egas ma nuhk ole »

«Ma seda ei ütlegi... Kuid ei tohi...» ja Paul läks kiiresti edasi (V. J.)

B. 1. 21 jaanuaril 1924 a lakkas tuksumast kõigi maade ja rahvaste suure juhi ja õpetaja, NLKP rajaja ja NSVL riigi looja Vladimir Iljitš Lenini süda

2. Lenin kirjutab, et «kodanlus on valmis kõigiks metsikuteks, julmuseks ja kuritegudeks, et päästa hävivat kapitalistlikku orjust » (Teosed 19 kd lk 77)

3. 1953 a jooksul maksti ainult Eesti NSV-s paljulapseliste emadele riiklikku toetust 19 174 400 rbl ulatuses

4. Söödakriiti antakse loomadele olenevalt eluskaalust 10 g iga 100 kg eluskaalu kohta

5. Noored omandage eesrindlikud töövõtted Saagem kõrgesti kvalifitseeritud oskustööliseks Praagitootjail ei tohi olla kohta meie kollektiivis

6. «Hm» istub Helga toolile, toetab kätele oma raske pea

«Kas... ka Beerends teile ei kõnelnud midagi »

«Ei, mitte midagi » (O. L.)

7. «Ah nii, nii, nii » otsib raamatupidaja uue innuga (O. L.)

Koma.

113. Koma tarvitatakse järgmistel juhtumitel:

1) põhisõna järel seisva lisandi eraldamiseks.

Näit. *August Jakobson, Eesti NSV kirjanik, on pärit Pärnu linnast.*

Märkus. Kui täiendina esineva põhisõna järel asetsev lisand on omastavas, siis pannakse koma ainult lisandi ette, järele ei panda. Näit. *A. Jakobsoni, Eesti NSV kirjaniku teosed kasvatavad inimesi võitlema kommunismi eest.*

Kui aga lisandi omastavaline põhisõna on lauses täissihitiseks, siis pannakse koma ka lisandi järele. Näit. *Ta kutsus Koidu, oma parima sõbratari, sünnipäevale.*

2) ütte eraldamiseks. Näit. *Miks sa nutad, lillekene?* (L. K.)

3) koondlause korduvate aluste, öeldiste ja öeldistäidete ning

samaliigiliste täiendite, sihitiste ja samatähenduslike määruste eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka*. (Vt. p. 57, 58, 59.)

Näit. *Õige teadusliku maailmavaate omandamiseks on vaja uurida Marxi, Engelsi ja Lenini teoseid.*

Vanamehed istusid pingil, tõmbasid piipu, ajasid omavahel juttu.

Märkus. Eriliigilisi täiendeid, sihitisi ja määrusi ei eraldata komaga. Näit. *Tütarlapsel oli seljas uus villane triibuline kleit.*

4) rindlauses lausete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või*.

Näit. *Täiskuu ujus ülal Auniidi kaskede kohal, rannamänniku taga kohises meri, siisamast vasakut kätt alt Katkusoost ajas üles udutompe.* (A. H.)

5) kiillausete ja kiilsõnade eraldamiseks (kui need ei ole sulgudes või mõttekriipsude vahel).

Näit. *See mees oli, nagu teada, kaks kõrgemat kooli lõpetanud.*

6) põimlauses kõrvallausete eraldamiseks.

Näit. *Kui ta vaatas üles, nägi ta, et taevas oli endiselt täiesti pilvitu ja säras tuhandeid tähtedest.*

7) sõnade *see on* (lühendatult s. o.), *see tähendab* (lühendatult s. t.), *näiteks* ja *nagu ees* (kui ta tähendab «näiteks»).

Näit. *Lause pealiikmed, s. o. alus ja öeldis, ei sõltu teistest lauseliikmetest. Meie klassi kommunistlikud noored, nagu Sillamäe, Lepp ja Veere, sooritasid eesti keele eksami väga hästi.*

8) sõnade *jah* ja *ei* eraldamiseks lause algul juhtumil, kui järgneb lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse. *Jah, me käisime linnas. Ei, me pole teda näinud.* (Kui *jah* tähendab küll, pole koma vaja: *Jah käisime.* Vrd. *Käisime küll.*)

9) hüüdsõna eraldamiseks lause algul, kui hüüdsõna järel on hääldepaus. *Oi, milline suur ja ilus puuviljaaed on kolhoosil! To hoo, mida see siis tähendab?* (Vrd. *Ah tühja! Oh seda pidu ja põlve!* Neis väljendeis hääldepausid sõna järel ei ole.)

Märkus. Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüdlause, mille järel on pisut pikem paus, pannakse koma asemele hüüumärk.

Näit. *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas see koer mind ehmatas!*

10) põhisõna järel esinevate kesksõnaliste lauselühendite ja kahe või enama sõnaga omadussõnaliste täiendite eraldamiseks.

Rongid, laaditud sõjavarustusega, liikusid rinde suunas. Mehed, pikast reisisit väsinud, heitsid kohe puhkama. Rahvas, rõõmus ja heatujuline, täitis kesklinna tänavaid.

11) pikemate des- ja mata-lauselühendite eraldamiseks (vt. p. 93).

Ta kuiv ning pruun näonahk oleks nagu soojas hõõguma hakanud, levitades seda sooja hõõgumist välja-poolegi.

12) määruslike nud-, tud-lauselühendite eraldamiseks. *Põl-lule jõudnud, asusid mehed kohe kaera niitma.*

13) tegusõnata lauselühendi eraldamiseks. *Ta istus pingil, pea mõtteid täis.*

Märkus 1. Koma pannakse ja, ning, ega, või ette, kui nende ees lõpeb 1) kõrvallause, 2) komadega eraldatav lauselühend, 3) lisand, 4) üte või 5) kiillause.

Näit. *Anton vaatab, kuidas voolab vesi jões, ja mõtleb oma tulevase töö üle. Päike loojus parajasti metsa taha, millele nad lähenesid, ning soetas tumerohelisele kuusikule, mis aasade palistusel segunes kaskede, leppade ja pihlakatega, tulekarvalise hõõguva tagaseina. (E. V.)*

Märkus 2. Kui mõttekriipsudega eraldatud kiillause on pea- ja kõrvallause vahel, siis pannakse koma mõttekriipsu järele, mitte selle ette.

Näit. *Kui annad meile süüa — sul tuli köögist niisuguseid lõhnu —, siis lase mind Oskari kõrvale. (M. M.)*

Kohti on saada — mehed on sõjas —, aga ta ju ei kõlba kuhugi. (O. L.)

Kui võõras inimene ei pääsenud ta aga siingi mitte vabrikuhoonele lähemale — vabrikut värjati mittekutsutute eest nagu mõnd kindlust —, mispärast ta tuldud teed pikkamisi tagasi jalutas. (E. V.)

Harjutus 99. Panna komad, kuhu vaja.

1. A. Tammsaare kodanikunimega Anton Hansen on sündinud 30. jaanuaril 1878 Järvamaal Madise kihelkonnas Albu vallas Põhja-Tammsaare talus talumehe pojana. 2. Ta näol polnud enam jälgegi tollest valvavast kahtlusest mis oli lamanud ta suunurkades siis kui ta umbes pool tundi tagasi siia tuli ta huuled olid sirged ja väga kahvatud nagu oleks sealt lahkunud viimnegi verepiisk. (A. J.) 3. Ehk küll mees pühib iga päev highi otsaesiselt on onul tundmus nagu võiksid saksad aru saada kui kerge põlv tal on ja võtta selle tema käest ära. (J. L.) 4. Neid väikesi sillerdajaid

rändavaid kunstnikke lendab siia kevaditi ja sügiseti tuhandeid, lendab rästaid lõokesi tuvisid põldpüüsid ööbikuid käblikuid pääsukesi peoleosid linavästrikke ja palju teisi. 5. Siis tuletas ta meelde et arreteritud seltsimehed lähevad sõjakohtu alla, sest nõnda tahetakse ühelt poolt sunnitööle saata paremad proletaarlased teiselt poolt tööliklass ära hirmutada. Ta julgustas uueks tööks et ära kasutada neid organisatsioone mis veel on järel ja kutsus üles asutama uusi ühinguid. Niisama andis nõu uuesti avaliku häälekandja väljaandmise korraldamiseks. Koneles sellest, et revolutsiooniline töölispartei kunagi pead ei kaota, vaid uuesti ridu koondatab... (J. M.) 6. Poiss tuli kooli alati täpselt, tunnid korralikult ette valmistatud, raamatud kaasas.

Harjutus 100. Panna koma, kuhu vaja.

1. Sadamas kees elu. Laaditi sütt masinaid tekstiilkaupu. Lositi metsa tohutuid puuvillapalle vilja maisi nisu riisi. Kuid kõikjal oli tunda mingisugust palavikulist tõttamist rõõmutut ja haiglast ruttu. Ööd läbi nagisesid kraanad undasid laevaviled tuled vilkusid närviliselt uduses õhus. (J. Sm.) 2. Kohe kui ta (Endel) paati tõmmati kallast ta saabastest vee välja ja tuandes et märgadest riidest läbitungiv tuuline külm hakkas keha kangeks võtma istus aeru juurde ja sõudis sõudis. Murd andis talle kellegi paadipõhjas vedeleva kuiva puldanist mantli ta viskas selle õlgadele ja sõudis sõudis. Algul hakkas natuke soojem kuid öö tuli kiiresti käed väsisid ruttu tuul muutus teravaks riided ei kuivanud ära ja viin mida anti jaopärast soojendas ainult veerandtunniks vähemalgi määral purju panemata. (J. Sm.) 3. Väike jorinakas Priidu kellel süda valutab põllumaa pärast mida veel ei olnud olemaski ei Koordi taeva all ega ka kaardil muutus Vaole äkki meelepäraseks. Mida rohkem Johannes Priidut kuulas ja vaatas seda rohkem ja kindlmini hakkas talle meeldima see inimene oma südamevaluga viljakandva maa pärast oma kange tahtmisega asuda mädasood üles harima. Tõsi küll esimesel pilgul tundub et ta tahab ahmida liiga suurt ja ülejõu käivat tükki aga see oleks siiski ahvatlev. Sest seal on ju kakssada hektarit. (H. L.) 4. Kommunistlike parteide peaülesandeks on nagu öeldi meie ajakirjanduses avaldatud kommunistlike parteide esindajate deklaratsioonis kindlalt seista oma positsioonidel demokraatia vabaduse ja oma maade sõltumatuse valvel mitte lasta end hirmutada imperialistliku agentuuri ähvardustest koondada ja juhtida kõiki rahvaste demokraatlikke ning patriootlikke jõude olla valmis kaitsma oma rahvaste au ja rahvuslikku sõltumatust. 5. Selles klassisõjas (1918—1920) oli kaalul põhiküsimus kas eesti töötav rahvas saab kasutada oma tõelist enesemääramise õigust või õnnestub kodanlusel välismaiste interventide abiga kehtima panna kodanluse võim. 6. Mida intensiivsemalt ning distsiplineeritumalt iga Nõukogude kodanik töötab omal alal seda paremini ta aitab kaasa kogu meie sotsialistliku ühiskonna tugevnemisele. 7. 23. juulil 1940. aastal võttis uus töö-

tava rahva esindus vastu maadeklaratsiooni millega kogu maa ja maapõuevarad kuulutati töötava rahva omandiks ja üleandmiseks nendele kes seda oma kätega harivad. 8. Ainult nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas kus ei tunta inimese ekspluateerimist inimese poolt kus on edukalt lahendatud rahvusküsimus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse alusel on esmakordselt ajaloos teostatud kõigi töötajate üldiste eluliste huvide harmooniline ühendamine.

Koolon.

114. Koolonit tarvitatakse:

1) loetelu ees koondlauses.

Meie tingimused parteisse vastuvõtul on: partei programmi ja põhikirja tunnustamine, tingimatu alistumine partei ja ta organite otsustele, liikmemaksud, kuulumine partei ühte organisatsiooni.

Koordi jõgi on väike, kuid temas on kõike, mis suurteski jõgedes: forelle, haugisid ja maimude tuhandelisi parvi.

Märkus. Koolonit ei tule tarvitada juhtumeil, kui loetelu koosneb paarist kolmest sõnast, eriti kui puudub loetelu ees kokkuvõttev sõna.

Näit. *Kaupluses müüdi saapaid, kingi ja kalosse. (Kuid: Kaupluses müüdi järgmisi jalatseid: saapaid, kingi ja kalosse.)*

2) rindlauses lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab.

Oma sisemise seade ja ehete poolest avaldas ruum kaugelkäinud ja paljunäinud reisimehe maitset: seintel rippus kõiksuguseid hoiuväärilisi sõjariistu kõverast türgi mõõgast indiaanlaste tapakirve ja neegrite vibupüssini; vööramaa jahimälestusi elevandikihvadest kaljukitsesarvedeni; siis kõiksuguseid haruldasi kive, pilte ja konnakarpe ning leiuesemeid maalt ja merelt. (E. V.)

3) otsesest kõnet sissejuhataivate sõnade (ütles, vastas jt.) järel.

Vanamees, kavalpea, seisatas ja küsis, tihedaid kulmupuhme liigutades: «Aga kuhu teie sõita soovite?» (E. M.)

4) perioodis tõusu ja mõõna vahel.

See koht, kus me teadmisi ja oskusi omandasime, mida elus vajame; see koht, kus kujunes meie marksistlik-leninlik maailma-vaade; see koht, kus me kasvasime suure sotsialistliku kodumaa patriootideks: see koht on meie nõukogude kool.

Harjutus 101. Panna koolon ja koma, kuhu vaja!

1. Romaanis «Külmale maale» iseloomustab autor kehviku toidulauda järgmiselt: «Kali, kört, leib — leib, kört, kali — ikka üks ja

seesama söögisedel, ainsaks vahelduseks taoti kartul jahu asemel». (E. V.) 2. Olid täide läinud Runge sõnad Ei jõua kured veel ära lennata kui Koordis on kolhoos... (H. L.) 3. Ainuke kellega nad teda veel ehk tantsimas oleksid võinud näha oli Kuusiku sauna Eevi, aga seda polnud täna peol; ta magas kodus oma väikese poja ja haige ema juures. (A. T.) 4. Ma ei oska endale mõtelda lõbusamat kui on see hakata märkama oma silmaga nägema ja kõrvaga kuulma kuis seeme mida sa ivahaaval oled külvanud lööb noores hinges idanema tärkama õilmitsema ja küpseb viljaks. (E. V.)

Semikoolon.

115. Semikoolonit tarvitatakse:

1) koondlauses loetelu alajaotuse eraldamiseks.

Soome-ugri keelte hulka kuuluvad järgmised keeled: soome, eesti, liivi, isuri, karjala, vadja ja vepsa — läänemere-soome keeled; kaks mordva keelt (ersa ja mokša) ning mari (e. tšeremissi) keel — volga-soome keeled; udmurdi (e. votjaki) ja kaks komi keelt (sürja-komi ja permi-komi) — permi-soome keeled; saami (e. lapi); ungari (e. madjari), mansi (e. voguli) ja handi (e. ostjaki) — ugri keeled.

2) rindlauses pikemate mõttelt vähem seotud lausete eraldamiseks, eriti siis, kui neis leidub komasid.

Toas valitsev soojus oli ta tillukesed, idamaiselt harevil seisvad sarnad punaseks värvunud; puhuti avanesid ta laud kitsasteks praokesteks, mille põhjast välgatasid kord helesinised iirised, kord tükike pisut võikalt läigatavat silmavalget... (A. J.)

3) perioodis ühe ning sama sidesõnaga või siduva asesõnaga algavate pikemate kõrvallausete eraldamiseks (vt. 102).

Mõttekriips.

116. Mõttekriipsu tarvitatakse järgmistel juhtumitel:

1) koondlauses loetelu järel kokkuvõtva sõna ees.

Nii kodus kui ka koolis, nii töö kui ka puhkuse ajal — igal pool ja alati oli ta rõõmsameelne ja lahke.

2) elliptilises lauses väljajäetud sõnade asemel.

Kolhoosi esimees kõneles põhjalikult sotsialistliku võistluse tulemustest, raamatupidaja — tasust normipäevade eest.

3) säärase lauseosa eraldamiseks, mida tahetakse eriti esile tõsta.

Kultuurirevolutsiooni tähtsaim saavutus — kõigile kohustuslik üldharidus — on Nõukogude Liiduš kõikjal teostatud.

Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.

4) ootamatu ning üllatava sõna või mõtte ees.

Autojuht kihutas mööda maanteed; teel ei paistnud mingisuguseid takistusi olevat, kui äkki märkab — vasikas otse masina ees.

5) poolelijääva sõna või mõtte järel ja üldse katkeliste lausete osade ja lausete vahel.

Poiss tuli joostes ning lõõtsulades ja sai suure vaevaga sõnad suust: «Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!»

Eelistavalt tuleks neil juhtumel tarvitada mõttepunkte.

6) eri isikute kõne eraldamiseks dialogis.

«Kas homme kalale tuled?» — «Ei tule.» — «Miks siis mitte?» — «Pole aega.» (Kui iga isiku kõnet alatakse uue reaga, pole mõtekriipsu vaja.)

7) kiillause eraldamiseks (vt. p. 68).

8) perioodis tõusu ja mõõna vahel (vt. p. 102).

Mõttepunktid.

117. Mõttepunkte tarvitatakse:

1) katkeliste lausete ja lauseosade vahel.

Ssst!... kuule!... kopp-kopp-kopp!... Koputatakse jälle... «Ah, sa oled ka... Laes saatis selle kaardi — või kaks — mulle koju... ega's temagi tea, kuhu ma sel aastal koha saan, kui ma seda veel isegi ei tea.» (A. H.)

2) tsitaadis väljajäetud sõnade asemel.

Nõukogude Liidu ja demokraatlike maade poolt... teostatud välispoliitika on sõjajärgse rahu demokraatlike põhimõtete järjekindla teostamise eest võitlemise poliitika. (Ždanov.)

Harjutus 102. Panna mõttepunktid, mõttekriipsud ja teised kirjavahemärgid, kuhu vaja.

1. Mina/ sosistas poiss lõõtsutades/ mina/ 2. Aga Karli ütles tehtud mehisusega/ hirnudes nagu hobune/ Hõ/ hõ/ hõõ/ No mina olen talle hõ/ hõ/ hõõ/ sisse laadinud/ Eeh/ (A. J.) 3. Ukse taga kompsib keegi oma lumiseid saapaid ning puhastab neid siis üsna põhjalikult luuakontsu külge/ kraap/ kraap/ (O. L.)

4. Ühel laupäeva hommikul/ detsember on juba alanud ja maa jalge all kumiseb kõvana/ jõuab Peeter Angervaks saeveski juurde pisut hiljem kui harilikult (A. J.)

5. Alles vastu hommikut/ nii otsustan seinakella kähisevaist löökidest/ tuleb rahu meie kambrisse/ (O. L.)

6. Kõik/ kes nägid seda/ ja seda nägid kõik/ mõistsid/ et Kaarlil ja Maiel peab midagi olema/ (A. T.)

7. Kui Oblomov oli kodus/ seda oli ta alati/ siis lamas ta/ (I. Gontšarov.)

8. Põleb/ kähistas Semidor lõõtsutades/ haaras Kaarlil käisest ja tõmbas ta tuppa/ Vaata aknast/ Runge põleb/

Kus põleb/ mis seal põleda on/ katkestas teda Maasalu pahaselt/ vaevaga silmi lahti hoides/

See jääb Paulist hoopis kõrvale/ torises ta/ silmitsedes punakat kuma/ mis paistis kauge metsa kohal/ Millest Paul võis põlema minna/ Ma ütlen sulle kohe/ mis põleb/ Põleb heinaküün Tatriku metsasoo/ võib olla ka mets/ Kuiv ja tuul/

Küün vist jah/ Tatriku või Lauri oma/ tõestas ta (Taaksalu)/ Näh/ kuidas lõõmab/ See on tubli kilomeeter Kure talust edasi/ (H. L.)

Jutumärgid.

118. Jutumärkidesse pannakse:

1) **otsene kõne.** *Ning ema-küsis edasi: «Kas ta oli... vahva soldat?» — «Sinu lastest tuleb öelda, et nad on kõik vahvad,» naeratas kondise näoga mees.* (A. J.)

2) **mingist teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid).** «NSV Liidu kodanikel on õigus tööle,» on öeldud konstitutsiooni §-s 118.

3) **ütlused, millele tahetakse anda pilkeline varjund.** *Me nägime kui «julge» sa olid, kui isegi jänese eest metsatukas punuma pistsid, arvates selle hundi olevat.*

4) **kirjutuste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, laevade, teatrite jne. nimed.**

Eduard Vilde romaan «Raudsed käed». Kõnesolevat uudist lugesin «Rahva Häälest». Ristleja «Kirov» peatus Tallinna reidil.

5) sõnad või laused, mis antakse grammatiliste vormidena.

Omadussõna «hea» keskvõrre on «parem». «Auto saabuski» on laiendamata lihtlause.

Harjutus 103. Panna jutumärgid, kuhu vaja.

1. E. Vilde jutustus Minu esimesed triibulised sisaldab autobiograafilisi andmeid. 2. E. Vilde romaan Külmale maale ilmus 1896. a. 3. Niisugused sõnad nagu *aken, raamat, saabas, sahk* jt. on meile tulnud vene keelest. 4. Arvustus selle töö kohta ilmus Loomingus. 5. J. Lauristini esimene pikem teos, mis valmis 1925.—1927. aastal Tallinna Keskvangimajas, käis salaja kambri kambri risse ja oli tuntud sel ajal nime all Punased pilved. 6. Ühel lahtisaavatest vangidest läks korda romaan vanglast välja viia ja Leningradi toimetada, kus ta ilmus 1929. aastal nime all Riigikukatjad Külva ja kirjastusel.

Harjutus 104. Panna jutumärgid ja muud kirjavahemärgid.

1. Ma ei mõista/ mille üle vaieldakse/ ütles Johannes/ Või kas meil pole põldu ja karjamaad vaja/ Kas sissetulekuid pole vaja/ Kui vana Taavet/ te ju kõik teate teda/ siia tuli/ oli terve Koordi asemel ainult Ussisoo/ Taavet rääkis nii/ Niipea kui ma olin puhastanud koha ühe pastlaga mahatoetamiseks/ nii hakkasin kohe vaatama/ kuhu toetada teist/ Kui seal juhtus olema kivi/ siis koukisin ta välja/ puud kiskusin koos juurtega üles/ Need olid Taaveti sõnad/ Sedasi siis/ Johannes kopsas kadakase kepiga vastu põrandat/ Mina tulen sinuga kaasa/ Priidu/ Ütelge/ et ma olen lobasuu/ kui kakskümmend kanget meest kahe nädalaga ei tee valmis seda närust kraavi ja ei puhasta ära korralikku tükki sood/ Mulle see asi meeldib/ Ma tulen sinuga/ Priidu/ (H. L.)

2. Ilves tõusis pingil püsti/ Ta müts oli kuklas/ üks käsi taskus/ teisega vehkles ja hüüdis/ Keegi ei aita meid siis/ kui meil pole oma jõudu end aidata/ Kui keegi hakkab maja ehitama/ siis tullakse teda aitama/ Kui pole/ millega peale hakata/ mida siis aidata/ Seepärast ikka ühinguid/ ühinguid/ (J. M.)

Sulud (klambrid).

119. Sulgudega eraldatakse igasugused seletavad vahemärksed ja sõnad, s. o. kiillaused ja -sõnad.

Kirjanik Ernst Säreava (endine perekonnanimi Peterson) töötas kauemat aega (alates a. 1906) Tallinna koolides. Mikromaailm — see on väikeste materiaalsete osakeste (molekulide, aatomite,

elektronide jne.) maailm. Matis, Mihkel, Sander ja küllap mitmed teisedki (kõiki ei suutnud Pime-Kaarli sammude järgi ära tunda) astusid talle järele. (A. H.)

Sidekriips.

120. Sidekriipsu tarvitatakse:

1) poolelijäävate sõnade lõpus ja sõnade silbitamisel ning poolitamisel.

E-hi-ta-tak-se; sõna «ehitama» tüvi on «ehita-».

2) liitsõna osa asemel, mis jäetakse kordamata.

Kodu- ja metsloomad, koduloomad ja -linnud.

3) liitsõnades lugemise hõlbustamiseks.

Kuu-uuriija, õigekeelsus-sõnaraamat, plekk-karp, sõja-aastail, puur-auk.

4) liitpärinimedes, nagu *Põhja-Eesti, Ida-Euroopa, Lõuna-Ameerika, Kaug-Ida, Taga-Kaukaasia.*

5) kokkukirjutamisel, kui liitsõna üheks osaks on number, täht, märk või sõnaosa.

12-aastane poiss, Z-kujuline raud, X-kiir, da-tegevusnimi.

6) liitsõnades, nagu *kimpsud-kompsud, elu-olu, füüsikalismatemaatiline, lendur-konstruktor; edasi-tagasi, enam-vähem, aeg-ajalt, aasta-aastalt jne.*

Apostroof.

121. Apostroofi tarvitatakse:

1) väljajäetud tähe või sõnaosa märkimiseks.

Aga kui torm minu kandlelt kostab siiski kõrou sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'! (A. Haava.) Kus sa's käisid? (Kus sa siis käisid?)

2) omastavakujuliste perekonnanimede ja teatavate võõrpärinimede käänamisel. Näit. *Männi't, Kase'le, Shakespeare'il, Bordeaux's.*

Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast.

122. 1. Kõige sagedamini tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Kui lõpujutumärgid või mõttekriips käivad ainult eelneva lause osa (näiteks sõna) kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipse tarvitatakse kogu eelneva lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele.

Missugusesse pöördkonda kuulub sõna «võtma»? (Jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eraldatud ainult sõna «võtma».) «Missugune lauseliige on see sõna?» küsis õpilane. (Jutumärgid käivad kogu esimese lause kohta ja on seepärast küsimärgi järel.) «Missugusest keelest on laenatud sõna «aken»?» küsis õpetaja. (Sõna «aken» jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel.)

2. *Seda teab esimees küll — ja miks ei peaks ta seda mitte teadma? —, et heinamaa nõuab harimist ja väetamist. (Mõttekriipsudega on eraldatud kiillause; küsimärk, mis käib kiillause kohta, on mõttekriipsu ees; koma, mis käib kogu eelneva osa kohta, on mõttekriipsu järel.)*

Kui autori sõnad on paigutatud otseses kõnes oleva lause vahele, siis asetatakse jutumärgid esimese koma järele ja kiillause teine koma on jutumärkide ees. *«Ma mõtlen,» ütles koosoleku juhataja, «et sm. Pihlaka ettepanek on vastuvõetav.»*

Harjutus 105. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Mis asja neile seal/s rääkima pidin/ küsis poeg vastuseks/ (A. J.) 2. Kes võitis 100 m jooksus/ 3. Vanaisa usutles poisse/ kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu/ 4. Seda võõrustamist/ seda kostitamist/ seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist/ 5. Aadressile kirjutas Henno suurte tähtedega/ Tartu/ Veeriku t 79/ lp dr Mullamäe/ 6. Kõik voorisid põllule/ nii mehed kui naised/ teiste hulgas Koordi inimeste jaoks ebatavaliselt kahvatunäolised linnast lõikuseks appisõitnud sugulased/ (H. L.) 7. Politseinikud tormasid töölislehe talitusse ja konfiskeerisid/ Töörahva Hääle/ eksemplarid/ mis olid trükikojast äsja pärale jõudnud/ (J. M.) 8. Et Ants Saarepere tänaval kinni nabiti/ poolsurnuks kolgiti/ sellest polnud, ajakirjanduses rohkem/ kui/ et lendlehtede levitaja kommunist on tabatud teolt ja kindlasse kohta paigutatud/ (J. M.) 9. Marmor kinnitas seda teadet sõnaga /tubli/

pigistas mehel kätt ja läks otsima Vetiku peremeest/ (J. M.)
10. Tosin tugevamat meest aga/ eesotsas kapteni enesega/ kogu-
nes pukkidelt rippuma lastud jämeda rammipalgi juurde/ (A. H.)

Kordamisharjutused.

Harjutus 106. Püstkriipsude asemele panna nõutavad kirja-
vahemärgid.

A. 1. Tehas hakkas Ilvest huvitama seda rohkem/ mida enam
ta võis maitsta loomingumõnu/ mida enam ta õppis oma ala/
ametit/ (J. M.) 2. Mis siin kasvab/ kasvab iseenesest/ mõni peo-
täis kanarbikku seal/ kus liiviku selja äärest hakkab soo/ mõni
üksik igav rohukõrreke/ mis oma seltsimehe järele hüüab/ ja
saare ühes otsas jändrik mänd/ (J. L.) 3. Juba Reinu välis-
pidine olek on isevärki/ tilluke mehike/ tedretähniline nägu ja
nõsunina/ mille ots nagu sarv püüab ülespoole üle pea vaadata/
pisikesed hallid silmad/ mis vaatavad nagu kes teab kust ilmast
välja ja on ühtelugu täis vigureid/ ümmargune käbe keha ja lühi-
kesed jalad/ kusjuures ta ruttu käies natuke lonkab/ (J. L.)
4. /Kus sa sellega/ Ikka rohkem/ vastas mees ja lükkas piibu teise
suunurka/ (A. J.) 5. Ta ei tarvitanud enam karedaid sõnu/ ei
hoobelnud oma isaliku meelevallaga ega korranud oma eilset
ähvardust tütre kohta/ kuid igast lausest/ mis ta avaldas/ kuul-
dus välja/ et ta otsus on kindel ja et ta seda tahab täide saata/
(E. V.) /Ah/ mis ma nüüd tegin/ hädaldas Juuli/ 7. /Jah/ ma
tulen kindlasti/ oli Karbus nõus/ 8. Kuna ta kärgib ja paugub ja
ikka tüsedamaid sõimusõnu otsib/ tuksub ta laia suu ümber vahel
salanaeratus/ mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihe-
dasse habemesse ronib/ habemesse/ mis nagu vildist võru ta
kurgualust ja poolt kaela ümbritseb/ (E. V.) 9. Kui karastav on
vesi karjasele/ kes seda tohust torbikuga paneb suu juurde/ koer
kõrval/ kaelkott kaelas/ eemal loomakari/ lehmad/ lambad/ mul-
likad/ ühed söömas/ teised pikali maas/ kolmandad tulevad oja
äärde ja rüüpavad himukalt/ (J. L.) 10. Küll sa kiitled ja vale-
tad/ et sul künnab kümme paari/ äestab hobu üheksa/ niidab viisi
vikatida/ seitse sirpi leikaleb/ kaarutab reha kaheksa/ (Rahvalaul.)

B. Kui Mihkel kaheksa-aastaselt Vatla mõisa kupja/ Uugu
Siimu isa juurde seakarjaseks kaubeldi/ sai ta paaril korral kupja
enda käest triibulised/ kuna ta paati uuristades oma otsesed tee-
nistuskohustused hooletusse jättis ja peremehe ruigava karja kar-
tulimaale laskis. Kolmeteistkümne-aastaselt mõisa põllul künni-
mehe eest väljas olles/ tuli endised karjasetembud küll unustada
ja tõntsi härگا hoolega sundida/ et vagu sirge oleks/ kuid Mihkel
ei jäänud künnipoisi-ameti peale kauaks. Viieteistkümne-aastaselt/
kui isa kevadel ikka veel keeldus teda suurele maale tööle kaasa
viimast/ võtsid nad/ kolm ühevanust rannapoissi/ ühel heal hom-
mikul jalad selga/ läksid Sõrve/ sealt liivlaste halulaevaga üle

väina Kuramaale ja siit uuesti jalgsi Riia poole. Riias pudenes nende salk kolmeks/ Panga Jaak sai kahemastilise kahvelkuunari «Frieda» peale kokapoisiks/ Tõrise Siim läks Riia taha kipsiauku/ tema aga sattus Heinastesse sellesama laeva juurde/ kus isagi töö oli. Vanamees seisis nädal aega pilves/ siis leppis/ jao- tas tööriistad ja võttis oma käealuseks. (A. H.)

Kui meie/ hiina talupojad/ mõtleme tulevikule/ seda aga me teeme/ siis vaatame läände/ sinna/ kus elab nõukogude talupoeg/ kelle põldudel töötab juba elektritraktor.

Harjutus 107. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Seda olid kõik justkui oodanudki laevamehed dekil tüüri- mees harkisirutatud jalgadel kapten Toomsalu rahulikuna seistes kohal käsitelegraafi juures. All laevadekil pugesis inimesed üks- teise varju heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäigu ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neile sel hetkel kuuli- pildujate ragin ning õhutõrjesuurtüki mürin. (E. M.)

2. Nüüd seisatas ta hetkeks vaatas hirmunud pilguga tagasi sinna tühjade metsade ja madala soo poole kust ta äsja jooksu- rutuga tulnud ning avas maja ukse. Ta silmade ees oli rutulisest jooksust kõik pime keerlev virvendav nii et ta suutis näha ainult ähmast akent. (E. M.)

3. Nende kõrval harutas Sorksepp aeglaste liigutustega sel- jast oma rasket kotti ja otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik nagu poleks see otsustava lahingu eel vaid hetk vabri- kus enne töövilet. (E. M.)

4. Kogu pere kuulas lugemist suure isuga. Peremees istus ahjulõukal õllekapp kõrval piip suus ja pani hoolega tähele ilma et sõnagi sekka oleks ütelnud... Perenaine istus keset tuba tooli peal ja hoidis pisukest last süles vanemad lapsed pikutasid hein- tel nokkisid vahel üksteist ja naersid aga kui ema pöördus nende poole ja hüüdis kurjalt Lapsed vaikisid nad naeratasid salaja ja tegid nagu ei läheks nende kõrvust midagi mööda. (E. P.)

5. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgast! Üdini põdurad on ta lõd- vad liikmed kurnatud ta hing tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes ta vaade! Ja siiski on selles vaa- tes kõik loetav. Ta jutustab terveni selle naise eluloo pikad pea- tükid vaesuse viletsusest muljuvatest muredest ja tööst raskest higisest ilmlõpmata tööst. Elurõõm ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivalt soojendanud. Siin mindi tihti näljase enamasti pooltühja kõhuga magama siin tõusti ohtes üles siin nuteti palju hardaid pisaraid. (E. V.)

6. Karl Marx sündis 5. mail 1818. a. Trieri linnas Reini ääres silmapaistva advokaadi intelligentses radikaalselt meelestatud perekonnas.

7. Nõukogude riik on uus riigitüüp mis on kohandatud mitte töötavate masside ekspluateerimise ja rõhumise ülesanneteks vaid nende täieliku vabastamise ülesanneteks igasugusest rõhumisest ja ekspluateerimisest proletariaadi diktatuuri ülesanneteks.

8. Eesti Nõukogude vabariik see on eesti töörahva võit saksa parunite ja eesti kodanluse üle. See on töörahva poliitiline revolutsioon mis töörahvale annab kõik ja parunitelt ning kodanluselt võtab kõik! Kõik mis nad võõrast tööjõudu kurnates kokku kuhjandud on ja veel ära pillanud pole. Poliitilist võimu enda kätte võttes tarvitab töörahvas ta ära selleks et murda parunite ja kodanlaste vastupanu lämmatada nende vastuhakkamise katsed ja harjutada töölise ja maatamehe saapakontsa all olema seda turja (s. o. kodanlust) mis alati alandlikult paindunud on kord tsaari kord Seckendorfi kontsa alla. (V. K.)

9. Tuleks saavutada et käitise kogu kollektiiv ületaks määratud tehnilised normid. Erakordselt kõrgele tõusis meie riigi suur moraalne autoriteet Teise maailmasõja aastail mil Nõukogude Liit võttis enda kanda kogu võitluse raskuse saksa sõjalise agressiooniga ja päästis maailma kultuuri hävingust. (E. M.)

10. Gorki teoseid loetakse kümnetes tuhandetes raamatukogudes kõigis maailma keeltes tema näidendeid mängitakse kõigil teatrilavadel tema sõnu kirjutatakse lippudele ja tema nime nimetavad uhkusega kogu maailma töötavad inimesed.

11. Taevas oli selge ja raagus puud tõstsid oma puhkevaid pungi majad oma valgeid korstnaid õhtuse päikese kollaka helgi sisse. (E. V.)

12. Kui võitsid punased vaikisid peremehed oli aga edu valgete pool käisid nad rõõmsate nägudega ringi ja viskasid teravusi näkku igale töölisele kes neile vastu juhtus tulema. (V. J.)

13. Kui nad tuppä jõuavad Villem aimas seda vajuvad nad vist lõdvalt kuhugi istmele ega mõtle tunne taha soovi tükk aega midagi. (E. V.)

14. Alasi haamrid tinutamiskolvid igivana viilide ja rauapuruga töölaud akna all suur plekirull nurgas oligi peaaegu kõik mis esialgu silma puutus. (O. L.)

Harjutus 108. Panna puuduvad kirjavademärgid.

1. Kreenholmi streik 1872. a. tõendab eredalt et eesti ja vene tööliklass sammusid juba revolutsioonilise liikumise algpäevil õlg õla kõrval et neid ei eraldanud mingisugused rahvuslikud müürid vaid et nende tööd ja võitlust ühendas internatsionaalne klassivõitluse vaim millest hiljem arenes see sügav rahvaste sõprus mis moodustab Nõukogude Liidu arenemise ja õitsengu vanikumatu aluse.

2. Sotsialistliku revolutsiooni peamine võit seisab selles et on tekkinud uus nõukogude inimene kes ehitab uut ühiskonda kes võitleb tõe ja õiguse eest kes on sotsialistliku moraali kandjaks kes võitleb ilusa kommunistliku elu eest.

3. Ei saa tõeliselt olla sellist olukorda kus inimene on apoliitiline kus tal ei ole mingit pilti ühiskondlikust poliitilisest olukorrast kus tal on ükskõik kas ühiskond areneb ühes või teises suunas kas kehtivad ühed või teised seadused kas toimub võitlus ühes või teises vormis ühtede või teiste tulemustega.

4. Kapitalistlikus korras on ühiskondliku tootmise planeerimine võimatu tootmisvahendite eraomandus killustab rahvamajandust sünnitab võistlust üksikute kapitalistide ja nende rühmade vahel tootmise anarhiat ja laastavaid kriise. (E. M.)

5. Meil on palju leidureid kes ei oma sageli inseneri kutset või mingit diplomit kuid kes on andnud tööstusele väärtuslikke uuendusi.

6. Kapitalismi arenemine toimub imperialismi-ajastul äärmiselt ebaühtlaselt ja hüppeliselt ühed maad kes varem olid esikohal arendavad oma tööstust võrdlemisi aeglaselt teised kes varem olid maha jäänud jõuavad neile kiirete hüpetega järele ja lähivad neist ette.

7. Patriotism mis avaldub üldrahvaliku tundmusena nii rikkal kujul nagu me näeme seda nõukogude inimeste juures on võimalik ainult seal kus ta ammutab elujõudu mitte rassi- ja rahvuslikust vaenust vaid piiritust armastusest oma kodumaa vastu.

8. Engels oma teoses Perekonna eraomandi ja riigi tekkimine annab ränga hoobi reaktsioonilise filosoofia õigusteaduse ja poliitilise ökonomia esindajaile kes püüavad tõestada et eraomandus ja sellele rajatud perekonna- ja riigivormid on igavesed.

9. Nüüdisaegset suurt ja pikaajalist sõda kus lahinguväljal võitleb miljoneid rohkearvulise tehnikaga relvastatud sõdureid kus sõja orbiiti on tõmmatud kogu sõdivate maade majanduselu ei otsusta mitte juhuslikud ja ajutised momendid vaid mõjuvad tegurid nagu tagala kindlus armee moraal diviiside arv ja kvaliteet armee juhtiva koosseisu organisaatorlikud võimed.

10. Neid oli ainult kümme või kaksteist meest määratud nägudega pesemata tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega kuid nad asusid sellise kindlusega oma kohtadele nagu oleks neid sada. (E. M.)

11. Kui vaadelda käidud teed mille aluseks oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon valdab tahtmata vaimustus ja imestustunne töörahvahulkade loomisjõudude ees nende kangelaslikkuse ees nende piiritu truuduse ees võitluses meie partei ideaalide pärast.

12. Alles nüüd kui lahing möödas ja vaenlane hävitatud kui võitlushasart hakkas jahtuma alles nüüd tunti kui väsitav oli olnud pingutus. (E. M.)

13. Ta tuletas meelde proletariaadi ajaloolist ülesannet. Kõneles kahest vaenulikust leerist lepitamatust vaenust ja sõjast töölisklassi ja kodanluse vahel. Ta kõneles sellest kuidas proletariaat väsimata tungib läbi kõigist raskustest. Klassiteadlik proletaarlane ei tohi kunagi ütelda Tühi töö ja vaimunärimine. Sipelga usinusega ehitab ta oma organisatsioone kuni jõuab võidule. (J. M.)

14. Sõjajärgse viisaastaku kestel on meil vabariigis täielikult taastatud põlevkivitööstus on taastatud põlevkivi utmise tehased on käiku lastud maailmas esimene põlevkivist gaasi tootmise tehas Kohtla-Järvel ja gaasijuhe mis varustab gaasiga kangelaslinna Leningradi.

15. 1935. aastal kirjutab suur vene kirjanik-humanist A. M. Gorki oma tuntud märkmed Lugemiku plaani puhul. Neist nähtub et esimene nõue mille ta esitab koolikirjandusele on kommunistlik ideelisus... Meie eesmärk ei seisa mitte üksnes selles et anda noorsoole huvitavaid dokumentaalseid raamatuid kirjanduse ajaloost... meie eesmärk on näidata teed ja suunda mida järgides marksistlik mõte peab uuesti läbi vaatama ja ümber hindama kodanliku ajaloo ja kultuuri tõendused ja väited.

16. Laev ise nagu tohutu suur tumeda kere ja valgete tiibadega öölind libises kiiresti edasi ning jättis enda järele sirge kuupeistes sädeleva tee mis ahtri alt välja tulles vulksus ja kihises kaugemal öötaeva hämaruses aga varsti muu merega uuesti kokku sulas. (A. H.)

17. Kogu tänavune kevad ja suvi kulus kambrite ehitamise tähe all sest see töö polnud ju tänaseks ega homseks vaid terveks eluajaks nagu peremees arvas. Sellekohaselt ehitatigi eluhooned palju suuremad kui endised ja suurte valgete akendega nii et kõik arvasid et Vargamäe Eespere saab külmad kambrid liiga suurte akende pärast. Aga peremees jäi oma tahtmises kindlaks ainult vundamendi tegi madala ladus palgid peaaegu maa peale et tuul ei pääseks alt läbi vuhisema nagu ta ütles. Oli lahendada veel põrandate küsimus kas teha nad savist või laudadest. Mitmed arvasid et hea kui tagakambrisegi laudpõranda saab. Aga Andres otsustas teha üleni laudpõranda. (A. T.)

18. Mann ja Mikk olid nägemispiirist äkitselt kadunud. Mikuke vaevalt koolmeistrit silmates oli päris oravaväledusel mida temast naljalt ei oleks võinud uskuda redelit mööda parsilt libisenud ja toast välja vurtsatanud Mannike aga kadus kui tuul üle kõrge läve pisukesse käsikambrisse. (E. V.)

19. Neli seina nurgas suur lava moodi ahi kõik läikivad mustad nagu viksitud saapad. Seina ääres pisuke laud ühes nurgas

vana kapp ilma lukuta räsakil uksega siin ja seal tolgendavad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas see oli kõik maja ilu ning vara. (E. P.)

20. Tuul peksis vastu nagu paiskas lumelörtsi silmi rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud külaasemeid kiduraid lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi. Mööda seda jälgedeta hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tuli kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina rood roodu järel. Ümberringi oli kõik tühi elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije Lukini. Ainult aeg-ajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid mõni hambuline korstnajalg põlenud väravapost kõrbenud puid ja pöösaid. Maantee kulges idast läände keerles põletatud külade vahel tõusis mööda mäerinnakuid ning laskus jälle tagasi alla. Iga mäerinnaku ees näis et sellest ei jõua enam üles kogu see tohutu veokite kahurite hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel läksid üle lõhutud ojasildade purustatud mäeteede läksid vahet pidamata tund tunni järel kogu pimedada detsembri öö. (E. M.)

21. Mehed kes ihkavad ainult pidulikke koosolekuid ja pühi revolutsioonilises võitluses pole revolutsionärid ammu mitte kommunistid rõhutas ta. (J. M.)

22. Oli olemas üks tähtis asjaolu millest juhindus parteiorganisator Muuli oma hinnanguis ja otsustes. Ta nägi Koordi talupoegi tulevikuvalguses homses päevas. Ja selles tulevikus määras ta eilsele hädavaresele Semidorile mitte sugugi nii väikese koha. Ka tagasihoidlikku rõhutud Roosit nägi Muuli homses päevas teissugusena nagu teda keegi veel Koordis polnud näinud asjalikuna täis energiat suuri ülesandeid lahendamas. (H. L.)

23. Lõpuks Matis ütles Peeter polnud viiel aastal koju saanud mis ime siis et ta puhkuse ajal korraks siia tuli. Aga mis ütleme tänasesse võõrasse puutub siis on nagu raskevõitu nüüdsel ajal oma hädasid inimesele kaevata keda sa esimest korda elus näed. Ärgu võõras nüüd seda küll pahaks pangu aga meie pole siin mingid selle ameti peale pandud riigipöörjad ega mässutegijad meie nõuame ainult oma õigust taga. (A. H.)

24. See oli ühingute tööle seekord õnneks tegevus suurenes jõude oli tarvis. Sillamäe pandi ametisse. Ta tegi tehnilist tööd kõigepealt masinakirjutajana. Talle loeti käsikirju ette ja ta klobistas oma tööd teha ruttu ja ruttu. (J. M.)

25. Viktor Kingissepa elutöö tähtsus ei kustu kunagi. Eesti maa Kommunistliku Partei kelle ideoloogilisele ja organisatsioonilisele kindlustamisele pühendas oma elu Viktor Kingissepp on Lenini õpetuste alusel ka pärast seda rasket kaotust

järjekindlalt tugevnenud on juhtinud eesti töötava rahva võidule. Eesti töötaval rahval on nüüd oma Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ta on teiste nõukogude rahvaste ja eriti suure vene rahva abiga saavutanud jäädava võidu eesti rahva põliste vaenlaste saksa röövkallaletungijate üle ja ehitab nüüd edukalt sotsialismi.

Viktor Kingissepp on järjekindlalt oma töodes rõhutanud selle ühise võitluse määratu suurt tähtsust mida eesti ja vene rahvas on kõrvuti pidanud tsaarivalitsuse balti parunite ja kapitalistide vastu seda suurt abi mida vene töölised ja talurahvas on osutanud eesti rahvale tema vabastusvõitluses tsaari isevalitsuse kukutamisel 1917. a. veebruaris ja Oktoobrirevolutsiooni teostamisel.

Harjutus 109. Analüüsida laused.

1. Ka tüürimees Tanel Õige mõlgutas Saaremaast mööda sõites oma mõtteid. (A. H.)
2. Tee viis nüüd läbi mõlemal pool võimsa müürina kerkiva kuusemetsa. (H. L.)
3. Tee ääres asuva saeveski männiplangu virnade juures olid puhkuseks peatunud eskursandid. (H. L.)
4. Maja Muradova, Nõukogude Liidu Ülemnõukogu saadik, on Turkmeenia teeneline vaibakuduja. (D. V.)
5. Kõhn heledapäine neiu insener-geoloog Bitjeva raporteerib lühidalt ja asjalikult oma uurimissalga töösaavutustest. (D. V.)
6. Relvastatud ühiskondliku arenemise seaduste tundmisega, lahendas ja lahendab partei edukalt kommunismi ehitamise ülesandeid.
7. Pime-Juhan läheb kätega teed kobades pikkamisi teistele järele. (A. H.)
8. Kui Ann silla raudvõrede vahelt oli välja jõudnud, hakkas ta jõe kõrget kallast mööda kalevivabriku poole töttama. (E. V.)
9. Liidia tuleb oma ruumist ja, minnes läbi juhatuse toa õue, heidab hämmeldavale Tõnisele paljutähendava pilgu. (A. H.)
10. Keskpäevaks oli neil sõidetud veidi üle saja kilomeetri. (R. S.)
11. Niisuguseis ühekordseis paekivist ehitatud hooneis elasid kunagi mõisniku ajal aidamehed, kärnerid ja mõisateenijad. (H. L.)
12. Parimad mälestused kogu minu reaalkooli ajast on mulle jäänud matemaatika õpetajast Satalovist. (O. L.)
13. Need ammused pildid tulid nüüd nõnda elavalt August Tamarkinile meelde. (E. M.)
14. Suurt ja avarat õue ümbritsesid kolmest küljest hooned: kollaseks värvitud elumaja, ait, hobusetall, raudkivist alusmüüriaga karjalaut ja põlenud rehe kõrged saviseinad.
15. Sinistes tunkiriietes noormehe astudes transpordiülema

- väikesse täissuitsetatud tuppa, lõpetas ametnik parajasti teejoomist. (R. S.)
16. Mehe pikale kitsale näole tekkis murevine, otsaesine tõmbus kipra ja teravad pruunid silmad kiskusid tähelepanelikust vaatlusest kokku. (R. S.)
  17. Paljude iidsete männikute asemel olid siis kivirõunadel alles kदारikud kasvanud ning siinsamas Niisme nukaski olid viletsad männihakatised kadakate ja kivide vahel alles oma esimesi tugevamaid juuri ajanud. (A. H.)
  18. Ta polnudki veel kaheksateistkümne-aastane, kuid tema näole andis meeldiva sära see südidus ja ind, millega ta sööstab iga tundmata eseme kallale. (E. M.)
  19. Viidi kaasa kõik, kes mõistsid osavamini lugeda, ning innukalt jätkati uue seaduse uurimist. (E. V.)
  20. Eemalt paistis, nagu lainetaks siin järv, sest inimesed vajasid värava poole, kui see avanes, ning tagasi, kui see sulgus. (J. M.)
  21. Jaan aga teeb, nagu ei kuuleks ega näeks ta midagi, ja tirib puiklevat Punikut kõigest väest edasi, väravast välja, vainu poole. (E. V.)
  22. Maasalu kätes õnnestub kõik: ta võib ühe tabava löögiga lüüa naela kuni peani puusse, kasepaku lõhestada ühe hoobiga. (H. L.)
  23. Teised olid hobuste selga hüpanud ja ootasid, et kohe sisse tormata, niipea kui värav langeb. (E. B.)
  24. Ta kuuleb sellest, kuidas vabadusihast vallutatud vene töötav rahvas võitles oma elu eest, kui raske oli see võiduttee, milliseid määratu suuri takistusi tuli sel teel ületada ja kuidas võit ometi viimaks saavutati. (A. J.)
  25. Kui siis Külno hakkas rääkima, tundis Tiksi, et see, kes sinetavast metsast pidi tulema, on juba tulnud, seisab tema ees, aru nõudes, kuidas teda on oodatud, igatsetud. (A. T.)
  26. Ma tean, kus on kodumaa ilusamad paigad metsade, järvede, soode ja rabadega, lillekirevate ojakäärudega, nurmedega. (A. T.)
  27. Siin kasvavad terava ladvaga kased ja kuused, mõni lopsakas mänd, toomingad ja pihlakad, kevadel õitsedes, sügisel vilja kandes. (A. T.)
  28. Ma kõndisin vaikselt metsateel, mis siira-viira noorte mändide vahelt läbi pugest kuhugi suurema tee poole, kus möödasoitvad reed jalastel nagisesid, hobused puristasid ja meeste jutukõmin kostis. (A. T.)
  29. Ümberringi levis lausik soo, mis oli kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad ühiseks rohelseks vaibaks kootud, millele harvad rässakad luulelises korraatuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. (A. T.)

Eesti ja teiste keelte lauseõpetuse terminoloogiat

Eestikeelne		Venekeelne	Saksakeelne	Ingliskeelne
	(ladina keelest tuletatud)			
ajalause		придаточное предложение времени	Temporalsatz (Adverbialsatz der Zeit)	adverbial clause of time
ajamäärus		обстоятельство времени	Adverbiale der Zeit	adverbial of time
alus	subjekt	подлежащее	Subjekt	subject
aluslause	subjektlause	придаточное предложение подлежащее	Subjektsatz	subject clause
hüüdlause		восклицательное предложение	Ausrufesatz	exclamatory sentence
hüümärk		восклицательный знак	Ausrufzeichen	exclamation mark
jutumärgid		кавычки	Anführungszeichen	quotation marks
jutustav lause		повествовательное предложение	Aussagesatz	declarative sentence
kaudne kõne		косвенная речь	indirekte Rede	indirect speech
kaudsihitis	indirektne objekt	косвенное дополнение	indirektes Objekt	indirect object
kiillause	parentees	вводное предложение	Schaltsatz	} parenthesis
kiilsõna		вводное слово	Schaltwort	
kirjavahemärgid		знаки препинания	Interpunktionszeichen	punctuation marks
kohalause		придаточное предложение места	Adverbialsatz des Ortes (Lokalsatz)	adverbial clause of place
kohamäärus		обстоятельство места	Adverbiale des Ortes	adverbial of place
koma		запятая	Komma	comma
koolon		двоеточие	Kolon (Doppelpunkt)	colon
koondlause		предложение с однородными членами	Satz mit gleichartigen Satzgliedern	contract sentence

Eestikeelne	(ladina keelest tuletatud)	Venekeelne	Saksakeelne	Inglisekeelne
kõrvallause		придаточное предложение	Nebensatz	subordinate (e. dependent) clause
käändsõnaline õeldis		именное составное сказуемое	Nominalprädikat	nominal predicate
käsklause		повелительное предложение	Befehlssatz	imperative sentence
kõide	koopula	связка	Kopula	link-verb
küsilause		вопросительное предложение	Fragesatz	interrogative sentence
küsimärk		вопросительный знак	Fragezeichen	question mark
laiendamata lihtlause		простое нераспространённое предложение	einfacher unerweiterter Satz	simple unextended sentence
laiendatud lihtlause		простое распространённое предложение	einfacher erweiterter Satz	simple extended sentence
lause		предложение	Satz	sentence
lauseliige		член предложения	Satzglied	
lauselühend		обособленный оборот		syntactical complex, phrase
lause kõrvalliige		второстепенный член предложения	Nebensatzglied	secondary part of a sentence
lause pealliige		главный член предложения	Hauptsatzglied	principal part of a sentence
lauseõpetus	süntaks	синтаксис	Satzlehre (Syntax)	syntax
lihtlause		простое предложение	einfacher Satz	simple sentence
liitlause		сложное предложение	zusammengesetzter Satz	compound and complex sentences
lisand	aposisioon	приложение	Apposition	apposition
mõttekriips		тире	Gedankenstrich	dash
mõttepunktid		многоточие	Auslassungspunkte	dots
määrus	adverbiaal	обстоятельство	Adverbiale	adverbial

määruslause		обстоятельное придаточное предложение	Adverbialsatz	adverbial clause
mööndlause		уступительное предложение	Konzessivsatz	adverbial clause of concession
osaalus	partsiaal-subjekt			
osasihitis	partsiaal-objekt			
osaõeldistäide	partsiaal-predikatiiv			
otsene kõne		прямая речь	direkte Rede	direct speech
otstarbelause		придаточное предложение цели	Finalsatz (ehk Zielsatz)	adverbial clause of reason
otstarbemäärus		обстоятельство цели	Adverbiale des Zweckes	adverbial of purpose
pealause		главное предложение	Hauptsatz	principal (ehk main) clause
period		период	Periode	mixed sentence
punkt		точка	Punkt	full stop
põhjuslause		придаточное предложение причины	Kausalsatz (ehk Satz des Grundes)	adverbial clause of reason
põhjusmäärus		обстоятельство причины	Adverbiale des Grundes	adverbial of reason
põimlause	hüpotaaks	сложно-подчинённое предложение	Satzgefüge	complex sentence
põõrdsõnaline öeldis		глагольное сказуемое	Verbalprädikat	verbal predicate
rindlause	parataaks	сложно-сочинённое предложение	Satzverbindung (ehk Satzreihe)	compound sentence
semikoolon		точка с запятой	Semikolon	semicolon
sidekriips		чёрточка, дефис	Bindestrich	hyphen
sihitis	objekt	прямое дополнение	direktes Objekt	direct object
sihitislause	objektlause	дополнительное придаточное предложение	Objektsatz	object clause
sulud	klambrid	скобки	Klammern	brackets

Eestikeelne		Venekeelne	Saksakeelne	Ingliskeelne
	(ladina keelest tuletatud)			
sõltumine sõnaühend tingimuslause	rektsioon	управление словосочетание условное придаточное предложение	Rektion Wortgruppe Konditionalsatz (Bedingungs- satz)	government word-group, phrase conditional clause
täiend täiendlause	atribuut atribuutlause	определение определятельное придаточное пред- ложение	Attribut Attributsatz	attribute attributive clause
täisalus täisöeldistäide	totaalsubjekt totaalpredi- katiiv			
täissihitis viisilause	totaalobjekt	придаточное предложение образа действия	Modalsatz	adverbial clause of manner
viisimäärus		обстоятельство образа действия	Adverbiale der Art und Weise	adverbial of manner
öeldis öeldistäide	predikaat predikatiiv	сказуемое именная часть составного сказуе- мого	Prädikat	predicate predicative
öeldistätelause	predikatiiv- lause	придаточное предложение сказуе- мое	Prädikativsatz	predicative clause
ülakoma ühildumine üte	apostroof kongruents	апостроф согласование обращение	Apostrophe Kongruenz Anrede	apostrophe agreement, concord name (or term) of direct address

Kirjanike nimede lühendid.

E. B.	=	E. Bornhöhe
A. H.	=	A. Hint
A. J.	=	A. Jakobson
C. R. J.	=	C. R. Jakobson
V. J.	=	V. Juhkum
V. K.	=	V. Kingissepp
L. K.	=	L. Koidula
E. K.	=	E. Krusten
H. L.	=	H. Leberecht
J. L.	=	Juh. Liiv
O. L.	=	O. Luts
J. M.	=	J. Madarik
E. M.	=	E. Männik
M. M.	=	M. Metsanurk
E. P.	=	E. Peterson
Kr. J. P.	=	Kr. J. Peterson
P. R.	=	P. Rummo
I. S.	=	I. Sikemäe
K. S.	=	K. Sinijärv
J. S.	=	J. Sütiste
J. Sm.	=	J. Smuul
J. T.	=	J. Tamm
A. T.	=	A. Tammsaare
D. V.	=	D. Vaarandi
E. V.	=	E. Vilde

SISUKORD

I. Lausest ja lauseõpetusest

Lause mõiste. Lauseõpetus ja selle tähtsus	3
Jutustavad, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid ning kirjavahe- märgid lause lõpus	5
Sõnaühend ja sõnade grammatiline seos lauses	7
Lausete koosseisust	11

II. Laiendamata lihtlause

Alus	15
Täis- ja osaalus	18
Alusetu laused	20
Õeldis	21
Pöördõnaline õeldis	23
Käändsõnaline õeldis	26
Õeldistäitena esinevad sõnaliigid ja -vormid	27
Õeldistäite käänded. Täis- ja osaõeldistäide	28
Õeldise ühildumine alusega	32
Õeldistäite ainsus ja mitmus	34

III. Laiendatud lihtlause

Laiendatud lihtlause koosseis	36
Lause kõrvalliikmed	37
Täiend	38
Omadussõnaline täiend ja selle ühildumine	40
Nimisõnaline täiend	41
Lisand	43
Kirjavahemärgid lisandi eraldamiseks	43
Lisandi ühildumine	46
Sihitis	49
Täis- ja osasihitise tarvitamine	50
Täissihitise käänded	52
Oleviku ja tuleviku väljendamine sihitise abil	55
Arvsõnaline täissihitis	56
Asesõnaline sihitis	57
Kaudsihitis	58
Määrus	61
Määruse tähtsamad liigid	63
Üte	63
Väljajättelised laused	69
Rektsioonist	70
Lauselaiend	72
Lihtlause analüüs	73

IV. Koondlause

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed	78
Sidesõnad koondlause	80
Kirjavahemärgid koondlause	81
Samaliigilised ja eriliigilised täiendid	84
Koma tarvitamine täienditega lauses	84
Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus	86
Kokkuvõtvad sõnad koondlause	87
Kirjavahemärgid koondlause loetelu puhul	88
Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlause	90

V. Liitlause

Liitlause mõiste ja liigitus	93

A. Rindlause

Sidesõnaga ja sidesõnata rindlause	97
Kirjavahemärgid rindlause	99
Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlause	101

B. Kiillause

Kiillause mõiste ja tarvitamine	103
Kirjavahemärgid kiillause	104
Sõnad ja h ning ei ja hüüdsõnad lause algul	105

C. Põimlause ühe kõrvallausega

Põimlause ehitus	107
Kõrvallausete liigid	108
Sihitislused	109
Aluslused	111
Õeldistätelused	112
Täiendlused	113
Kaudsihitislused	115
Määruslused	115
Eri liik kõrvallauseid	119
Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallused	120
Sidesõnata põimlause	124
Kirjavahemärgid põimlause	125

VI. Lauselühendid ja kõrvallausete asendamine nendega

Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid	129
Määruslikud lauselühendid	131
Määruslike lauselühendite kirjavahemärgid	133
Määruslausete asendamine <i>des-</i> ja <i>mata-</i> ning <i>nud-</i> , <i>tud-</i> lühenditega	135
Täiendlausete asendamine lauselühenditega	137
Sihitislausete asendamine lauselühenditega	138
Tegusõnata lauselühend	139

VII. Põimlause mitme kõrvallausega, segaliitlause ja periood

Põimlause, millel on mitu kõrvallauset	142
Kirjavahemärgid põimlause, millel on mitu kõrvallauset	144
Segaliitlause	145
Periood	148

VIII. Otsene ja kaudne kõne

Otsese ja kaudse kõne mõiste	150
Kirjavahemärgid otseses kõnes	151
Otsese kõne asendamine kaudse kõnega	152
Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul	154

IX. Sõnade järjekorrast lauses

Harilik järjekord lihtlauses	157
Kõrvalekaldumised harilikust sõnade järjekorrast, sõnade järjekord lihtlauses ja kõrvallausete paigutus	159

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest

Kirjavahemärkide tähtsusest	162
Punkt	162
Hüüumärk	164
Küsimärk	165
Koma	166
Koolon	170
Semikoolon	171
Mõttekriips	171
Mõttepunktid	172
Jutumärgid	173
Sulud	174
Sidekriips	175
Apostroof	175
Kõrvuti olevate kirjavahemärkide järjekorrast	176
Kordamisharjutused	177
Lisa	185

К. Курэ и И. Валгма
Грамматика эстонского языка для IX кл. Синтаксис
На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярну маантеэ, 10.

*

Toimetaja E. Leibak
Tehniline toimetaja L. Uuspõld. Korrektorid A. Kiho ja M. Pedajas.

Ladumisele antud 30. 12. 1955. Trükkimisele antud 22. II 1956. Paber 60×92, 1/16. Trüki-
poognaid 12. Arvutuspoognaid 12,11. Trükiarv 5000. MB-01053. Tell. nr. 3643.

Trükkikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Olikooli 17/19.

Hind rbl. 2.35

Rbl. 2.35

A

21086

6317210

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00631721 0